

افغانی و خارجی پوهانو ویناوی
افغانستان د نومیالی علامه

اچر پښتانه الیردونه

د نړی پیدنی په زرمه کلزیه کی

د مقالو، پیغامونو مجموعه او ورستی راپور

د افغانستان جمهوري دولت

افغانستان اکادیمی د پښتو د انکشاف او تقوینی ریاست

01621

بیانیه دولت افغانستان
در خصوص سیاست و راهبردهای
فرهنگی و ادبی

ابو ریحان البیرونی

مجموعه مقالات، پیامها و راپورتهای

د افغانستان جمهوری دولت

د افغانستان اکاډمی
د پښتو د انکشاف او تقوین ریت

سفره ۱۳۵۲

ښاغلی محمد داؤد ملی رهبر، د دولت رئیس، نو صد راعظم چه دافغان
کېږول دافتخار شمله یی پور ته کړه او په هیواد کی یی دنوی خوا ن
ډیوه کړا تیک جمهوریت بنیاد کینموده.

فهرست کتاب

- ۱ - مقدمه
- ۲ - ابوریحان البیرونی علامه نامدار افغانستان
- ۳ - مقام اخلاقی انسان
- ۴ - آیا ابوریحان خراسانیست یا خوارزمی
- ۵ - طبع و تحقیق آثار علمی ابوریحان در شوری
- ۶ - رساله ابوریحان در فهرست کتابهای رازی
- ۷ - علامه البیرونی عصر او اجتماعی محیط
- ۸ - ریاضیات و نجوم البیرونی
- ۹ - سیمای فلسفی البیرونی
- ۱۰ - کتاب الجواهر آئینه عقاید و افکار البیرونی
- ۱۱ - داستان سوختن کتابخانه خوارزم
- ۱۲ - البیرونی و خیشخانه هرات
- ۱۳ - دالبیرونی ژب پوهنه
- ۱۴ - البیرونی و شهر لاهور
- ۱۵ - شرح حال البیرونی
- ۱۶ - کارهای نجومی البیرونی
- ۱۷ - سهم البیرونی در مطالعات جغرافیائی
- ۱۸ - الجواهر دالبیرونی دافکار و عقاید و آئینه
- ۱۹ - افسانه ابوریحان
- ۲۰ - پیام ها
- ۲۱ - راهورنهایی

الف - ل

الف - ح

۱ - ۱۷

۱۸ - ۲۶

۲۷ - ۳۵

۳۶ - ۴۵

۴۶ - ۵۵

۵۶ - ۶۹

۷۰ - ۸۸

۸۹ - ۱۰۵

۱۰۶ - ۱۱۲

۱۱۳ - ۱۲۱

۱۲۲ - ۱۲۹

۱۳۰ - ۱۳۸

۱۳۹ - ۱۵۳

۱۵۴ - ۱۶۰

۱۶۱ - ۱۶۳

۱۶۴ - ۱۶۸

۱۶۹ - ۱۷۲

۱۷۳ - ۱۸۵

۱۸۶ - ۱۹۴

مقدمه

په هغه وخت کې چې د افغانستان حاکمیت د شرق او غرب، شمال او جنوب له خوا تر ډیر وړاندې او لیرې سرحداتو پورې رسیده او افغانانو دا یشیاز یاتې پراخې او حاصل خیزې ورشوگانې او سیمې د اقتدار تر ټنگین لاندې درلو د لې نویلو بیلو ولسونو د افغانې شاهانو او حاکمانو په نیا او انصاف نیکه سلوک او غوره چال چلند، علم دوستي او عالم پروری افتخار کاوه او د ساھو او آرام ژوندشپې ورځې یې سبا کولې.

په هغه وخت کې چې لوی افغانستان د علم او پوهې، مدنیت او تهذيب پوستر تا ټوپی او مهم مرکز و عظیمې معنوی هستې او اوچت عبقریان یې هم پخپله لمنه کې وروزل او دهغه عصر د افغانې شاهانو علم دوستي ډیر بینو مه او بی شهرته عالمان، ادیبان، شاعران، مؤرخان، مصوران او نقاشان دخپل رحم او کرم تر سیوري لاندې دومره تشویق او ترغیب کړل او تردې حده پورې اسانتیا وې یې په لاس ورکړې چې هغه کوچنۍ استعدادونه بیادنبوغ درجې ته ورسیدل او عالمگیر شهرت یې پیدا کړ چې سوونه او زرگونه کاله پس هم نړۍ وال دهغو د علمیت او اهلیت یا دونه کوی او خاطري یې ژوندی ساتي.

د افغانستان د گڼو او پېشمارو معنوي عظيمو هستيو له جملې څخه يو تن د افغان
شه نشاهانو (محمود او مسعود) غزنوي د دربار ستر منجم، کيميا دان، مؤرخ،
د علم الاثار عالم، د مساحت او طبيعياتو پوه، ابوريحان البيروني دي.

د نن څخه زو کاله پخوا محمود غزنوي هغه وخت ابوريحان البيروني
د خوارزم د نيسول څخه وروسته د هانده سره خپل دربار ته
راوست چې د البيروني شهرت لادهغه د کور کلي او شاوخوا بياروڼسو
څخه بهر ته ووتلي او حتي گاونډي هيوادونو پوره هغه نه پېژندلو.

ابوريحان البيروني چه کله د غزني دربار ته راوړسيد د افغاني شه نشاه
دربار د گڼو رياضي دانانو، منجمانو، مؤرخانو، طبيعي دانانو، فيلسوفانو،
شاعرانو، اديبانو او جغرافيا پوهانو څخه ډک و.

د غزني دربار ته له رارسيدلو او هلته د ميشته کيدلو نه پس د افغان شه نشاه
شخصي فضل پروري او علم دوستي او هلته د موجودو پوهانو او عالمانو
افکارو او نظرياتو په زلي ابوريحان البيروني له خداوندازي نه زيات
تاثيرو غورځاوه دهغه پت او غير منکشف استعداد يې برق آسا په کار
واچوو او روښانه يې کړ چه هغه معنوي چراغ لاتراوسه پوري هغه شان رڼا
او محلا کوي.

د تاريخ په اوږدو کې افغاني خاوري د ابوريحان البيروني پشان يې شميره
عظيمې هستي او نوابخ زيرولي او پخپله لمنه کې روزلي او پرورش
کړيدي چه د نبوغ پلوشی يې نه يوازي افغانستان روښانه کړيدي بلکه
گاونډي هيوادونه کوم چه په شرق او غرب، شمال او جنوب کې پراته
دي هم د افغاني عبقریانو او عالمانو د پوهې او دانش په چراغ رڼا شويدې.
ليکن د حيرانتيا او تعجب وړ خبره خوداده چه په افغاني خاوره کې دغه
زيريدلي، تربيه شوي، او نبوغ ته رسيدلي پوهان او اديبان، شاعران

او مؤرخان، فیلسوفان او منجمان، جغرافیه دانان او مصوران دوخت او زمان داوریدلو او دشرایطو دبدلیدلو سرسم نور و هیواد و نو په پی رحمانه او ظالمانه ډول دخپل ځان پوری تړلی او منسوب کړې دي. د افغانستان په آب و هوا، د افغانستان په محیط او اجتماع او د افغانستان په غله داته لویو شویو او ثمرته رسیدلو انسانانو چه کله یو عالمگیر شهرت او جهانی نوم گټلی دي نو بیا نور و قومونو او ملتونو په هغو دعوا کړي او په درو اغواو دو که بازیوی دهنوي دهنوولو او خپلی لاندې کوه لوهشی کړې دي اولاکوي پی .

ولی دنړی دنور و ملتونو په نو اغوا او پوهانو چا ددغه شان دعوا کولو راجرئت ندي پیدا کړي ؟

ولی دفرانسی په لامارتین، شاتوبریان، موگو، کوری، روسواو نور و چادخپلوی دعوا ونکړه ؟

ولی دروسی تولستوي، داستایوسکی، تورکنف، پوشکین، لرمانتوف او نور څوک خپل مال نکلی ؟

ولی دانگایس په شکسپیر، بایرن، اوسکار وایلد، شیلی، دیکنز او نورو څوک خوله نه راکاړي ؟

ولی دامریکا په وایتسن، لانگفلو، روبرت فراست او نورو باندی کوم هیواد دعوه نه کوي ؟

ولی څوک دایتالی، دانتیه، دانزیو، دهسپانی، پروس و انیس د عربو جرجی زیدان، منفلوطی جبران خلیل او نوراو نور دخپلو وکړ واو خپل هیواد پوری مربوط او منسوب نه کړی ؟

ددې سوال جواب ډیر آسان اوساده دي .

داځکه چه دغه قومونه هیڅکله خپلی هستی بل چاته نه پریر دي.

داځکه چه دوي دخپلوناو غو عزيزانوڅخه ډيره سخته دفاع کوي او
هيچاته دا اجازه نه ورکوي چه حتی يوه غاځه کلمه او جمله دي د دوي
دملی هستيو په باب وليکي اما مونږ ؟

مونږ دکوسی ورځی نه چه دغفلت او ځان ځانی ناپوهی او بی علمی په
سمندر کی لاهو او په یو د روند خوب ویده شولونو بیا خود ځان او
جهانه بی خبره پاتی شو او چه کله نور و خلکو مونږ په دي حال کی
ولیدونو په ډیره اوسپن ستر گتوب سره یی زمونږ ابن سینا، زموږ، سنائی
زمونږ رازي، زمونږ مولوي، زمونږ هجویری، زمونږ شیر شاه، زمونږ
سید جمال الدین افغانی، زمونږ خوشحال، زمونږ رحمان او نور د ځانه
پوري وتړل او هغه یی خپل وگڼل .

داځکه چه په وروستیو لسو کلو کښی تیرو حکومتونو دخپلو معنوی هستیو دژوندی
ساتلو، ددوي د علمی عظمت دیاد تازه کولو ددوي د شخصیت او پوهی د احترام، ددوي
د نام او نښان د هسکولو او نوی نسل ته ددوي دور پیژندلو په لار کی
هیڅ ډول خدمت سرته ندی رسولی .

په بین المللی علمی غونډو کی که چیرته کوم یوهیواد راپاڅیدلی او
زمونږ ستر معنوی شخصیتونه یی په ځان پوری تړلی او هغوی یی خپل
قلمداد کړی دي محققینو او بیرونی پیژندونکو تاریخی حقایقو ته پوره پاملرنه نه کړی
که بین المللی علمی مجامعو په وروستی لس کلنه دوره کښی دافغانستان د
معنوی لویو هستیو په باب کوم ضرور معلومات غوښتی و ونود ډیر
انتظار نه

وروسته بياهم چاغه په لاس ندي ورکړي او په دي وجه هغوي دد پري
نا آمیدی څخه يوه عجيبه بدبيني زموږ د هيواد او خلکو په حق کې پيدا
کړيده .

داچه دافغانستان دنوميالی عالم ابوريحان البيروني د زرمی کليزي
تجليل ديونسکوله خوا فيصله وشوه دجهانی افکارود يوي غږی په وجه
و ځکه چه دغه علامه ديوزر کالو څخه وروسته اوس هم دجهانیا نو په
نزد ژوندي دي او علمي موجوده نړی دانسانانو دپاره دقدر او اهميت
ورکښل کيږي .

په ۱۳۵۱ هـ ش کې دافصله وشوه چه د دی هیواد دستر پوهاندا و
نابغه ابوريحان البيروني زرم تلين ديونسکو په همکاري او مرسته په
بين المللی سويه تجليل کړي شی خود ځينو نيمگړتياو او بی توجهيو په
وجه دغه کار ممکن نشواو ۱۳۵۲ کال ته پاتی شو .

د ۱۳۵۲ کال دحمل په میاشت کې د اطلاعاتو او کلتور په وزارت
کې یو مجلس جوړ شو چه دوطن پوهانو اورسمی لوړو کسانو په کې کډون
و کړ .

په دغه مجلس کې دعلامه ابوريحان البيروني د زرم تلين دتجلیل
موضوع وڅیړل شوه اود بحث په پای کې د دغه مهم کار د عملی
کیدلو دپاره دوه کمیټی وټاکل شوي چه په لاندی ډول وي .

الف : علمی کمیټه. پوهاند عبدالحی حبیبی دشر په حیث .

دکتور بهاوالدين مجروح دتاریخ دټولنی رئیس د غړی په حیث .
پوهاند میر حسین شاه دادبیاتو او بشري علومو دپوهنځی رئیس دغړی په حیث
دکتور عبدالطیف جلالی دنشرا توریس دغړی په حیث .

بناغلی محمد اسماعیل مبلخ دغړی په حیث .

غوټ خيبري دافغانستان اکاډمي دپښتو د انکشاف او تقويي دريا مست
مرستيال د سکرتر او منشي په حيث .

ب: تشریفات کمیټه. پوهاند جاوید د کابل پوهنتون رئیس د مشر په حيث.
ښاغلی محمد ابراهیم خواخوږی د پښتو د انکشاف او تقويي رئیس د غړي
په حيث .

ښاغلی محمد سخی د انشجود د خارج چارو د وزارت د فرهنگي روابطو
د مدیریت مرستيال د غړي په حيث .

ښاغلی حضرت کنوشان د غړي په حيث .

غوټ خيبري د سکرتر په حيث .

په دې غونډه کې د کزان هیواد پوهانو او عالمانو ته بلنه ورکړې شوه
چې هر یو د البیروني په ژوندانه ، اودهغه د علم او پوهې په بیلو بیلو اړخونو
رڼا واچوي او پاڅه او کره مضامین پرې د ټاکلي موضوع په چوکاټ کې دننه وليکي .
له دینې وروسته د وارو کمیټو خپل کار شروع کړ او ورسره ورسره
دهیواد د محترمواو قدرمنو علماو او پوهانو په مرسته په غزني کې د علامه
البیروني د مزار په ترمیم چې د غزني دولس په منځ کې د (ابروړیخان) په
نامه سره مشهور وړلاس پورې شو چې د قبر د شخص کولو په برخه کې د
غزني د بودایکو وال او محقق استاد غلام جیلاني جلالی کوښښونه دیادولو
وړ دي .

په عمومي غونډه کې دا فیصله وشوه چې د ۱۳۵۲ کال د جوزا په ۲۶
نیټه به په کابل ازغز نه کې د علامه ابروړیخان البیروني زرم تلین په
بین المللي سوبه نمانځلي کېږي او د دې میاشتې تر ۳۱ تا ریڅ پورې به
دوام کوي .

ددې فیصلې نه وروسته دنړۍ دیلو بیلو هیوادونو او پښتونستان د
پوهانو په نامه بلن لیکونه ورواستول شول چې هغوی هر یو خپل یو یو

پوهاند دالبیرونی په جشن کی د کډون دپاره افغانستان ته را ولیږی .
هنه خارجی هیوادونه چه بلن لیکونه ورته واستول شول دا وو .
شوروی اتحاد ، پولند ، مصر ، عراق ، فرانسه ، داسریکا متحده ایا لات
دآلمان اتحادی جمهوریت ، هند ، ایران ، پاکستان او چیني نور .

ددغو هیوادونو څخه یو یو نماینده په کابل کی د البیرونی د زرم تلین
په جشن کی کډون و کړ چه نومونه به یی وروسته ذکرشی .

دافغانی پوهانو او عالمانو له جملی څخه هغو محترمو کسانو چه دالبیرونی
په بین المللی کنفرانس کی برخه واخیستله او خطابی ئی ورکړی په لاندی ډول وو .
۱- استاد خلیل الله خلیلی (مقام اخلاقی انسان در نظر البیرونی) .

۲- پوهاند عبدالحی حبیبی (آیا ابوریحان خراسانیست یا خوارزمی؟)

۳- دکتور محمد انس (نجوم و ریاضیات البیرونی)

۴- عبدالروف بینوا (د علامه البیرونی عصر او اجتماعی محیط)

۵- استاد اغلام جیلانی جلانی (شرح حال البیرونی)

۶- سناغلی غوث خیبري (علامه البیرونی دهند داوسنو پوهانو په نظر کی)

۷- سناغلی محمد اسماعیل مبلغ (سیمای فلسفی البیرونی)

۸- سناغلی پوهندوی سرور همایون (البیرونی و خیشخانه هرات)

۹- سناغلی پوهاند صدیق اله ربنتین (دالبیرونی ژب پوهنه)

ددباندنیو هیوادونو پوهانو چه دافغانستان دستر پوهاند علامه البیرونی

د زرمی کلیري په جشن کی کډون کړي او خطابی یی ورکړی په لاندی
ډول وو .

۱- دکتور پوگولیو پوف د شوروی اتحاد نماینده (طبع و تحقیق

آثار علمی ابوریحان در شوروی)

۲- دکتور حسین علی محفوظ د عراق نماینده (کتاب الجماهر آئینه عقاید

و افکار و روش علمی بیرونی)

۳- دکتور جعفر شهیدی دایران نماینده (داستان سوختن کتاخانه

خوارزم در آثار البیرونی)

۴- دکتور مهدی محقق دایران نماینده
(رساله ۱ بوریحان در فهرست
کتابهای رازی)

۵- پروفیسر حسن دانی د پاکستان
نماینده (ابوریحان البیرونی و شهر
لاهور)

۶- سناغلی مقبول احمد د هندوستان
نماینده (انحطاط علوم)
۷- مسو لوی ظاهر شاه د پشتونستان

نماینده (دکتونکی په توگه)
د مېخا براتو وزارت د البیرونی د زرم
تلین په مذا سېت د پوستی تکت خپور کې

۸- سناغلی پاچاگل د پښتونستان نماینده (دکتونکی په توگه)

۹- سناغلی ظهیر الدین رمضانې »

بایدو و ایود هغو پښتونستانی لیکوالو و پوهانو په نوم چه بلن لیکونه استولی
شوی و و هغوی ته د پاکستان حکومت اجازه ورکړه چه په دی کنفرانس کی
گډون و کړی او افغانستان ته راشی .

د علامه البیرونی د جشن په هفته کی د کنفرانس گډون کوونکی داخلي او
خارجی پوهان یوه ورځ د غزنی بیا رته هم لارل چیرته چه د البیرونی
مدفن دي او هلته یی د البیرونی د واده د افتتاح نه پس د دغه نامتو عالم په مزار
د گلو کیلې د احترام او عقیدت په روحیه کیږودې او د ابوریحان البیرونی
یوه خطی کتابخانه یی هم پرانستله.

د افغانستان د مشهور عالم ابوریحان البیرونی د زرم تلین بین المللی
غوښلې د کابل پوهنتون د کتابخانی په تالار کی وشولی.

شیر ورځی د هیواد پوهانو او خارجی لیکوالو او محققینو د افغانستان
دمشهور او نامتو عالم ابوریحان البیرونی د لوړ شخصیت، د هغه د نبوغ
دهغه د ژوندانه، دهغه د آثارو او افکارو په باب بحثونه وکړل او د علم او
پوهې د جهان د دغې اعجوبې او عظیم انسان فضائل او شمایلی یې په مستند و
دلایلو شرح کړل.

د نړۍ والو په عقیده هغه بوریحان چه زر کاله پخوا د افغان شهنشا
محمود غزنوي او بیا وروسته د سلطان مسعود په دربار کې په ډیر قدر او
عزت ژوند کاوه هیڅکله مړ ندي بلکه تر اوسه لاهغه شان ژوندي دي او
د شهرت په اوچتو پورې یوولاړ دي.

بوریحان دخپل عمر زیاته برخه په افغانستان کې چه غزنی یې دا را سلطنت
وتیره کړه او په همدې لځای کې یې فکر او عقل صیقل او د نبوغ درجې ته
ورسید او هم دلته مې او خاورو ته وسپارل شو.

بوریحان هندوستان ته هم سفر وکړ او ډیر کلونه هلته پاتی شو لیکن
افغانستان هغه خپل هیوادګانه او دغه آرزو یې درلوده چه په همدې خاوره
کې په حق ورسې او فانی وجود یې همدلته ښخ کړی شي او په پای کې په
خپله دغه آرزو هم ورسید.

د تاریخ د معتبر او قیمتي اسنادو په رڼا کې دا حقیقت ښه څرګند پیری چه
افغانستان په لرغونو دورو کې د علم او فضیلت، هنر او حکمت ستر مرکز
پاتی شوی دي او د علم او هنر د دغه پرفیضه چینې څخه زیاتو پوهانو او
هنر مندانو د فیض او به ځکلی او عظیم شهرت ته رسیدلی دي چه زمونږ
نومیالی عالم بوریحان ابن احمد البیرونی دهغو لمخنی یو دي چه نن یې
سوونه کتابونه په ستاینه او د علمی مقام دارزښت په باب کې لیکل شوي
او زر کاله پرمې یاد په نړۍ کې تازه ساتلی کېږي.

په ګران افغانستان کې چه نن د دغې هیواد د تهرمانو زامنو په لاس د ځوان

ډيموکراتيک جمهوريت کوم نظام منځ ته راغلی دي دافغان ولس په سره
کابلوت کې یو زل بیا دژوند ساچلیږي او د هر با درد دافغان په زړه او
روح کې ژوبلی آرزوګانې او زخمې اسیدونه سروته راوچتوي .

اوله دي سره سره دغه احساس هم په رګونو کې غزونې کوي چه دغه سلک
او دغه خاوره به چه په تیره دوره کې یې دزیاتې بې غورۍ او بې انصافی
دلاسه دژوند وروستی سلګۍ وهلی که خدای کول یوزل بیا د ایشیا په نیمه
قاره کې خپل تیر عظمت، تیر شان او شوکت تیر برم او پرتم، تیر لوړ نوم
او نشان، تیر شهرت او نومیالتوب، تیر قوت او طاقت بیرته لاس ته
راوړي او یوزل بیا افغان دخپل شهامت او غیرت، دخپل جرأت او همت د
دخپل لیاقت او اهلیت، دخپل فطری ممتاز استعداد او جوهر ثبوت ورکړي
او دجهان خلکو او ولسو نوته داو بیښي چه افغان دالحق لرې او کولی شي
دپیرو مترقي، سیانو او مایو ملتو نو په څنګ کې مقام ولري .

نن د هر افغان د هیلو غوټې په سپر یدو دي او دخوان ډیموکراتیک
جمهوریت دتاسیس سره د غی قهر مان او توریالی ولس دخپل عظمت او
شوکت د راژوندی کولو د پاره لو سړی عظیم ګام پورته کړیدی .
افغانانو اوس دا اراده کړیده چه دخپل تیر عظمت لویدلی او نړیږدلی دیوالونه
بیرته پورته کړي او د (افغان تهذيب) هسکه او دنگه مانی چه یو وخت پسی
دنړی والو سترګی مخان ته اړولی وی په ښکلي دول مضبوطه او تنیګه کړي
او نور پری نږدی چه ناوړه بادونه دهغی په مخ کړ غیږن گردونه
پری باسي . افغان اوس دجمهوری نظام په سیوری کې په زړه کې
ددغو اسید تخمونه کړلی دی چه نور به هیچکله په دوی باندي د
ظلم او ستم ، حق تلفۍ او بې عدالتۍ اغراضو او استعمار باندنه چلیږي بلکه
دنیا و او برابری ، عزت او احترام ، امن او امان خوشحالی او نیک
مرغی یو ماحول او جهان ددوی په مخ دروازی پرازی او

د غه وگر و ته به پخپل پر لطف غېږ کې لځای ورکوي .

افغان ولس د اهيله لري چه د جمهوري نظام په سيوري کې به د زلمي
کېډول د پاره د علم او پوهې ترقي او پر سختک لويه لار هواره شي،
او يوزل بيا به په دې خاوره کې گڼ پوهان د ابو ريحان البيروني، بلخي
ابن سينا، سنائي غږنوي، مولوي بلخي رومي، سيد جمال الدين افغان،
خو شحال خان بابا، رحمان بابا، او نور و خاطرې تازه کړي او د هغو د
حقيقي اولاد په غېږ به د خپل گران هيواد افغانستان نوم او نېان اوچت
وساتي .

د افغانستان د جمهوري دولت د اطلاعاتو او کلتور وزارت او په
تيره بيا د پښتو د انکشاف او تقويي رياست رياضي چه د دغه جمهوري نظام د
تاسيس او منځ ته راتلو په افتخار د گران وطن د نوميالي لځوي علامه
ابو ريحان البيروني د زرم تلين د بين المللي کنفرانس د جر يانا تو راپور
د يو ښکلي کتاب په بڼه کې خپلو وطنوالو ته وړاندې کوي او د
جمهوريت د اوچت نظام په آغاز کې د خپل علمي خدمت لومړي کتاب
د افغانستان د لوي عالم ابوريحان پيژندگلوي ته وقف کوي .

په دې کتاب کې سر بيره په دې چه د خارجي نمايندگانو پيغامونه اخستې
شوې دي د پښتونستان د مبارز او جنگيالي ولس دنما پندگانو پيغام هم پکې
چاپ شوې دي او د کتاب په پاې کې هغه وروستي راپور خپور شوې دي کوم
چه د غونډې له خوا د يو روز لوشن په توگه د ټولو کله ون کونکسو

پوهانو او عالمانو په اتفاق تصویب او منظور شوي او په هغه کي
د کنفرانس نتیجه دغو غوره مادو او لارښوونو په ډول شرح شويده .
هيله ده دغه مهم او قيمتي اثر د درنو او قدرمنو وطنوالو د استفادي وړ
واقع شي او د گران افغانستان د نامتو عالم خاطر د تل د پاره په ذهن کسي
ژوندي وساتي .

غوټ خيبري

د پښتو د انکشاف او تقويي درياست مرستيال ،
کابل د وړي د مياشتي لسمه نيټه ۱۳۵۲ کال

مقدمه بقلم استاد جلالی

ابو ریحان بیرونی علامه نامدار افغانستان

درسر آغاز این کتاب که مشتمل بر مقالات علمی و تحقیقی علمای افغانی و سایر ممالک بوده و در جشن هزارمین سال تولد عالم شهر و وطن ابو ریحان محمد البیرونی در تالار پوهنتون کابل ایراد شده است از لحاظ اسناد تاریخی و تتبعات محققین افغانی و علمای بلاد دیگر لازم می افتد که راجع به منسوبیت ابو ریحان به کشور باستانی ما دلائل مستدل موجود و غیر قابل انکار به شکل یک مقدمه بار دیگر ارائه گردد.

افغانی بودن علامه البیرونی بعدی بدیهی و حضور هست که به اقامه دلائل نیازمند نبوده و نیست، زیرا چون ابو ریحان خوارزمی است و ولایت مذکور از مرزهای امپراتوری افغانستان عهد غزنویان ایالتی بوده که در شهرهای آن بناهای محمود، و مسعود، سلطانان افغانستان خطبه خوانده میشد، و سکه ضرب میگردد، سلطان محمود حاجب بزرگ بارگاه خود (التونناش) را حکمران خوارزم مقرر کرد و فرستاد، این

-الف-

سالار د لیر بعد از ضبط و ربط ایالت خوارزم باخانیان تر کستان بخصوص
علی تگین د راویخت و بماوراء النهر رفت ، جنگها کرد ، اخیرآبا
صلح آبرومندانه که باخان عقد کرد با نیروی غزنه بخوارزم بازگشت ،
بنا بر آن بیرونی بدلیل اینکه فردی از مردم خوارزم وبه دلائلی از
خراسان است و سر بوط امپراطوری افغانستان ، باید چنین کسی بدون
شبهه افغانی شناخته شود و بس .

رجوع شود بنقشه ضمیمه کتاب (غزنه و غزنویان) بحواله اثر و نقشه
مستشرق معروف بوسورت رجوع شود بنقشه آخر کتاب سلطان محمود مولفه
داکتر سید ناظم .

لذا بسدلیل توضیحات و نقشه های آئیندار مستشرقین بساید
ویرا اصولاً افغانی بخوانیم احیاناً اگر درانموی د کسی تردد اندیشه
داشته باشد وازما پرسد چطور و بامتناد کدام قانون حقوقی البیرونی
را (افغانی) خوانده اید در پاسخ باید گفت : بوثیقه و قانونیکه بموجب آن
یک شخصیت بزرگ دنیای مغرب زمین اغنی ناپلیون بناپارت (کورسیکائی)
فسرائسوی شناخته شد. واقعه چنین بود که زادگاه بناپارت
(کورسیکا) و قسی ازد و است ایتالیا منشزع و بتصرف
دولت فرانسه درآمد، ناپلیون نیز تبعه دولت فرانسه شناخته شد، پس هرگاه
درفتح جزیره کورسیکا، فرانسه و فتح خوارزم بدست محمود دامپراطور
افغانستان کدام تفاوتی از حیث ماهیت موجود نباشد، و نیست ابو ریحان
البیرونی ، هم حقوقاً (افغانی) است چنانکه با محمود بغزنه رفت .

در بیرونی ازین ناموس تعاملات دول در شرق و غرب مثالهای
زیادی در حافظه تاریخ موجود است . از همه مهتر کلیفورت بوسورت در
کتاب غزنویان خود چنین اظهار حقیقت میکند .

«بدون تردید دربارهای محمود، و مسعود در غزنه مراکز منورو

درخشان کلتوری بودند، عالم متبحر آنصبر البیرونی زندگان خود را در غزنه برآورد، و کتاب معروف خود قانون مسعودی را بنام مسعود، و کتاب الجواهر خود را بنام مودود، تصنیف کرد، و بهمان ترتیب که محمود البیرونی را بنام آسکانا نوشتن (ما للهند) را نیز برای بیرونی فراهم آورده است - درباره توجه سلطان محمود به کلتور تحسین کنندگان او بخصوص علما و نویسندگان اسلامی هند، نقش محمود را بحیث یک معشوق و حامی صنایع و پدید آورنده کلتور اسلامی در هواشی شرق جهان اسلام، تأیید کرده اند، و بهمین وسیله آئین و مدنیت اسلامی راه خود را در نیم قاره هند باز نمود، و بنابر اینست که محمود نخستین قهرمان اسلامی هند قرا ر گرفته است.

بوسورت، ادامه میدهد: تمام کلتورهای اسلامی درین عصر نمونه های عالی است که منسوب بطبقه بالاشناخته میشود، کلتور عالی غزنویان تنها باتشویق و حمایت طبقات بالای جامعه انکشاف میکرده است البیرونی خود تصریح کرده میگوید: تشویق کلتور و ترقی ثقافت بتشویق و حمایت فرمانروایان متکی است و تنها آنها میتوانند علما و هنرمندان را از مشکلات و نیازمندیها نجات داده نیروی دماغی ایشان را برای کسب شهرت بکار بیاورند روی هم رفته ما از کلتور عامیانه آن عصر اطلاعات کافی نداریم اما کلتور عالی بدون تردید در اثر تشویق و حمایت بزرگان پیشرفت کرده و آثار آن جاودانی باقی مانده است.

بالمقابل نظریات مولر Muller و غیره اربرای Arberay را عقیده بر اینست که احترام و امتیاز بزرگ دربار مسعود ، و مسعود فاشی از پاپایی قوی مذهبی آنها و تحکیم روابط آنها بوده که با دربار خلافت عباسی داشته نیز تاثیر نیروی زبان عربی شناخته میشود که در بسط علوم و ادبیات موثر بوده است و این چیز تاثیر جدیدی در ادبیات بمیان آورده نمونه های آراسته نظم و نثر که بطور وسیع در ادبیات غزنویان بعدی و سلجوقیان عمومیت یافت باین ترتیب (غزنه) چنان مرکز بزرگ عربی قرار گرفت که بخارا هرگز به خواب هم ندیده بود محمد تقی بهار این نظر را تأیید کرده و نوشته است ، نفوذ و تاثیر زبان عربی در ادبیات پارسی آغاز يك دوره بزرگ نثر پارسی را بوجود آورد ، که این سبک بوضوح از سبک مروج دوره سامانی تفاوت دارد .

دکتر ادوارد ساچو D'Adward, Sachau چنین نوشته است :
 البیرونی مورد حمایت مسعود قرار گرفت ، این يك حقیقتی است که بر نوشته های خود البیرونی استوار است ، زیرا وی در مقدمه قانون مسعودی از سلطان مسعود مدح مفصلي کرده و اوصاف بزرگی بوی نسبت داده و از سر احرم مسعود با احترام و منو نیت یاد کرده است .
 البیرونی ، کتاب (مالهند) خود را بعد از بازگشت از هند در غزنه نوشته است و از خلال احوال وی چنین بر می آید که در عهد مسعود با آراستی و احترام زندگی میکرد و بدربار مسعود بادیده عزت و حرمت دیده میشد .
 از يك قصیده عربی البیرونی پیدا است که وی به ابو الفتح بستی احترام داشته و با و گرویدگی هم دارد ، ازین تذکر بر می آید که ابو الفتح

بستی بحيث يك هموطن دانشمند از البيروني قدر دانی بسزا می نموده است .
 و ازینکه بیشتر آثار قلمی هر دو دانشمند عالیه مقام در بار غزنه بحر بی
 نگاشته آمده است معلوم میشود این دو دانشمند هموطن ما نند احمد حسن
 وزیر سلطان محمود ، و مسعود ، در زبان عربی قبحر فوق العاده داشتند
 و همین چیز وسیله ارتباط و دوستی هر دو دانشمند گردیده است ، شخصیت
 سوم اینها ، احمد حسن میمندی وزیر است که در زمان تصدی خویش دفاتر
 غزنه را انتظام بخشید .

در ذیل از نگاه علم حقوق ، موضوع افغانی بودن علامه البیرونی را
 بررسی میکنیم تا برای مدعیان قضیه شبهه باقی نماند .
 جامعه یعنی چه ؟ و فرد بچه دلائل يك جامعه حقوقی ارتباط حاصل میکنند ؟
 جامعه عبارت است از وحدتیکه ثابت ، مداوم ، منسجم و نیز بيك آیده
 مربوط باشد این وحدت از محبت مادری ، پدری و عایله مستقل و بيك سلاله
 نیز اختصاص قد ارد ، بلکه بر اساس ، تساؤد ، ستا بلیت و جاذبه مشا به
 بشا به بر پا میگردد دعوا سل تکمیل این وحدت هم در آرزوها و آمال ،
 عنعنات تاریخی ، تشابه در عادات ، و اشتراك در سود و زیان محیطی
 شناخته میشود که در آن زندگی مینماید یعنی محیط جغرافیائی و موثرات
 آن .

میله حسن برنی می نویسد البیرونی بصورت استوار معتقد بود که وحدت
 عالم حادث است باید کائنات در یک پرزخ مشخص هست شده باشد ، اما
 با وسایلیکه فعلاً علماً در اختیار خود دارند بوسیله آن نمیتوان عهد هست
 شدن کائنات را تعیین کرد ، باین ترتیب البیرونی با این پندار ارسطو
 مخالف بود که کائنات ازلی است ، ابوریحان درین باره بصورت قطع از
 تئوری نظریات اسلامی پیروی میکرد که بموجب آن دانشمندان اسلامی

اعتقاد دارند که کائنات عالم در یکزمان معین بوجود آمده است و ی نه تنها باین تیوری معتقد بود بلکه ازان جداً طرفدار ی مینمود .

البیرونی با هجده مسأله که بغرض گرفتن جواب از ابوعلی بن سینا در میان گذاشت یکی هم قضیه کائنات بوده است . با وصف این البیرونی مرد عنعنه پسند نبود و تجربه و تحقیق را ترجیح میداد .

علاوفاً البیرونی برای تعیین اوقات نماز های پنجگانه ماشینی اختراع کرد و آنرا به یکی از جوامع مذهبی تقدیم نمود تا از آن در تشخیص اوقات نماز استفاده بعمل آید.

کذا البیرونی در برخی از مسایل جغرافیایی بابطلیموس اختلاف نظر داشت و کشفیات جغرافیایی او را ، انتقاد میکرد ، و باین جهت نویسندگان امروزی ویرایکی از بزرگترین مفکران عصر خودش خوانده اند . (بطلیموس در نقشه خود افریقه را از مغرب تاچین امتداد داده است) رویهمرفته البیرونی در مبادی مذهبی بهمان اصول و نروع آراسته و پیراسته بود که در آنعصر هموطنان خوارزمی ، غزنوی و خراسانی او از آنها پیروی میکردند و محیط ثابت و مداوم قانونی در همانعهدیکه ابوریحان زندگی میکرد ، نیز همین سرزمین مربوط امپراطوری افغانستان بود که بیرونی از تبعه آن بوده است زیرا دیگر محیط های همجوار افغانستان بگواهی تاریخ در آنعهد نه ثابت بودند و نه منسجم . اجتماعییون معتقدند ، حیات اجتماعی درین افراد پکتوده مولود ضرورت و نیاز مندی است ، و نتیجه زیست در اجتماع هم وحدت آمال زندگی مشترک جامعه می باشد . اینگونه زندگی بعد از تمادی ایام اعتیاد و تساند بار میآورد و تساندی که میکا نیکی و بخا رجبی نیست روحی و شعوری میباشد فرد ، در حیات از اختلاط بسا

همو عان و همو طنان خود متاثر و با مظاهر زندگی آنها طوری انس میگیرد که اگر ساعتی از اجتماع خود تجرید میشود ، مضطرب میگردد ، بایسن منظور البیرونی خواه در خوارزم بود خواه در غزنه ، با اجتماع افغانی خود محشور بود ، و بقول فقیه ابوالحسن تغارستانی هنگامیکه بر بستر مرگ نفس او بشمار افتاد و لحظه بعد بمرد ، بهل مسایل میراث د ر فقه حنفی مشغول بود یعنی در آن هنگام نیز برای جامعه خود کار میکرد . فقیه مذکور گوید بوی گفتم چه جای آنست که آنگونه مسایل را درین هنگام برای تان شرح کنم ؟ فرمود آیا این مسایل را فهمیده بمیرم بهتر است یا از آن جاهل باشم ؟ لابد مسایل را برای وی شرح و تفسیر نمودم ، خوب بآوار شد و فهمید ، ولی بمجرد اینکه از خانه او بر آمدم آوا ز گریه از خانه او بلند گردید ، و دانستم (بیرونی) آن دانشمند عبقری در گذشت .

ارسطو دانشمند یونان باستان دریکی از آثار خود ش (تشکیلات اتن) انسان را حیوان اجتماعی بالطبع و جمعیت را حادثه طبیعی خوانده است . باین منظور اجتماعیون ارسطو را پدر بزرگ اجتماعیات لقب داده اند . بنا بر آن البیرونی در زندگی فردی خود ، نسبت به جامعه افغانی خویش تمام آن وظایف را که فرد نسبت به جامعه خود به ذمه خود دارد ، و در فوق به آن اشاره نمودیم : ایفاء نمود در حوادث این سرزوبوم از خوشی و غم حصه گرفته علاوه تا خدمات بسیار گران قیمتی را نیز از طریق مو لفات علمی به جامعه خود ایفا کرده است ، باین منظور شخصیتی که مانند يك ملت دوست با مشکلات جامعه پنجه نرم کند و حیات گران قیمت خود را در مرکز اسیرا طوری آنزمان (غزنه) تا نفس اخیر بسر آورد ، و در مرکز آن ب خاک سپرده شود جز اینکه وی را مرد افغان و افغانی بخوانیم دیگر چه گفته میتوانیم ؟

تین دانشمند عهد جدید فرانسه معتقد است که تمام شخصیات فرد ، مولود

محیط و جامعه‌ئیکه با آن محشور است، میباشد، باین تر تیب این دانشمند ابتکار فرد رانیز تنها بخودش مربوط نمی‌داند، و اظهار عقیده مینماید که درگیتی هیچ چیز امکان ندارد ابتکار شود، نتایج فردی همه اثر علتند، بلکه بدون علت هیچ چیز اختراع نمیشود.

بامتداد این نظر به افکار عالمانه و مهنقات البیرونی نتیجه استعداد محیط و اجتماع حساس افغانی میباشد، او فردی از جامعه افغانی بوده و از نیروی ذوق جامعه استناره کرده آثار گرانبهای علمی بافتخار جامعه افغانی خود، پیادگار گذاشته است.

بعقیده نو یسنده، بادر نظر گرفتن روح یاد داشتهای مختصر یک در فوق تذکر دادیم، البیرونی از ناموس طبیعی و اجتماعی وقت و زمان در عرض و طول امپراطوری نسیج الارجای غزنویان استفاذه کرده و آثار جاویدانی نوشت، و آثار ابجهان متمدن اسلام و دنیای انسانیت طور ار مغان تقدیم کرد، باین منظور علامه ابو ریحان البیرونی نه تنها افغان عالیقدری است بلکه دانشمندی است که محیط افغانی استعداد وی را پرورش داده است. البیرونی در پایان همه خدمات علمی و کلتوری خویش بحکم سر نوشت بشری بعد از غروب شب جمعه، دوم ماه رجب سال ۴۴۰ هجری قمری بعمر ۷۷ سالگی در خانه شخصی خودش در (غزنه) بمرد و چهره در نقاب خاک کشید.

قبرش در يك باغ منزوی متصل دیوار سمت آفتاب نشست آن وقوع دارد، برقد سلطان مسعود اول بجانب شمال شرق قبر علامه در يك گنبد بقا صله، ۴۰ متر دیده میشود، و چنین بنظر میرسد که ابوریحان بعد از وفاتش در پهلوی مقبره سلطان (مسعود) دفن، و در جوار گنبد سلطان آرمیده است.

د مقالو او ويناو برخه

استاد خلیل الله خلیلی

مقام اخلاقی انسان در نظر البیرونی

بسم الله الرحمن الرحیم

شرح احوال و آثار حکیم بزرگوار و دانش مند عدیم المثال ابو ریحان محمد بن احمد بیرونی قرن هاست که در اقطار گیتی نظر علما و مستمعان را جلب نموده و در مورد او علی رغم اختلاف ملل و نحل دانشمندان خاور و باختر جهان بحث و تحقیق کرده اند و بالاتفاق وی را ستاره آسمان حکمت شناخته اند .

تجلیل و احترام می که اکنون فرزندان افغانستان ، از مقام اعلای وی می کنند هم ازین ناحیه است که :

وی بهترین آثار خود را در حما بت آل نا صرتا لیف کرده و در نظاره آسمان و تجلی انجم و خورشید افغانستان در اسرار زمان و مکان ، فرو رفته و در جیفور در کنار همین شهری که اکنون به احترام وی گرد آمده ایم رصد متهود در غزنه قلب این کشور ، دیده برگردش ماه و اختر دوخته و راز آسمان را شکافته و نهایات

اما کن را تحدید نموده و در اینجا اسرار حیرت آفرین طبیعت را در گل و گیاه
در عقاقیر و توا بل حتی در سنگ و خاک، در دره و دریا در آب و هوا در سعاد ن
و مناجم جستجو نمود، و در روایات و حکایات و معتقدات مردم تحقیق کرده و
درست را از نادرست باز شناخته . ازین جاست که بنفقہ یمین الدوله و امین الملہ
نظام الدین والدین ابو القاسم محمود بن سبکتگین بهندوستان سفر ها نموده و بر
گنجینه فرهنگ کهن و عظیم انسانی در آنجا دست یافته ، و حقایق مقبول را از اساطیر
مر ذول تمحیص کرده و در آنجا از نظام افلاکیان تا مصیر خاکیان را مورد تتبع
و تحقیق گردانیده و چون از سفر هند بازگشته حکمت عظیم اسلام و میراث کهن
یونان را با فرهنگ هند این جا در آمیخته و جهان علم را از ارمغانی بس بزرگ
بر خو ر دار کرده .

سی و اند سال عمر نضج فکری و بلوغ عمر خود را درین کشور، کشوری که از
بلاد ماو راء النهر تا اقصای هند و از سرز های چین تا دیوار های ری گسترده بود
گذرانیده و در حوادث بزرگ آن سهم داشته و سر انجام در غز نه شهر گرامی خود
جان بجانان سپرده و در طپش های آخرین قلب وی، نگاه حقیقت شناس جهان بین
فلک پیمایش بر آسمان روشن آن نگران بوده و در سینه غزنی آن گوهر گرانبهای
صدف آفرینش بخواب آرام عدم فرو رفته است .

از ناحیه دیگر احترام ما بمقام وی تجلیل بحقام علم است و تجلیل ما از آن
حقایق بزرگ است که ابوالریحان بکشف آن توفیق یافته یا تعظیم بخد مت
ذهنی ابوالریحانست که آن حقایق را دریافته .

اجازه بدهید درین مختصر نظر ابوالریحان را در مورد اخلاق انسان
بشنو ندگان محترم تقدیم کنم .

البته گفتهای من حاوی بر تمام اندیشه های صائب آن حکیم بزرگوار
درین مورد نمی باشد.

زیرا اولاً ابوالریحان فرصت نیافته که درین باب کتاب یا رساله مستقل تألیف نماید و اگر هم کتابی تألیف کرده باشد از دسترس من دور بوده
ثانیاً التقاط این مبحث شریف از خلال تمام آثار وی مستلزم تدقیق مستوفی و کمالست که آن مدتی را در برمیگیرد اما ابوالریحان خود با این مسئله
سلتفت شده و در کتاب نفیض الجمال هر فی معرفة الجواهر که در آخر عمر
تألیف کرده و آنرا بسطایان نیکوکار غزقه مودود بن مسعود بن محمود
تقدیم داشته در مقدمه باوجود آنکه جای این مبحث نبود ترویجاتی چند
بیاورده و باختصار نظر خود را درین مورد اظهار داشته شاید اگر قاصد اجل
کتاب حیات وی را در نمی وردید درین باب کتابی مستقل تألیف می کرد .
گویا آن حکیم روشن رای حیف دانسته است پیش از آنکه از کشف خویش
در ثقل نوعی سخن راند و از جواهر که بقول خود وی سنگی بیش نیست بحث کند
هستی انسان را عیار نماید و وزن مادی و معنوی فرزندان آدمی را روشن
نگرداند و از سیر آفاق به سیر انفس نگراید زیرا بتائید خود وی که در
ترویجه هفتم الجمال بیاورده است واضح گردانیده که:

(الانسان درة من درر اشرف لامن درر الصدف و یا قوت تر من یواقیت
الاحرار لامن یواقیت الاحجار)

آدمی در صدف نیست در شرف نیست و یا قوت احجار نیست یا قوت احرار است.
حکیم دانشمند ما بر آنست که انسان مغلوله نیست که به نیروی دانش خود
بر همه حیوانات برتری دارد (۱) و ازین جهت سزاوار خلافت خداست

(۱) ابوالریحان در ضمن تنبیه یا قوت از رنگی برنگ دیگر اشارتی دارد
به تعویل انسان از حیوانی به حیوان دیگر تا آنکه بیوزینه ارتقا جسته و بعداً
انسان شده است البته ابوالریحان باین عقیده نبود ولی معلوم است قبل از
اظهار فلسفه نشو و ارتقای داروین نیز این نظر وجود داشته و شاید عبدالقادر
بیدل نیز که گفته است (آدمی هم پیش از آن کادم شود بیوزینه بود)
این داستان را شنیده صفحه ۸ الجمال.

تاد نیا را آبادان نماید و باقامت میاست پردازد و روز و شب را در فرمان خویش آرد چون از اخلاق بایجاز سخن می راند میان مروت و فتوت مردی و جوانمردی فرق میگذارد بعقیده وی مروت بخود انسان و خانواده آن عاید است اما جوانمردی در آنست که بار دیگران را برد و ش خود گذارد و رنج خود را در آسایش دیگران داند دارائی مشروع خود را از دیگران دریغ ندارد .

بعقیده وی جوانمردان با عقل و شکیبائی و لیاقت مقامات عالی را احراز می کنند نه با داشتن نسبت و افتخار خانوادگی .

ابوالر یحان بر آنست که جوانمرد باید عصبانی باشد نه عظمی مقصودش این است که باید بخود و لیاقت خود متکی باشد نه باستخوان اجداد . وی خود را از خائفا ده علم میداند ، نه از عایله و عشیره که در آن متولد شده . یکبار که شاعری در باب نسبش به وی تعرض نموده بود بنزجر گردید و چندان بدر شتی و زشتی جواب آن را داد که من نمی توانم تمام آن قطعه را ترجمه کنم

دو بیت آن این است

اذ لست اعرف جدی حق معرفته

فکیف اعرف جدی اذ جهلت ابی

انی ابولهب شیخ بلادب

نعم و والدتی حمالة العطب

درین که فضیلت آدمی بعم است نه بجاه و مقام دنیاوی حکایتی لطیف می آورد :

سیکوپدرو زی خوار ز شاه مست از کنار حجرة من گذشت و حکم داد که مرا صدا زدند و بشتاب جانب من لاسی می راند تا سر اید . خواست از اسب

فرود آید من آداب خدمت بجا آوردم و پادشاه را سوگند غلیظ دادم که فرود
نیاید اما خوار زمشاه گفت :

العلم من اشرف الولايات

یاتیہ کل الوزی ولایاتی

(شریف ترین حکومت ها علم است همه بسوی وی آیند و آن پدر کس نرود)
خوار زمشاه سخن خود را ادامه داد و گفت :

اگر آئین دنیا چنین نمی بود ترا صدا نمی زدم و سوی خود نمی خواندم
که :

العلم یعلو ولا یعنی

(علم برتر از هر چیز است و چیزی بر آن برتری ندارد)

آنگاه ابو الریحان میگوید شاید خوارزم شاه داستان امیرالمومنین
(المعتضد) خلیفه راشنیده است که خلیفه روزی دست بر دست ثابت بن قره
دانشمند معروف نهاده پیاغی سیر مینمود ناگهان دستش را از دست ثابت کشید
ثابت سبب آنرا از خلیفه پرسید امیرالمومنین گفت :
از آن جهت دست خود را کشیدم که دست من بالاتر از دست تو بود و گفت :
العلم یعلو ولا یعنی (۱)

ابو الریحان به شجاعت و صراحت ادبی ایمان دارد .
این حکایت شجاعت وی را در برابر شاه بزرگه سلطان محمود
غزنوی ثابت میکند و واضح مینماید که فر و شکوه جها نستان فاتح ایمن
درویش دانشمند را مغلوب نتوانسته بود .

(۱) الادب الفارسی فی عهد الغزنوی دکتور شابی طبع تونس صفحه ۲۷۵

کذا بیہقی .

ابو الریحان مینویسد امیر ماضی سلطان محمود یمین الدوله از يك شكار فارغ نشده در پی صید دیگری میشد و حتی میخواست صحراها را يك باره بلع کند.

سالی را که از خوارزم بازمی گشت سنجمان پیشگوئی کردند که از عمر سلطان ده سال و اندی بیشتر نماند.

محمود گفت در حصار های من آنقدر نفوذ و اموال انباشته است که اگر به مصارف هر روزی از این ده سال تقسیم شود هنوز تهی نخواهد شد

ابو الریحان گوید با وجود آنکه سلطان از من آزرده بود گفتم خدا را شکر گذارباش و از بار گاهوی نیاز کن که سرمایه اصلی یعنی دولت و اقبال را از تو باز نستاند ولی اگر بخت یاری نکند آن همه انباشته و داشته مصرف یک روزه را کفایت نخواهد کرد (۱)

ازین بیت ابو الریحان نیز برمیآید که در برابر سلطان بزرگ گستاخها نموده و آن جرئت ها را بجهالت خودش تعبیر کرده و از اغماض و بخشایش محمودی ستایش نموده است :

ولم ينقبض محمود عني بنعمة
فاغني و اقني بغضيان مكاسيا
عني عن جهالاتي و اهدى تكرما
وطري بجاه رونقي و لبا سيا

یعنی محمود نعمت خود را از من دریغ نداشت مرا توانگر گردانید
بخشش وی اندك نبود از نادانی ها (سبکسری) های من در گذشت و مرا
حرمت نمود و بجاه و عزت من بیفزود بجاه و رونق مرا نوین ساخت (۲)

(۱) صفحه ۲۶ الجماهر

(۲) معجم الاریاء یا قوت ۱۷/۱۸۶ کذا الادب الفارسی

كدورت ابو الریضان از شمس المعالی قابوس بن وشمگیر نیز دلا لت بر آزادی
اند پشه و همت عالی استاد دارد .

قابوس وشمگیر پادشاه جرجان و طبرستان یعنی قسمت جنوب بحر خزر امیری
بود دانشمند و فاضل و شاعر و ادیب ابوالریضان در غنفلوان جوانی بدر باروی راه
یافت و نخستین اثر خود کتاب (الاثار الباقیه) را در آنجا تالیف نمود و به ثنای
قابوس مصدر گردانید و در ستایش وی سخن را با سهاب گشاید .

اما این رابطه دیر نیاید و همین که قابوس خواست آزادی فکری او را
سلب نماید تکلیف وزارت را رد کرد و به خوارزم باز گشت و نخوت و کبرای
قابوس را نگوهش کرده نوشت :

قابوس نخوتی در دماغش راه یافته بود که درس بدیده استخفاف می نگریست
ازین در انواع دانش ها فروتر بود اما سخنان مرا تکذیب می کرد و بر من تجاوز
می نمود زیرا در رویشی من و توانگری وی متوازن نبود و این عدم توازن است که
مفاخر را معایب جلوه می دهد و مناقب را مثالب می گرداند (۱)
ابوالریضان در منظومه خود نیز از سنگدلی آن محدوح بزرگوار گله سر کرده
و گفته است :

وشمس المعالی کان یر تاد خدمتی

علی نقره سنی و قد کان قاسیا

یعنی قابوس با وجود نفرتی که از من داشت از من خدمت می خواست
چه سنگدل مردی بود .

سخنان ابو الریضان من باب ابی العباس مأمون بن مأمون خوارزمشاه نیز
مظهر علو همت و کرامت نفس انسانست .

وقتی که ابوالریضان در خوارزم بود دو خانواده آنجا امارت داشتند .
آل عراق یا آل منصور که پاتخت شان کاث بود .

الا ثارا لباقیه کذا الادب الفارسی

آل مأمون که پاتخت شان در جر جانیه پاکر کافج (اورگنج) بوده استاذ ابوالریحان باین هردو خانوادہ ارتباط داشت باین معنی کہ تا خانوادہ آل عراق یامنصور یان امارت داشتند از حکمت و دانش ابوالریحان استفاده می کردند و او را عزیز میداشتند و هنگامی کہ مأمونیان آل عراق را بر انداختند اینان نیز ابوالریحان را بدربار خود باز خواستند و کمال احترام و رعایت از او بجامی آوردند و تا آخرین لمحہ کہ سلطان محمود آن خانوادہ را بخود خواہی دماش منتقرض کرد ابوالریحان در خدمت آن ها بود این ابو العباس امیر سوم در خانوادہ مأمونیاست.

ابوالریحان در باب این ابوالعباس می نویسد
 ابو العباس مردی دلاور فاضل و مدبر و دارای اخلاق عالی بود اما معاہب نیز داشت.

میگوید بزرگترین فضیلت ابوالعباس عفت زبانش بود هرگز لب بسہ فحش و ناسزائی گشود و حرفی رکیک بکس نمیگفت و اگر گاهی سخت بر سر خشم می آمد تنها بکلمہ (سگ) اکتفا میکرد و گویا ابوالریحان دشنام بہ کلمہ سگ را از زبان ابوالعباس عیب بزرگ نمیدانند.

میگوید: اما عیب وی آن بود کہ گاهی بہ بیباکی میل داشت و باین حکایت در معاہب ابوالعباس خوارزمشاه استشہا میکند:

میگوید: یاد دارم پیر مردی در بیکنند ہر سال بخوارزمشاه ارغمانی میفرستاد و در آن میان مقداری موسیائی میبود کہ آنرا از نباتات ترکیب میکرد و ادعا داشت کہہ موسیایی وی از دیگر موسیائی ها نافع تر است، روزی بدست رئیس یکی از بازبانان سلطنت پای باز خاص خوارزمشاه شکست خوارزمشاهچندان برافروختہ شد کہ امر دادہای رئیس بازبانان را بشکنند اما متعاقبا خوارزمشاه را ندانست دست داد و بروی رحمت آورد و از آن موسیائی بخوردش دادتا شفایافت

ابو الریحان میگوید سالی گذشت و من آن بیچاره را دیدم سوار و یا ز بسمر
دست داشت و اگر پیاده میشد مجبور بود که بعضا تکیه کند (۱).
ابو الریحان بشهادت خود مینازد و میگوید:

فلا یفر رلثنی لین مس

ترافعی در و سو اقتباس

فانی اسرع الثقلین طرأ

الی خوضن اردی فی وقت باس (۲)

از ملائمت من هنگام درس و استفاد من فرو ر مشو!

من هنگام سختی در غوطه زدن بدریای مرگ از همه شتابان تر م

ابو الریحان بر آنست که صورت ظاهر انسان قابل تغییر و تبدیل نمی
باشد اما صورت نفس که اخلاق و سیرت است قابلیت تغییر و تبدیل را دارد
انسان میتواند با طلب روحانی و مطالعه کتب اخلاق متدرجا به تهذیب
نفس پردازد و چنانکه در بالا گفته شد سروت و قوت را قطب مغناطیسی
شمارد. (۳) این مفکوره را سرلوح آدمیت میداند که:
انسان آنچه را بخود میبخواند بدید دیگران بخواهد.

وی نظافت و طهارت را یکی از ارکان سروت میداند و به تطهیر بدن و
جامه و استعمال عطر توصیه میکند و آب ابر بهترین وسیله طهارت و خوشبو میداند.
ابو الریحان بعد از تعریف سروت و قوت و شرح جزئیات نظافت در بحث
خسته اولین اجتماع یعنی بشرح حیات خانواده میپردازد

عقیده وی آنست که باید در حیات خانوادگی محبت و اطاعت بعد کمال
باشد حتی درین باب چندان تاکید می کند که زن باید کنیز شوهر و شوهر
غلام زن باشد مرد و زن در حکم نهالی و لحاف باشند زن با شوهر در کمال

(۱) الجماهر ص ۲۰۵ (۲) معجم الادباء. (۳) الجماهر.

سبب پیش آید زیرا تاثیر لطف و سعیت بیشتر از تاثیر سحر و جادو است
زن و شوهر در شادی و غم سهم مساوی داشته باشند شستن دهان و دندان
و رعایت اسباب زینت را برای زنان از عوامل سعادت خانواده حساب می
کند. (۱)

ابوالریحان بهترین لمحات زندگانی آنرا میداند که وقف تحصیل علم و
حکمت باشد و باید در رسیدن باین مقصد سامی با هر گونه مشکل پنجه نرم کرد
در رمضان ۳۸۵ هجری روزی که بآسون بن محمد امیر گرگانج (اورگنج) با
ابو عبدالله محمد بن احمد امیر کاشان رسید و او را با سار گرفت و آل عراق را از
پادراخت در آن رستاخیز هول انگیز که زندگانی ابوالریحان در خطر
بود و از قرای مجاور شهر بآزمون های علمی خود مشغول بود.
آن واقعه بزرگ، او را از وظایف علمی بازداشت.

در قریه جیفور در قرب کابل وقتی که مشغول رصد بود با وجود آنکه
از هر سو مصیبت می بارید به تحقیق و تتبع می پرداخت.

خود این واقعه را در کتاب تحدید النهایات الاکان چنین شرح میدهد :
روزی که من این فصل را می نوشتم سه شنبه غره جمادی الاخر سال
۹۰۰ هجری بود در قریه جیفور در نزدیک کابل بودم و سخت حرص
داشتم که رصد این سواض را معلوم کنم در آن فرصت بچنان مصائب
گرفتار بودم که گمان نکنم نوح و لوط آن گونه مصیبت دیده باشند امید از
رحمت پرور ذگار است که مرا ثالث آن ها گرداند
و رفع مشکلات از مردان بزرگ و علم داران

این راه بشمار است در یکی از اشعار خود بدین معنی اشاره میکند .

ومن حام حول المجدهمیر مجاهد

شوی طاعم للمکرات و کاسیا

(۱) الجواهر فی معرفة الجواهر

و بات قریر العین فی ظل راحة

ولکنه عن حلة لمجد عاریا

یعنی هر که بدون کوشش پیراسون بزرگی گردد گویا بدان ماند که
بزرگی او را نان و جامه بیدهد هر که در سایه راحت آسوده بخوابد از
لباس بزرگ برهنه خواهد ماند
جای دیگر گوید :-

بجهد سبقت الجالین ائمة

فما قتبوا فی العلم مثل اقتباسیا

فما یرکو البعث عند معالیم

ولا احتبوا فی عقدة کاحتباسیا

فما تل بیقدا ری هندو ابشرق

و با لغرب من قد قاس مثل قیاسیا

یعنی : بیمن مساعی خود از پیشروان پیشرفت کردم

آنان از علم، مانند من استفاده نکرده اند

آنها در برابر حکمت مانند من زانو نزده اند

و در گشودن گره چون من خود را مقید نکرده اند

در شرقی قدر مرا از هندیان پرس و در غرب از آنکه قدر مرا قیاس
کرده میتوانند. ابوالرحمان تنها برای دسترس یافتن بکتابی بنام سفر الاسرار
که آنرا بمائی نسبت داده اند از چل و اند سال زحمت کشید تا سرانجام در
خوارزم آنرا بدست آورد و خود میگوید چون بر کتب سانی دسترس
یافتیم حالی بمن دست داد که از شادی بیهوش شدم چنانچه تشنه را از دیدن آب
شور عشق وی درین راه بیایه بود که میگفت :

کتاب های من چه در آوان جوانی نوشته باشم و چه در پیری همه در نظر من
یک سانسست بر تست که همه آنها را بخوانی من هیچ یک از آنها را از نظر

نمی افکنم و بخواری نمی نگرم این کتاب های من فرزندان منند بسا کسانی که به
فرزند و شعر خود دل داده و عاشقند.

یا قوت در ارشاد الا ربیب مینگارد : .

قلم از دست و چشم از کتاب و دل از فکر بر نمیداشت مگر در سالی دوروز
نور و زوهرگان که با سورخا نگی می پرداخت .
این داستان وی در آخرین لمعات زندگی ثابت میکند که عشق تحصیل در
حکیم پز رگوار پسر حدافراط کشیده بود .

ابی الحسن علی بن عیسی و لوالجی میگوید

بدیدن ابو الریحان رفتم بغزو مشغول بود

سینه اش تنگی میکرد و نفس بدشو اری می کشید

از من پرسید آن مسئله حساب جدات فاسده را که بمن گفته بودی چگونه بود ؟
دلم بر حال وی سوخت و گفتم درین حال ؟

گفت آری اکنون که این جهان را و ذاع می کنم آیا باین مسئله عالم
باشم بهتر است یا جاهل :

ابی الحسن می گوید من آن مسئله را سکر ربا بوالریحان گفتم و او حفظ
کرد من از منزلش بر آمدم هنوز در راه بودم که صدای گریه و زاری
بگوشم رسید .

ابوالریحان تعصب را مذموم میداند خاصه در مسایل علمی و ی بر آنست
که عصیت چشم اهل بصرت را کور و گوش آن ها را کر می گردانند
و انسانرا بکاری دعوت می کند که عقلاً اعتقاد بآن سجاز نیست (۱)
میگوید : من از قبول حق سرباز نمی زنم از هر بعدنی که باشد (۲) -

(۱) قانون سعودی و نشر الفا رسی فی عهد الغزنوی ص ۳۰۸ .

(۲) تحدید النهایات الاماکن .

استاد ابوریحان البیرونی بوحدت ملی اسلام عقیده دارد و زبان عرب را که در آن وقت مورد توجه تمام علمای بلاد اسلامی بود ابوالریحان آثار قبول مصطلحات علمی مساعدتر می‌داند و بر دیگر السنه و لغات ترجیح میدهد. بر اساس همین وحدت ملل مسلمان میگوید :

از اطراف جهان در زبان عربی علوم نقل شده و بدان آرایش یافته و در دل ها راه بسته اگر چه هر ملت لغت مألوف و معتاد خود را شیرین میداند و آنرا در احتیاجات خود بکار می برد .

ابوالریحان میگوید من بخود قیاس میکنم که من بزبان عربی و فارسی و اردم باوجود آنکه ابوالریحان بزبان فارسی و خوارزمی نیکه سیدانسته و بفارسی تالیف نموده و گاهی در شرح مطالب شعر پارسی استشهاد کرده فقط بر بنای اینکه عربی در آن روزگار زبان علم و زبان دین و زبان بلاد اسلامی بوده آثار مرجح شمرده (۱)

و باز هم آنجا که رسم الخط عربی را در قبول کلمات یونانی و سایر لغات قاصر میداند آفات آنرا توضیح میدهد .

نکته دیگر که وسعت نظر ابوالریحان را می رساند این است که در کتاب

(۱) مقدمه کتاب الصبید نه نسخه مخطوط بغداد که بخط محمد بن مسعود

بن محمد الزکی الغزنوی از روی خط شیخ احمد انهشی و ابوالریحان

استنساخ گردیده.

الصیدنه آنجا که اسامی ادویه و نباتات را ذکر کرده حتی الاسکان لهجه و تلفظ سایر لغات را هم بیاورده مثل تلفظ مردم غزنه مردم بلخ مردم سیستان مردم هرات مردم غور مردم بخارستان و زبان های دیگر که خارج مملکت ماست البته استخراج این کلمات برای ما ارزش فراوان دارد و استاد عبدالله کادیموف لابد در تحقیقات خود سعی کرده است که لغات افغانی، بلوچی، سندی، هندی، یونانی، سریانی و غیر هم را که در این کتاب نفیس بیامده جدا جدا مورد تحقیق قرار دهد .

چنانکه گفتیم استاد ابوالریحان بیرونی که قلمرو تحقیق و سطا لعه اش از کرات آسمان تا نهایت زمین گسترده شده خود را منسوب بعلم و فرزندان علم میداند علم گمشته و یست هیچ باك ندارد که او حکمت یونانیان و دانش هندیان و بودائیان و حتی از کتب مانویان گمشته خود را بازجوید:

وقتی برای مسجد جامع غزنی که شاید مسجد عروسی الفلک باشد آسمان اختراع نمود که اوقات نماز را تعیین نماید و آنرا با امام مسجد داد ولی امام باین دلیل که آن آله بر بنای نظام خورشیدی و ماههای رومی ساخته شده آنرا قبول نکرد.

استاد رنجید و آن آله را شکست و گفت :

چه حماقت است بمجرد آنکه مخترعات علمی مصنوع بیگانگان است ما از آن بهره نگیریم .

مردم روم مثل ما میخورند و راه میروند آیا سزاوار است بدان حجت که که آن ها میخورند و راه میروند و غذا خود را از خوردن و رفتن سر و مکنیم؟ من بران عقیده میباشم که بسی از زوایای علمی و حیاتی ابوالریحان هنوز مورد تتبع و تحقیق شایسته قرار نیافته .

من پیشنهاد می‌نمایم که علمای شرق و غرب جهان و موسسات علمی دنیا
آثار و گفتار این حکیم دانشمند را بشکل یک بحث جهانی در آورند و خدمات
علمی وی را مورد تحقیق و مطالعه قرار دهند ،

این بزرگان مربوط به سرزمین باستانی ما می‌باشند بر حکومت ماست که
آرامگاه این افتخار ما را هرچه زودتر تعمیر نماید و کتابخانه بزرگ در شهر
غزنی بنام او مسمی گردد و یکی از فروع پوهنتون را در غزنه انتقال دهد.

مأخذی که درین مقاله مورد استفاده قرار یافته

(۱) الصیدنه فی الطلب تألیف بیرونی نسخه مخطوط کتابخانه ناکولته
ادبیات بغداد .

این نسخه بخط محمد بن ابراهیم تبریزی د سال ۶۷۸ از روی نسخه‌ئی
که بخط ظهیر الحق ابی‌المحامد محمد بن مسعود بن محمد زکی غزنوی
استنساخ شده و وی از نسخه‌ئی که بخط خود ابوالریحان بیرونی و شیخ
احمد نهشعی بوده استنساخ کرده است یک نسخه ازین کتاب زنگوگرافی
و بمن سپرده شد که به کتابخانه پوهنتون کابل تقدیم کرده نسخه صحیح
و ممتاز است،

(۲) الآثار الباقیه عن قرون الخالیه تألیف بیرونی طبع حیدرآباد دکن

(۳) التفهیم فی صناعة التنجیم تألیف بیرونی طبع آکسفورد .

(۴) تحدید نهاییات الاماکن تألیف بیرونی تحقیق بلجا پکوف طبع قاهره

- (۵) تحقیق ماللهند ... تألیف بیرونی طبع حیدرآباد دکن باساقطات آن
- (۶) استخراج الآثار تألیف بیرونی تحقیق امر دیش طبع مصر
- (۷) قانون مسعودی تألیف بیرونی تحقیق امام ابراهیم احمد طبع قاهره
- (۸) الجماهر فی الجواهر تألیف بیرونی طبع حیدرآباد دکن
- (۹) تاریخ بهمنی طبع تهران
- (۱۰) اشعار ابوالریحان که یاقوت در ارشاد الارباب الثقات کرده
- (۱۱) طبقات الاطباء ابن ابی اصیبعه مطبوع بیروت
- (۱۲) شهر زوری بحواله دیگران
- (۱۳) انساب سمعانی طبع دوم آفست
- (۱۴) علم الجغرافیا سعید المغربي کتابخانه تجاری بیروت
- (۱۵) معجم البلدان یاقوت
- (۱۶) نخب الذخایر فی احوال الجواهر تألیف اکفائی مطبوع بغداد
- (۱۷) الادب الفارسی فی عهد الغزنوی تألیف دکتور شایانی طبع تونس
- (۱۸) علم الملک عند العرب به من جزا ب نلینو طبع روما
- (۱۹) تراث الاسلام مرتوماس ار نولد تعریب فتح الله طبع بیروت
- (۲۰) الادب الجغرافی العربی قسم اول تألیف کر اچو و یسکی تعریب
- صلاح الدین عثمان هاشم
- (۲۱) المختصر فی اخبار البشر ابوالفداء
- (۲۲) العصاره الاسلامیه تألیف عدم متر استاد در جامعه بازل تعریب
- عبدالهادی ابوریده
- (۲۳) تاریخ الشعوب الاسلامی کارل پرون کلنان
- (۲۴) تاریخ الادب العربی کارل پروکلنان
- (۲۵) کشف الظنون حاج خلیفه

(۲۰) تاریخ الاسلام السیاسی تألیف دکتور ابراهیم حسن جلد سوم

(۲۷) دایرة المعارف اسلامی

(۲۸) دایرة المعارف فواد افرام بستانی طبع بیروت

(۲۹) تاریخ العلوم عند العرب تألیف عمر فروخ

(۳۰) ابو الریحان البیرونی حیاتہ مولفاته تألیف علی احمد الشحات

طبع مصر

(۳۱) ابو الریحان البیرونی تألیف الاستاذ رشاد دارغوث طبع بیروت

(۳۲) ابو الریحان البیرونی مجد ابن احمد تألیف دکتور محمد جمال

الفندی دوکتور محمد ابراهیم احمد

(۳۳) کتاب سلطنت غزنویان تألیف ابن جانب

عبدالحی حبیبی

ایا بیرونی خراسانیت یا خوارزمی ؟

شخصیت جلیل علمی افغانستان بور یحان محمد بن احمد البیرونی در بین ملل آسیای
میانه باین معنی محترم است که وی در خراسان و خوارزم و گرگان و غزنه
و هند عمری را در دربارها و تحقیقات علمی گذرانیده و بیش از (۱۸۰) جلد
کتاب و رساله را در مو ضوعهای مختلف نوشته بود.

اکنون که ما سالگرد هزارم تولد او را تجلیل میکنیم، بهتر است بدانیم
که اصل وی از کجاست؟ و چرا او خود را بیرونی میگفته است؟
و این بیرون در کجا بود؟

بور یحسان که در ذیحجه ۳۶۲ ق= ۴ ستمبر ۹۷۳ م تولد شده بود ایام
جوانی خود را پیش حکمرانان آل عراق در کث خوارزم که شهری بود بدست
راست یعنی شرق مجرای جیحون گذرانیده، و چون در سنه ۳۸۵ ق آخرین
حکمرانان این خاندان ابو عبدالله محمد بن احمد بن عراق خوارزمشاه کشته
شد و قلمرو او بدست مأمون بن محمد از خوارزمشاهیة آل مأمون افتاد،
بور یحان به گرگان رفت و از سنه ۳۸۸ تا ۴۰۳ ق در ظل حمایت حکمدار آنجا

قابوس بن وشمگیر زیاری قرار گرفت، که درین وقت عمرش ۲۷ سال بود و -
 آثار الباقیه خود را هم بنام این اسپرگران در حدود ۳۹۰ ق نوشت.
 چون مأمونیان در خوارزم بجای آل عراق در شهر گرگانج (جرجانیة -
 معرب) متمکن شدند، بوریحان در حدود ۴۰۰ ق ۱۰۱۰ م از گرگان واپس
 بدربار جرجانیة پیوست، و چون در سنه ۴۰۷ ق سلطان محمود دشهنشاه غزنه
 خوارزم را کشود و مأمونیان را ازین برد، بوریحان را هم در بهار ۴۰۸ ق
 ۱۰۱۸ م بدربار غزنه با خود آورد، و بعد ازین عمروی تا ۴۴۰ ق در غزنه
 و هند گذشت و بتاریخ ۳ رجب همین سال ۱۳ دسمبر ۴۸۰ م ۱۰۷۷ سالگی
 در غزنه از جهان رفت.

در نسبت این مرد نامور دانا، در روایت بما رسیده، که یکی بیرونی -
 منسوب به بیرون دیگر خوارزمی باشد، و در تمام آثار خود او و نویسندگان
 معاصرش مانند عبدالحی گردیزی در زین الاخبار و ابوالفضل بیهقی در تاریخ
 سمعودی که هر دو در غزنه بوده و او را دیده اند و بیهقی از ساسی -
 خوارزم او فصلی نقل نموده، و همچنین در تمهید صوان الحکمة علی بیهقی
 تنها به نسبت بیرونی یاد شده و کسی او را خوارزمی نگفته است و حتی در -
 کتب انساب و رجال هیچکسی او را در تحت عنوان خوارزمی ذکر نکرده
 و در انساب سمعانی و اللباب ابن اثیر (۱۶۰/۱) نیز زیر کلمة البیرونی ذکر
 او آمده است.

و لی برخی مؤلفان مابعد با اعتبار اینکه بوریحان مدتها در خوارزم و
 هردو با یتخت آن (کشوگرگانج) بوده او را خوارزمی هم شمرده اند، -
 چنانچه این نسبت را در معجم الادباء یاقوت حدود ۶۰۰ ق (۱۸۰/۱۷) -
 البیرونی الخوارزمی میخوانیم و قفطی هم در تاریخ حکماء حدود ۶۰۰
 ق (ص ۱۳۵) و ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن غضنفر تبریزی در حدود
 ۶۳۰ ق در المشاطه شرح فهرست آثار رازی از البیرونی و سیوطی در بغیة

الوعاة (۵۰/۱) و بتبع ایشان سخاو در مقدمه ترجمه انگلیسی کتاب الهند (ص ۹) هم چنین مینویسد ،

اگرچه انتساب یوریحان به خوارزم مر دودقیست، زیرا اکثر عمرش درخوارزم گذشته ،ولی اینکه بیرونی را جانی بیرونخوارزم شمرده اند مورد تأمل است.

چون از خود ابوریحان در باره موقعیت بیرون چیزی باقی نمانده ، بنابراین در مدت یک قرن بعد از و بین مؤرخان درین باره ،اختلاف وجود داشت وحتی برخی از مؤلفان معتبرمانند شمس السدین محمد بن محمود شهر زوری در نزهةالارواح حدود ۶۰۰ ق و ابن ابی اصیبه در عیون الانباء حدود ۶۵۰ ق و ابوالفدا در تقویم البلدان وبتقلید بی تحقیق ایشان موسیورینو وشمس العلماء عبدالغنی هندی در تاریخ ادبیات فارسی قبل از مغل ، بین بیرون و بیرون که در هند بودا لباس کرده بوریحان راستندی هم شمرده اند، ولی ما این اشتباه بسیار سخیف را رد کرده و حتی زیاده ازین در خورتذکار نمیشماریم، چنانچه قبلا هم جمعی از دانشمندان ، امثال میدحسن برنی و دهخدا و محمد قزوینی و غیرهم بدین اشتباه ملتفت شده اند.

امادر باره نسبت بیرونی ، قدیمترین شرحی که بعد از ذکر مطلق آن - در کتب معاصرین او گردیزی و ابوالفضل بیهقی ، موجود است در کتاب الانساب عبدالکریم بن محمد سمعانی در حدود ۵۵۰ ق چنین آمده که « - بیرونی بکسره باو سکون یا نسبت اوست به بیرون خوارزم ، زیرا کسی که از خارج شهر بوده از نفس آن شهر نباشد خوارزمیان گویند: فلان بیرونی است و بزبان خود گویند: آن انیوکه (ابزبل) است - (الانساب ص ۹۸)

این نوشته سمعانی خود معرف این مطلب است که وی نسبت بیرونی را بشهر خاصی نمی شناخت و این نسبت را صفتی میسرود که بر تمام مردم اطراف خارج شهر اطلاق میشد، ولی جای تعجب است که در طول تاریخ هیچکس در هیچ جایی غیر از ابوریحان، بدین گونه نسبت منسوب نکشت؟ و از جمله رجال خوارزم هم شخص دیگری را بدین صفت نمی شناسیم و این وجه نسبت هم در معاصرین ابوریحان نبود و فقط یکصد و ده سال بعد از و بحدس سمعانی فقط در مورد شخص ابوریحان خلق شد، و این وجه تسمیه در جای دیگر باشخص دیگری چه خوارزمی و چه غیر آن، دیده و شنیده نشده است، ورنه هر شهر دویرون خود آبادیها داشته و —

جفر افیون عرب و عجم را آن ربض بفتحین و منسوب بدان رار بضی — گفتندی (الباب ۱/۴۵۸)

یاقوت حموی که پنجاه سال بعد از سمعانی و یک و نیم قرن پس از — بیرونی در همین خراسان و خوارزم گشت و گزاری داشت وی هم گوید که من از مردم درباره شهرت بیرونی باین نسبت پرسیدم، زعم مردم

چنان بود که وی در خوارزم مدت کمی بوده و اهل خوارزم هر غریب (نووارد) را بیرونی گویند و من هم گمان برم که از اهل روستا بود

این تصریحات یاقوت در معجم الادباء (۱۷/۱۸۰) بوضاحت میرساند که

وی از زعم مردم سخن میگفت و خود وی هم به ظن سینه‌نوشت نه از روی حتم و یقین. و هم ازین روست که پس از سمعانی و یاقوت هنگامیکه —

عزالدین علی بن محمد ابن الاثیر در حدود ۶۲۰ ق.الباب خود را در تهذیب

انساب تألیف کرد، این زعم سمعانی را که اصالت و ثقتی

نیداشت فنوشت و فقط البیرونی را بکسر با و سکون یساخت کرد

و گفت: المشهور بهذه نسبة ابو ریحان المنجم البیرونی (۱/۱۶۰)

اکنون روشن شد که روایت واحد و شاذ سمعانی در باره انتساب البیرونی به بیرون شهر خوارزم، بسبب شنود و ندرت آن و اینکه تنها ابن نسبت - در باره بوریحان آمده نه در باره دیگران، مورد تأمل است، و این ضعف و - تردد در زعم وطن یاقوت هویدا است، که بالاخر این اثیر حتی از ضبط و نقل آن ساکت ماند و اگر این داستان را بپذیریم باید بیرون را شهری و قصبه‌یی خاص ندانیم.

ولی در عین زمانی که سمعانی زندگی داشت، امام ظهیر الدین ابوالحسن - علی بن زید بیهقی متوفای ۵۶۵ ق تتمه صوان الحکمة را به عربی نوشت و در آن
گویی :

(و بیرون التي هي منشأ ومولده بلدة طيبة فيها غرائب وعجائب و - لا غرو فان الدر ساكن الصدف) (ص ۶۳) .

و این جمله عربی را در درة الاخبار چنین ترجمه کرده است:
 (و بیرون که منشأ و مولد اوست از بلادیست که بطیب هوا و صفای - آب و نزاهت اطراف مشهور است.) (ص ۵)
 از این تصریح بیهقی که خو اززم را هم دیده بود بر می آید که بیرون شهری بود خوش آب و هوا و تنها اطراف و روستای خوارزم را بیرون - نگفتندی، و بنابراین افسانه شاذ و روایت واحد یکصد سال بعد سمعانی و اظهار شک و زعم وطن یاقوت و سکوت عالمانه ابن اثیر دلالت دارد بر اینکه تصریح یقین آلود بیهقی معاصر سمعانی قوی تر است و اگر ما مؤیدی دیگر - بران داشته باشیم پس مقام آن بدرجه یقین متأخر به حقیقت میرسد.

بیایدد ر کتب تاریخ و جغرافیا تفحص و جستجوی خود را دوام دهیم: -
 نخست این نکته را فراموش نباید کرد که خود بوریحان نسبت خود را به بیرون به فتحه اول و سکون یا نوشه و قرار یکه سه شرق العانی کریشکو

گوید : در نسخهٔ تحدید نهايات الا ما کن (کتابخانهٔ فاتح در استانبول) که در سنه ۴۱۶ ق بخط خود بیرونی نوشته شده ، این کلمه را به فتحهٔ اول و سکون دوم ضبط کرده است (اسلامک کالجرج ۶ ص ۵۳۰ والادب الجغرافی ۱ ر ۲۳۵) و از این هم برمی آید که زعم بعضی از فضلاء که مراد از آن و نمودن صدای مشع یا ی مجهول باشد درست نیست ، زیرا صدای یای مجهول در کلمهٔ بیرون وقتی تحقق پیدا میکند که ماقبل آن کسره باشد ، و هم ازین روست که در نسخهٔ انساب سماعی طبع عکسی اوقاف گیب از روی نسخهٔ خطی لندن و هم در طبع حیدرآباد (۲ ر ۳۹۲) بصراحت بیرون بکسر الباء الموحده بهمان معنی خارج البلد و انبیژک خوا رزمی است .

و بنا بر این باید گفت : که خود بوریجان نسبت خود را به بیرون (بفتحهٔ اول) منسوب به شهری بدین نام میداند و اینست نه اینکه وی از روستا و خارج بلد و غریب شهر بوده باشد ، ولی چون بیرون به کسرهٔ اول شهرت داشت برزبانها افتاد و از آن داستان خارج البلد و انبیژک سماعی برآمد و چنانچه گفتیم بالاخره آنرا به بیرون مند هم کشانیدند .

بسکه پیستند پرو برگ و ساز گرتو بینی شناسیش باز

اکنون بعد ازین روایات متضاد ، که در بارهٔ نسبت بیرونی به شهری یا بروستانی ، به کسره یا فتحهٔ اول ، و هم تمسوخ آن به بیرون وارد شده ، سراغ این معضلهٔ را در کتب ما بعد می یا بیم بد بنگونه :

بیرون و درون :

در وقایع جنگهای صفویان با حکمرانان ما وراء النهر در قرن ۱۱ هنگامیکه از ناحیت نسا و بیورد در شمال خراسان ذکر می رود از قلعه های درون و بیرون هم نامی برده میشود ، مثلاً اسکندر بیگ ترکمان که عالم آرای - عباسی را نوشته ، در چندین جای ذکر از قلعهٔ درون دارد

در صفحه دوم عالم آرا چنین گوید :

(حاجی محمد خان ولایت نسا و درون را از تصرف نور محمد خان بیرون

آورد) باز گوید :

(کمر همت به تسخیر ولایت نسا و ایور دو درون بست) جای دیگری آورد :

او پمات صابین خانی که در حدود نسا و درون و باغباد مسکن دارند . (

(تلخیص از نسخه خطی عالم آرای عباسی)

در مقابل این قلعه درون که در عالم آرا مکرراً مذکور است ، قلعه

بیرون هم واقع بود که خود همین اسکندر بیگ منشی و محمد یوسف در

ذیل عالم آرای عباسی ذکر از بیرون هم کرده اند ، مثلاً در شرح

احوال خراسان گوید ،

... بقصد تسخیر ولایت مرو و نسا و درون و ایور دو به خراسان آمد

(اسکندر یار سلطان) و چند نفر از اعیان نسا و درون اظهار موافقت ایشان

نموده و کس نزد ابو الغازی سلطان (برادرش) فرستاده او را به آمدن آنها

تر غیب نموده و عده قلعه بیرون دادند ...)

(ص ۲ ، ذیل عالم آرا ۱)

در عباسنامه محمد طاهر قزوینی (حدود ۱۰۷۳ ق نیز همین قلعه درون

که بین نسا و مرو واقع بود مکرراً نام برده میشود (ص ۲۱۰ و ۲۰۳ و ۳۱۹

و در نامه عالم آرای محمد کاظم مروی هم بارها درون و نسا و ایور دو

در جمله بلاد خراسان مذکورند که نادر شاه افشار در آنجا با خوارزمیان

سکاو و حتهاداشت و جزو خراسان شمرده می شد (ج ۲ ص ۱۳۷ و ۱۳۱ ج ۲ ص

۲۴۸ و ۶) درین جاسو الی و اردسی آید : که اگر مطابق ضبط خود بوریحان بیرون

The University of the South

AL BERUNI

Library of the University of the South

ایچان الیبرونی

چشم

پیشانی

چشم

پیشانی

چشم

پیشانی

ایچان الیبرونی

چشم

پیشانی

ایچان الیبرونی

چشم

پیشانی

ایچان الیبرونی

چشم

پیشانی

ایچان الیبرونی

چشم

پیشانی

ایچان الیبرونی

چشم

پیشانی

به قعده اول قام مؤلدا و باشد پس و بطی به مفهوم خارج البلد ندارد
 در حالیکه در خراسان مقابل آن قلعه درون هم واقع بود ؟
 شاید علت این تقابل لغوی را هم شهرت کلمه بیرون فارسی از عصر
 سمرانی و جناس کامل آن با بیرون بفتح اول بدانیم ، که در مقابل آن
 حصار مشهور شده به بیرون ، بعدا قلعه درون را هم ساخته باشند .
 این نواحی که بلاد درون و بیرون بین مرو و نسا در آن ذکر شده
 اند ، از عصر قدیم داخل ربع مرو و خراسان بودند ، چنانچه خود
 البیرونی هم در قانون مسعودی آنرا اندر ناحیت های خراسان آورده
 ولی از نظر اداره سیاست ، گاهی مربوط به دولت خوارزم بوده
 اند و گاهی به دولت سامانیان یا غزنویان و غیره .
 مثلاً در همین زمانیکه بیرونی زندگی داشت ، خود وی این نواحی
 را از نظر جغرافیائی در خراسان می شمرد ، ولی بیهقی در تاریخ مسعودی
 تصریح دارد که در سنه ۴۰۷ ق وقتی که مردم خوارزم بر ابو العباس
 ماء مون بن ماء مون باز پسین خوارزم شاه خاندان ماء مونیان و داماد
 امیر سبکتگین شوی حره کالجی شوریدند و او را بکشتند و نسا و فراوه
 ایشان را بود « (ص ۹۱۸)
 سلطان محمود در همین سال ۴۰۷ ق خوارزم را ضم سلطنت غزنویان
 کرد ، و التوتاش حاجب یکی از سالاران غزنه را در آنجا خوارزم شاه
 گردانید ، و بدین صورت تمام نواحی خوارزم و خراسان در قلمرو
 سلطنت وسیع محمودی درآمد .

اکنون از اسناد تاریخی فوقی استتاج می کنیم :
 ۱ - روایت اینکه بیرونی منسوب بر وستای بیرون شهر خوارزم و

بنا بر بن غریب شهر و خارج الباد است ، چون خبر و احد است و همدران
عصر یاقوت اثر از عیم و طن شمرده ، و این اثر بنا بر همین علت حذف کرده
و علی بیهقی هم در آن عصر بوجود بلدة طیبه بنام بیرون و مولد و منشاء
بوریحان قایل است بنا بر این مانده میتوانیم ، قول و احدسمعانی را بپذیریم
(۲) - اینکه البیرونی را خوارزمی هم نوشته اند ، بسببی است که
بیرون و نواحی آن از قبیل مرو و نسا و و قراوه و ایبورد در جوانی بوریحان
در قاهر و خوارزمشاهی بودند ، و بنا بر این نسبت ثانوی از معقوله
تسمیه بفرد اکمل است .

(۳) اصلاً بوریحان بیرونی است و بیرون در مقابل درون تقاسیم جغرافی
تا قرن ۱۸ میلادی در خراسان شامل بود ، و بنا برین مثلیکه هر مروی
و نسوی و ایبوردی خراسانی است ، بیرونی هم خراسانی است و او
را خوارزمی گفته نمی توانیم.

دکتور میکائیل بوگولیوف عضو و اہستہ اکادمی علوم اتحاد شوروی
رئیس دانشکدہ شرق شناسی پوهنتون لینین گراد

طبع و تحقیق آثار علمی ابوریحان در اتحاد شوروی

در کار تحقیق و تتبع و طبع و ترویج آثار ابوریحان لیبرونی که در
مراکز علمی شوروی انجام میگیرد بیست و پنج سال اخیر بخصوص ثمر
بخش بوده است.

اوائل این دوره با کشفیات برجسته اریکولوجیکی در موطن ابوریحان
سرزمین خوارزم قدیم که اولین کانون تعلیم و تربیت ممتاز و کامل
او بوده همزمان گردید همانطوریکه پیدایش اسنادی بزبان های سغدی و
خوارزمی و بخصوص اسناد قلعه سغ در زرافشان که شامل فهرست معتبر -
اساسی منازل قمر و دیگر اصطلاحات تقویم سغدی بوده و همچنین کشف
جملات خوارزمی در تالیفات الترجمانی و الزاهدی و العماري و کتیبه
های قدیم خوارزمی است توجه دانشمندان را بکتاب الاثار الباقیه که گنجینه اصطلاحات

گاهنامه های ملل مختلف میباشد جلب کرده است همچنان موقیسات حساس در بررسی گذشته خوارزم قدیم و سائر آسیای میانه و اطلاعات نو ر جمع بتاریخ آن کانون قدیمی تمدن محققین را بیش از پیش بفراتر فتن تمام آثار ابوریحان که پربهاترین منابع و مأخذ در تاریخ علم و هنر و گذشته خلقهای آن مرز و بوم است راغب نمود فرضیه ابوریحان درباره گذشته حوضه رود آمو دریا که در کتاب تحدیدنهايات الاماکن ملخص شده از احاطه قرابت بحقیقت هم زمین شناسان و هم باستانشناسان را ترغیب کرد و مباحثات و نوشتجات زیادی بوجود آورد.

سالم است در اکادمی علوم اتحاد شوروی کمیته و تحقیق و ترویج میراث علمی ابوریحان بیرونی دائر شده و دوشادوش لنین گراد شهر تاشکند هم یکی از مراکز مهم بر رسیهای تالیفات بیرونی کردید در سال ۱۹۵۰ در تاشکند متن عربی مکاتبه بیرونی با ابن سینا به ضمیمه ترجمه بزبان اوزبکی بعنوان « بلن بیرونی بلن ابن سینا نیک سوال جوابلری » به طبع رسید از آن وقت باین طرف کتب و مقالات متعددی در ترجمه حال و تحقیق تالیفات و تعیین مقام علمی ابوریحان چاپ رسیده است که حاوی مطالب تازه ای است درباره افکار و نظریات علمی جهان بینی بیرونی و سهم او در شعب مختلفه علوم طبیعی و انسانی . در مجموعه تازه چاپی که وقف هزاره بیرونی شده اطلاع داده میشود که در طی بیست و پنج سال اخیر در اتحاد شوروی بیشتر از ۲۵ مقاله و مجموعه و کتاب مربوط به تحقیق میراث علمی بیرونی از طبع درآمده است

در اواخر سالهای پنجاه انستیتوت شرف شناسی اکادمی علوم اوزبکستان بانتشار ترجمه روسی و اوزبکی منتخبه مهمترین تالیفات ابوریحان شروع کرد تاکنون سه جلد این منتخبات چاپ و منتشر شده است و دو جلد دیگرش

تامامه سپتامبر که کنفرانس جهانی بزرگداشت ابو یحان در تاشکند منعقد میشود منتشر خواهد شد.

جلد اول منتخبات مذکور که در ۱۹۵۷ چاپ شد شامل ترجمه کتاب الآثار الباقیه عن القرون الخالیه بزبان روسی است که براساس متن عربی و ترجمه انگلیسی چاپزاخا و بااضافات و تکمیلاتی که لینن گراد واستنبول میدهد تهیه شده است کتاب الآثار الباقیه را که نام ابوریحان بیرونی را جاویدان ساخته است بحق مجموعه همگانی ز سانشناسی قیاسی می نامند هم چنین آنرا رساله تطبیقاتی بیسابقه از ادیان و ملل و نحل از عادات و اعیاد و روایات میگویند

این اثر در نزد متخصصین علم هیئت و نجوم تا ریخ تحلیلاتی گاهنامه در شرق نزدیک محسوب میشود چون سائل ادوار و ایام ادیان مختلفه در آن با دخول عمیق در تئوری علم هیئت و نجوم مورد بحث قرار گرفته است.

کتاب الآثار الباقیه نشان میدهد که ابوریحان بیرونی بمشاهد یک دانشمند طبیعت شناس پیرو راسیونالیسم استمراری بوده و در تعیین و تشخیص حقیقت فقط از راه تجربه و آزمایش اقدام نموده است او نسبت به ماخذ پر خورده تنقیدی داشته دگم متناقض و ضوح را رد میکرده است و در خصوص شخص خود سختگیر و جدی بوده است.

جلد دوم منتخبات بیرونی که در سال ۱۹۶۳ منتشر شد شامل ترجمه روسی و شرح مفصل کتاب فی تحقیق مالمهنداست.

روزن مستشرق معروف که بنیان گذار بیرونی شناسی در روسیه است در اواخر قرن گذشته راجع به کتاب مالمهند به طور ذیل اظهار عقیده کرد:

از این اثر که از هر نوع شائبه مذهبی و نژادی و ملی و نظریات محدود مسلکی دور است روح انتقاد میدهد انهم انتقاد باملاحظه و احتیاط انتقاد یکه با توانا ترین سلاح دانش نویی بلای روش (متد) قیاسی مجهز بوده و حدود دانش را درك کرده خاموشی را به استنتاجهای عجولانه و بی اساس ترجیح میدهد از این اثر که حاکی از وسعت نظریات و عمق اطلاعات شگفت انگیز بیرونی است روح دانش حقیقی دانش بمعنای اسروزی میدهد علاوه بر تمام آنها در این اثر روحی که در عطش حقیقت و واقعیت میسوزد و حقیقت را بر همه چیز برتری میدهد حس میشود که بطور نخستگی نسا پذیر و بدون هیچگونه انحراف بسوی حقیقت در تلاش است

بغیر از ترجمه روسی آثار الباقیه و مالهند ترجمه اوزبکی این دواثر نیز چند سال پیش به طبع رسید ترجمه های مذکور چون از متن اصلی کرده شده اهمیت مستقلی دارد .

جد سوم منتخبات بیرونی ترجمه روسی کتاب تحدید نهایات الماکن لتصحیح مسافات المساکن است مترجم و هنر این اثر ذیقمت پروفیسور بولگا کوف میباشد که در سال ۶۲-۱۹ در مدت اقامت خود در قاهره متن عربی تنقیدی این کتاب را بر اساس نسخه استنبول به طبع رسانید کتاب تحدید نهایات الماکن اولین اثری است که بیرونی در غزنه تالیف کرده است در آن (ص ۶۲) غزنه را دارمملکت المشرق گفته علاوه میکند که «وطنی و فیهان تمکنت من نفسی اداب علی مالایزول عن خاطری امر من الرصدوا لا جهاد علمی» (ص ۶۲) غزنه پایتخت مملکت مشرق زمین «و ظنم شده است در اینجا اگر خودداری کنم مشغول آنچه که در خاطر من زائل نشده است خواهم شد و آن رصد و اجتهاد علمی است»

بمناسبت بزرگداشت جشن هزاره سال ابوریحان پنج کتاب قانون

المسعودی که به قول یاقوت تمام کتب ریاضی و نجومی ما قبل خود را از رونق انداخته و بزبان روسی و اوزبکی ترجمه شد و طی تابستان سال جاری انتشار خواهد یافت قانون مسعودی از اهم ماخذی است که در رشته علوم دقیقه تدوین و بدون تردید در قرون وسطی به ترقی و تعالی علوم ریاضی و هیئت تأثیر و افری بخشیده است.

کتاب الصیدنه فی الطب هم که ابوریحان در سالهای اخیر عمر در غزنه تألیف کرده بروسی ترجمه شد آن نیز عنقریب منتشر خواهد گردید پروفیسور کریموف محقق و مترجم کتاب الصیدنه معتقد است که چون این اثر ناتمام مانده پس باید تاریخ نگارش آنرا سالهای ۱۰۳۷/۱۰۳۸ - دانست علاوه بر این چنانچه معلوم است بیرونی در پایان عمر مقیم غزنه بوده و اقامت گاه خود را ترک نمیکرد بنابر این کتاب الصیدنه را نیز در آن شهر تألیف کرده است و شخصی الشعی نام هم که در جمع آوری مواد و حقائق الصیدنه به بیرونی کمک میکرد ریاست سر مضحانه آن شهر را بعهده داشته است .

بالنشر القانون المسعودی والصیدنه فی الطب مجموعه منتخبات - ابوریحان بیرونی بزبانهای روسی و اوزبکی به پنج جلد میرسد و در آینده نیز این سلسله دوام خواهد داشت

در سال ۱۹۷۱ خدمات سه نفر از دانشمندان شوروی پرفسورهای بولگاکوف رسولوف کریموف در کار ترجمه و تفسیر علمی آثار - ابوریحان با اهداء جائزه دولتی جمهوری اوزبکستان شوروی تقدیر شده است. در شعبه کتب دستخطی انستیتوت سرشناسی اکادمی علوم تاجکستان نسخه بسیار خوبی از متن دری کتاب التفهیم لاوائل صناعته التنجیم که بتاریخ ۶۲۸ هـ برابر با ۱۲۳۱ م استنساخ شده نگهداری می شود در آتیه نیز دیکر متن دری این نسخه به انضمام حواشی و تفاسیر و مقالات تحقیقاتی بزبان تاجیکی چاپ خواهد شد

اکادمی علوم اتحاد شوروی نشر سلسله آثار است که تحت عنوان
(کلاسیکهای دانش) در سیایده سال قبل جزو انتشارات این سلسله اولین
ترجمه کامل روسی متن کتاب الجماهر فی معرفه الجواهر به طبع رسیده
اکادمین کرلچوفکی مستشرق معتبر شوروی درباره این اثر بیرونی چنین
میگوید (ابوریحان در کتاب بسیار نفیس خود) تجربه چندین ساله خود را
که در تحقیقات تخصص اندوخته با اطلاعات فوق العاده عمیق و وسیعی که
از تالیفات ادبی و بدیعی گردآورده است هم آبیخته (او توانسته است در
این کتاب به همراهی مطالب معتنا بهی درباره جواهرات و فزات نمونه های
فراوانی از اشعار ۸۴ شاعر عرب از قدیم ترین اشعار گرفته تا آثار معاصر
خود درج بکند .

کتاب الجماهر هم از حیث فراوانی حقایق و هم از لحاظ اسلوب توصیف و
تعریف در تاریخ علم پدیدۀ بیسابقه و فوق العاده ای است از فواید دانشهای
اندوخته ما قبل خود به طور کامل استفاده برده در عین حال آینده انکشاف
علم را هم مطرح کرده تجمع تنظیم و تلخیص و از همه بهتر (تصفیه) علم
از خرافات همه آنها از خصوصیات اصلی فعالیت علمی ابوریحان بیرونی
است .

متن روسی کتاب الجماهر فی معرفه الجواهر با تفاسیر و توضیحات مفصل
علمی و ادبی با اهتمام پرفیسور پلستسکی باستانشناس و متخصص تاریخ دوره
قدیم و قرون وسطای آسیای میانه به چاپ رسیده است تذکرات و حواشی
علمی این اثر از طرف پرفیسور لیمین دانشمند زمین شناس و معدن شناس
نجام گرفته است مشارالیه نیز بنوبه خود شرح مفصل و ذی قیمتی در
اطراف اطلاعاتی که ابوریحان درباره مواد معدنی جمع آوری کرده به

همراهی حواشی و تبصره‌های مهم علمی ترتیب داده است
 به طوری که معلوم است اپوریچان اولین دانشمندی بود که اوزان دقیق
 بسیاری از مواد معدنی را تعیین کرده و بدینوسیله تسوآنسته است صفحه
 ماهری را بتاریخ علم معدن شناسی درآورد و واجب میدانم یادآور شوم که
 خائیکوف مستشرق روسیه در اواسط قرن گذشته برای اولین بار متن
 رساله بیرونی بنام (مقاله فی النسب التي بین الفلزات والجواهر) را در
 بطرسبورغ لینن گراد کنونی به طبع رسانیده است پرفیسور ترجمه روسی
 این رساله مهم را بکتاب الجواهر علاوه کرد انتشار این مضامین کتاب
 الجواهر فی معرفه الجواهر را مورد استفاده محافل وسیع خوانندگان
 شوروی قرار داده است.

گروهی از کارمندان علمی اکادمی علوم اتحاد شوروی که متخصص
 تاریخ علوم ریاضی و هیئت هستند در انتشار و ترویج رسائل و مقالات
 بیرونی در مسائل مربوط بعلم ریاضی و نجوم سهم حساسی دارند دانشمندان
 مذکور ترجمه و تشریح برخی از رسائل بیرونی از جمله رساله (استخراج
 الاوتار الدائره بخواص الخط المنحنی فیها) و همچنین کتاب (فی را شیکات
 الهند) و (فهرست نجوم) مطابق متن قانون المسعودی را منتشر کرده اند و
 نیز در اهمیت خدمات علمی بیرونی از تالیفات علمی و کتب درسی و
 دایره المعارف های مختلف مقالات و فصل ها و بخش های زیبا دی نگاشته به
 چاپ رسانیده اند نقش بزرگی در تبع میراث علمی بیرونی در اتحاد شوروی
 متعلق است به اکادمین کراچکوفکی مستشرق مشهور کسسه در کتاب
 متنابه خود بعنوان (آثار جغرافیا نویسندگان عرب زبان مفصلی باطلاعات
 جغرافیائی، بیرونی وقف کرد

پرفیسور بولگا کوف مترجم کتاب تحدید نهائات الاماکن وقانون
 المسعودی و همچنین ناشر متن عربی کتاب تحدید و پرنده جائزه دولتی

برای ترجمه و تفسیر تالیفات بیرونی چندی پیش کتاب جامع بعنوان (-
 (زندگی و آثار بیرونی) تصنیف کرد که ذیلاً بعضی از نکات آن تذکر می
 شود بر اساس یک گفتار ابوریحان در کتاب تحدید نهایات الاماکن مؤلف
 به نتیجه ای میرسد که سال ۹۹۰ م تاریخ آغاز زندگی مستقل بیرونی است -
 در آن هنگام ۱۶ سال و نیم از عمر بیرونی میگذشت .

زمقایسه بعضی موضوعات آثار الباقیه و رساله الدس المعری و کتاب تحدید
 نهایات الاماکن به طور قانع کننده استنتاج میشود که مهاجرت مدید بسلا
 انقطاعی که متعلاً پانزده سال از ۹۹۵ تا ۱۰۱۰ طول کشیده باشد نمود بعد
 از مهاجرت بزنی که دو سال طول کشید بیرونی برای دو سال دیگر به
 موطن مراجعت کرده بعد ابگرگان انتقال یافت و در آنجا تا سال ۱۰۰۳، ۱۰۰۴
 ربرداز این استنباط میشود که مکاتبه بیرونی و این سینا در سال ۹۹۷ م -
 واقع گردید که بیرونی در سن ۲۴ سالگی حقیقتاً در خوارزم اقامت داشت و از آنجا
 و آلات معتبر خود را به بخارا ارسال کرده است .

در مدت پنج سال زندگی در گرگان (۸۹۹-۹۰۳ م) دوره مقدمات
 علمی خاتمه پذیرفت و بنیاد فعالیت خلاقه و ثمر بخش و مبتکرانه ریخته
 شد در گرگان بیرونی تقریباً ۱۵ رساله و دو کتاب بزرگ - الآثار الباقیه
 عن القرون الخالیه و کتاب فی الاستیعاب الوجوه الممكنه فی معرفة
 لاسطرلاب نگاشته است .

جای شک باقی نمی ماند که در موقع انتقال به غزنه بیرونی توانست
 تمام نوشتجات و اسنادی را که اندوخته بود با خود به غزنه بیاورد و فوراً
 به تحقیقات شروع بکند .

در غزنه ابوریحان بزرگترین آثار خود را تا لیف کرده است که بیان آنها کتاب تحدید
 نهایات الاماکن و مالمهندو التفهیم و القانون المسعودی و الجماهر فی
 معرفة الجواهر و کتاب الصيد نه فی الطب است مطالعه این س

شاهکارهای علم قرون وسطائی هنوز هم ارزش خود را حفظ کرده و فاصله هزار ساله که در بین است نه تنها از عظمت آن عالم بزرگوار نمی‌کاهد بلکه بالعکس به احترام بی‌پایان ما نسبت باومیا فزاید. سرشاری حقایق صادق و تتبعاتی و وسعت احتوای موضوعات علمی و ستانت نتیجه‌گیری و شجاعت تفکر که از خصوصیات شاخص تالیفات ابوریحان است هر وقت که مطالب نوی‌سورد نظر محققین قرار گیرد کسب اطلاعات لازمه از آثار بیرونی و ضروری و حتمی میکند. ضمناً بجاست یادآور شویم که پایتخت قدیم خوارزم نخست کث و بعد بنام شهر مشهور بود فعلاً شهر بیرونی نام دارد.....

سیمای ابوریحان بمثابة دانشمندی پرکار و خلاق و پیگیر نه تنها مایه افتخار بلکه سرچشمه الهام هموطنان اوست.

ابوریحان بیرونی که بعلم و دانش تمدن و فرهنگ عادات و رسوم مال دیگر باحرمت و احترام کامل مینگریست در حقیقت الامر پیشگوی ایده‌ای حسن تفاهم خلقها و همکاری متقابل کولتورها بوده است

تشکر میکنم

دوکتور مهدی محقق استاد و مدیر گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران

رساله ابوریحان در فهرست کتابهای راز

در باسداد روز پنجشنبه سوم ذی حجه سال ۳۶۲ - که مصادف با مهر روز یعنی شانزدهم شهر یورماه ۳۴۲ بود ستاره درخشنده‌ای در خوا رزم طالع گردید که همچون خورشید تابنده نه تنها خراسان بلکه همه جهان را نورانی ساخت. این دانشمند بزرگ ابوریحان بیرونی بود که چشم بجهان گشود و پس از رسیدن بدوران جوانی بزرگ ترین عالم اسلامی گردید. او نه تنها منجمی چیره دست بلکه فیلسوفی توانا و مؤرخ باطلاع و ریاضی دانی آگاه و دارو شناسی حاذق و جغرافی دانی بصیر بود و از نژاد شناسی و مردم شناسی و علم به مقالات ارباب ادیان و فرق آگاهی فراوانی داشت. در این گفتار مقصود این نیست که شرح زندگی و مسافرت و نام معاصران و مشوقان و حامیان او آورده شود و نیز دانش دوستی و بلندی طبع و عدم تعصب و کوشش فراوان او در تحصیل دانش در جای دیگری باید مورد بحث قرار گیرد. او بنابه نوشته ابوالفضل سرخسی صاحب کتاب جوامع التعلیم در شب جمعه

دوم رجب سال ۴۴۳ چشم از این دنیا پرست در حالی که هفتاد و هفت سال و هفت ماه قمری از عمر او سپیگشت (۱) یاقوت حموی در معجم الادب یاد ردیل شرح حال بیرونی گوید او در طی زندگی قلبش از تفکر و چشمش از نظر و دستش از قلم جدا نگشته و فقط دو روز در سال برای فراهم آوردن احتیاجات و معیشت خود از کار علمی بازمی ایستاد آن دو روز یکی نوروز بود و دیگری سهرگان. بنابراین جای تعجب نیست که او توانسته در این مدت کوتاه زندگی این همه آثار ارزنده از خود بیا دگار گذارد.

D.J. Boilot در مقاله ای که مجله موسسه د و مینیکی قاهره در سال ۱۹۵۰ تحت عنوان L'oeuvre D'Al-Biruni نوشته ۱۸۰ اثر از او را یاد کرده است که ۱۳۸ اثر آن ما خود از فهرستی است که ابوریحان دوازده سال پیش از مرگش برای کتا بهای خود نوشته و همین فهرست است که ما میخوانیم در این مجلس د و باره آن بحث کنیم. این فهرست تحت عنوان: «رسالة اللیبرون فی فهرست کتب الرازی» در سال ۱۹۳۶ در پاریس بوسیله پول کراوس از روی نسخه منحصر بفردی که در لندن بشماره ۱۳۳ محفوظ است چاپ شده است.

پیش از چاپ متن نیز دانشمندان بی باهویت این کتاب برده بودند چنانکه E. Wildemann در سال ۱۹۲۰ قسمتی که مربوط به آثار بیرونی است بزبان آلمانی مورد ترجمه و تحلیل قرار داده و در سال ۱۹۲۵ J. Ruska قسمتی که مربوط به آثار رازی است بزبان آلمانی ترجمه کرده و تعلیقاتی نیز بر آن نوشته است و همچنین E. Sachdu در مقدمه آثار الباقیه قسمتی از این کتاب را که مربوط به بیرونی بوده نقل کرده است. نویسندگان این سطور آثار رازی را زاین رساله بزبان فارسی ترجمه کرده و اطلاعاتی را که درباره آن آثار از مأخذ گوناگون بدست آورده بر آن افزوده و آن را در کتاب فیلسوف ری محمد بن زکریای رازی که در سال ۱۳۴۹ بوسیله انجمن آثار ملی در ایران چاپ شده آورده است

۱- تاریخ تولد و وفات بیرونی از کتاب «المشاطه لرسالة الفهرست»

تالیف غضنفر تبریزی اخذ شده است.

و نیز همه رساله رادر سال جاری بزبان فارسی ترجمه کرده و اطلاعاتی که درباره آثار ابوریحان بدست آورده بان افزوده و هم اکنون در چاپخانه دانشگاه تهران زیر چاپ است تا برای کنگره ابوریحان که در شهریور امسال در تهران برگزار میشود به دانشمندان عرضه گردد پیش از آنکه به توصیف رساله فهرست پردازم ناچار هستم که اشاره باین موضوع کنم که ابوریحان که این رساله رادر فهرست کتابهای رازی و کتابهای خود نوشته سنت گذشتگان خود را پیش چشم داشته است. پیش از اسلام جالینوس طبیب و فیلسوف پرغامسی فهرستی از کتابهای خود ترتیب داده که در یونانی پیناکس خوانده میشود و در کتابهای عربی به صورت فینکس و بینکس آمده است نسخه ای از ترجمه عربی این کتاب برای مابا قی مانده که میکرو فیلم آن بشماره (۲۰۶۶) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. در دوره اسلام حسین ابن اسحق که از کثرت ترجمه به حنین الترجمان اشتهار یافته رساله ای به علی بن یحیی نوشته و در آن آثار جالینوس را که بزبان سریانی و عربی ترجمه شده است یاد کرده است این رساله در سال ۱۹۲۵ از روی نسخه منحصر بفردی که در ایاصوفیا موجود بوده بوسیله برگشتراسربا ترجمه آلمانی چاپ شده و ساکس مایر هوف نیز در سال ۱۹۲۸ در مجله ایزیس مقاله ای نوشته و مطالب آن را بزبان انگلیسی معرفی کرده است و نویسنده این سطور آن رساله را بزبان فارسی ترجمه کرده که در شماره اخیر مجله معارف اسلامی در تهران چاپ شده است.

بنابر این میتوان گفت که در دوره اسلامی فهرست بیرونی بعد از رساله حنین دومین فهرست موجودی است که بوسیله دانشمندی انجام شده و در آن آثار دانشمندی دیگر معرفی گردیده است.

فهرست بیرونی نه تنها حاوی صورتی از آثار رازی و خود بیرونی

است بلکه مشتمل بر بسیاری از مطالب مختلف خاصه تاریخ علوم است و با آنکه بغایت مختصر و مؤخر است مطالبی در آن یافت میشود که در بابه خذ و منابع دیگر نمیتوان آن را دید.

بیرونی در آغاز رساله شخصی را مخاطب قرار داده که طالب دانستن نامهای آثار رازی بوده است و همین شخص مشتاق بوده است که بداند علم پزشکی از کجا آغاز گردید. و چه کسی قوانین آن را وضع کرده است. در این جا یاد آوری دو نکته لازم مینماید یکی آنکه بیرونی نام رازی را همراه با نام پدر و جدش بصورت محمد بن زکریا بن یحیی الرازی می آورد و این یگانه مأخذی است که نام جد رازی «یحیی» در آن یاد گردیده است دیگر آنکه بیرونی در مورد آغاز علم طب اشاره بکتاب تاریخ الاطباء اسحق بن حنین کرده است خوشبختانه کتاب تاریخ الاطباء اسحق بن حنین با ترجمه انگلیسی آن بوسیله فرانز رزنتال در سال ۱۹۵۴ در مجله اورینس چاپ شده است و نویسنده این سطور نیز آن را به زبان فارسی ترجمه کرده و در سال ۱۳۴۴ در مجله دانشکده ادبیات در تهران منتشر ساخته است ابوریحان به شخص مخاطب خود میگوید که کتابهای رازی را که از رازی دیده و یا بنام آنها پراهنمایی خود رازی برخورده در این رساله ثبت کرده است و پس باو میگوید که اگر ترا محترم نمی داشتم چنین کاری نمی کردم زیرا یاد آوری ذکر رازی و نام بردن آثار او این توهم را ایجاد میکند که من از پیروان او هستم. ابوریحان پس اشاره به تمایل رازی نسبت به مذهب مانوی کرده و نیز اشاره به کتاب رازی درباره نبوات میکند و میگوید که رازی در این کتاب به استحقاق بزرگان پرداخته است. کتاب نبوات رازی همانست که ابوریحان در همین رساله آن را از جمله کتابهای کفریات ذکر کرده و نام دیگر آن را «نقض الادیان» یاد نموده است. ابوحاتم رازی که معاصر محمد بن زکریا بوده در کتاب اعلام

النبوه فقراتی از این کتاب را نقل و سپس بردآنها پرداخته است این فقرات بوسیله پول کراوس در مجله اورینتالیا با ترجمه فرانسوی آن در سال ۱۹۳۶ در روم چاپ شده و ترجمه فارسی آن بوسیله حسین واعظ زاده حکیم الهی صورت پذیرفته و در مجله فرهنگ ایران زمین چاپ و منتشر شده است. ابوریحان سپس گوید من کتاب علم الهی رازی را مطالعه کردم که بر کتب مانی خاصه سفرالاسرار و راه سینمود و من چنان فریفته این کتاب شدم چنانکه چهل و اندی سال در اشتیاق آن سی سوختم تا آنکه که پیکی از همدان به خوارزم نزد من آمد او کتاب هائی برای فضل بن سهلان همراه داشت از جمله مصحفی از کتابهای مانویان مشتمل بر فرقها طیا و سفر الجابره و کنز الاحیاء و صبح الیقین و انجیل و شاپورگان و تعدادی از رسائل مانی از جمله مطلوب من سفرالاسرار. ابوریحان با مطالعه سفرالاسرار امیدش مبدل به یأس گردیده زیرا مطلب شایان توجه در آن نیافته ولی برای آنکه دیگران گمراه نگردند آن کتاب را خلاصه کرده است.

در این جا باید یاد آور شویم که کتاب علم الهی که مورد مطالعه ابوریحان قرار گرفته مورد توجه دانشمندان تمدن اسلامی بوده برخی از دانشمندان از جمله فارابی و ابن الهیثم و ابن رضوان و ناصر خسرو و ابن خرم بردو نقض آن پرداخته اند و دانشمندی دیگر از قبیل سحر بطی در غایه الحکیم از آن نقل قول کرده اند این کتاب نه تنها نزد مسلمانان بلکه نزد مسیحیان و یهودیان شهرت داشته چنانکه ایلای نصیبینی متکلم مسیحی در کتاب «فی وحدانیه الخالق و تثلیث اقا نیمه» در مسأله جواهر بودن خداوند و ابن میمون فیلسوف و متکلم یهودی در کتاب دلالة الحائرین در مسأله خیرات و شرور از این کتاب نقل قول کرده اند و همچنین عقیده به قدمای خمسه را که ابو حاتم رازی در اعلام النبوه و مرزوقی در الاذمنة و الا مکنه و بیرونی در ماله هند و ناصر خسرو و در زاد

المسافرین و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه و کاتبی قزوین در المفضل و ابن تکه در منهاج السنه و ابن القیم در اغاثه اللهفان آورده و بر ازی نسبت داده اند ما خود از همین کتاب العلم الالهی است و ابوریحان بیرونی پیش از این دانشمندان پی با اهمیت این کتاب و منابع آن برده بوده هر چند که خود اعتقادی به مطالب آن نداشته است. نویسنده این سطور فصلی از کتاب فیاسوف ری را درباره علم الاهی رازی و سماء قدما ی خمسه آورده و همان فصل را موضح خطابه خود در کنگره بین المللی خاورشناسان (کانبرا - استرالیا ژانویه ۱۹۷۱) قرار داده و آن خطا به در مجله (۱۹۷۲) در استرالیا بزبان انگلیسی چاپ و منتشر گشته است .

ابوریحان سپس به شرح حال رازی میپرد از د تولد او را سال ۲۵۱ در ری یاد میکند و نیز اشاره میکند که او به کیمیا اشتغال ورزید چشم خود را محل عوارض و آفات قرار داد و معالجه چشم او را بسوی علم پزشکی کشانید تا جائی که شاهان بزرگ باو نیازمند گشتند و سرانجام او به نابینائی کشیده شد و یکی از شاگردانش برای مداوای او آمد ولی کوشش اوسودی نبخشید و در شعبان ۳۱۳ دیده ازین جهان بر بست .

ابوریحان پس از ایراد مقدمه به ذکر نامهای کتابهای رزی میپردازد و نه تنها کتابها را فهرست بلکه طبقه بندی موضوعی نیز کرده است بدین ترتیب :

۵۶ کتاب در طب ۳۳ در طبیعیات ۷ در منطق ۱۰ در ریاضیات و نجوم ۷ در تفسیر و تلخیص و اختصار کتب فلسفی یا طبی دیگران ۱۷ در علوم فلسفی و تخمینی ۶ در مافوق الطبیعه ۱۴ در الهیات ۲۲ در کیمیا ۲ در کفریات ۱۰ در فنون مختلف مجموع اینها بالغ بر ۱۸۴ مجله میشود . فهرست بیرونی پس از فهرست ابن ندیم مهمترین ماخذ برای آثار محمد بن زکریا

رازی است . هر چند که مؤلف فقط بدکردن نام کتابها اکتفا کرده است و لی بسیاری از مطالب علمی و تاریخی و بحث های ملل و نحل در ضمن همین نامه بدست می آید از جمله در ضمن این فهرست دومی یابیم که میان رازی و ابوالقاسم کعبی بلخی رئیس معتزله بغداد مناظراتی در مسأله زمان اتفاق افتاده و دیگر آنکه همین بلخی کتاب علم الهی او را نقض کرده است و باز دومی یابیم مسمعی که از اصحاب نظام بوده و ردی بر معتقدان هیولی نوشته و رازی که خود معتقد به قدم ماده بوده آن را رد کرده است و همچنین از این کتاب بدست می آید که شهید بلخی عقیده رازی را در مورد لذت و الم مورد نقض قرار داده و رازی در مسأله معاد برد شهید بلخی پرداخته است و نیز جاحظ و ناشی از بزرگان مذهب اعتزال که ردی بر طب نوشته اند مورد نقض رازی قرار گرفته اند و بالاخره ر درازی بر احمد بن طیب سرخسی در مسأله طعم المرو نیز رد او بر احمد بن کیال در مسأله امامت از این کتاب بدست می آید .

ابوریحان پس از تمام بردن کتابهای رازی در مورد خواش دوم مخاطب خود یعنی آغاز علم پزشکی بحث میکند او میگوید برخی حصول علوم را توقیفی دانسته و برای هر علم پیمبری یاد کرده اند . و برخی دیگر شناسائی علوم را غریزی انسان دانسته اند و این غریزه در انسان بالقوه و در سایر حیوانات بالفعل بوده است او پس روش حقنه را بدستستان پرنده ای که منقار خود را با آب دریا پر کرد ، بود و خود حقنه میکرد و رجاء میدهد و نیز آنرا از قرآن به موضوع دفن کردن مردگان که از کلاغ آموخته شده است می آورد . ابوریحان در مورد علم پزشکی جدولی را می آورد که از استقلیبوس اول آغاز و به جالینوس ختم میشود و پس برای تعیین تاریخ انسان فصلی مشبع آورده و از تاریخ های ایرانیان و تاریخ اسکندرو

تاریخ یهود استفاده کرده تا آنکه زمان جالینوس را بدست می دهد و در این جا اشاره بنام دو کتاب از جالینوس کرده که هر دو هم اکنون موجود است یکی کتاب تشریح او که باترجمه الیانی در سال ۱۹۰۶ در لپزیک بوسیله ماکس سیمون چاپ شده و دیگر کتاب اخلاق النفس او که مختصر آن در سال ۱۹۳۷ در قاهره بوسیله پول کراوس چاپ شده است. ابوریحان میگوید جمهور یونانیان مخترع طب اسقلیوس اول میدانند و برخی بالهام و برخی دیگر به تجربه معتقد هستند واسقلیوس اول فرزند آدم ابولبشر است پس علم او به «علم ادم الاسماء کلها» رجوع میکند.

در این قسمت ابوریحان اطباءات فراوانی دربار مراکز قدیم علم طب و روش شاهان ایرانی و سرهمنان هندی در حفظ میراث علمی در طبقات خاصی و همچنین قدیم یا حادث بودن علوم بمایدهد و نیز اشاره بکتاب چرک در طب که از قدیم ترین کتاب هندیان است میکند.

ابوریحان سپس بهمان مخاطب خود میگوید حال که خواهش تو را در مورد کتابهای رازی و آغاز علم پزشکی برآوردم بحث را با نام کتابها خود که وقتی نام آنها را از من میخواستی ختم میکنم یعنی کتابهای که تا سال ۴۲۷ نوشته ام که در این سال ۶۵ سال قمری و ۶۳ سال شمسی از عمر من گذشته است. او ۱۱۳ کتاب از خود نام میبرد که برخی از آنها در آن موقع نیمه تمام بوده و در همین جا اشاره بخوابی که در سن شصت و یک سالگی دیده و پیش بینی که از برای عمرا و بوسیله خواب گذاران شده کرده است غضنفر تبریزی درذیلی که بر فهرست بیرونی نوشته توضیح و تبیین نجومی این خواب را به تفصیل بیان کرده است خوشبختانه ابوریحان توانسته آثار نیمه تمام خود را با تمام رساند زیرا قانون مسعودی و آثار الباقیه که هم اکنون در دست ما موجود است از

جمله همان کتابهاست. او در پایان رساله اشاره به کتابهایی که ابونصر منصور بن عراق و ابوسهل مسیحی و ابوعلی جیلی بنام او کرده اند میکند و میگوید کتابهای خود من مانند فرزندان من هستند ولی کتابهایی که اینان بنام من ساخته اند پرورش یافتگان در دامن من هستند و من فرقی میان آنان و فرزندانم نمیگذارم چنانکه اشاره شد تعداد کتابهای بیرونی ۱۱۳ است و با کتابهایی که آن دانشمندان بنام او کرده اند ۱۳۸ میشود.

بیرونی در ضمن یاد کردن کتابهای خود اشاره بنام بسیاری از دانشمندان از جمله خیرارزمی و ابوالحسن اهرازی و فرغانی ابوسهل کوهی و عمر بن قریخان و تبانی و ابومعشر بسخی کرده است. متأسفانه همه آثار یکمستاد در این رساله آورده برای ماباقی مانده همین مقدار که بانی مانده نشان دهنده توانائی و چیره دستی او در علوم و فنون مختلف است و امید میرود که برخی دیگر از آثار او بتدریج پیدا شود و مورد استفاده اهل علم قرار گیرد.

قریب دو قرن پس از بیرونی سردی از شهر تبریز بنام ابواسحق ابراهیم معروف به غضنفر که علاقه مفروطی به علم نجوم داشت رساله ای بنام «المشاطه الرسالة الفهرست» نوشته و در آن آشنائی خود را با آثار ابوریحان اظهار کرده و نیز فصل مشبعی در بزرگی و جلالت قدر استاد یاد نموده و اشاره به برخی از کتابهای ابوریحان از جمله التفهیم و پاتنجل نیز کرده است نسخه منحصر بفردی از المشاطه در همان مجموعه ای که رساله فهرست در آن است برای ماباقی مانده است آگاهی و اطلاع ما از غضنفر تبریزی بسیار اندک است آنچه که برای ما معلوم است یکی اینکه نسخه ای از کتاب صیدنه بیرونی بخط اوست و نیز او بوسیله ابو عبد الله محمد بن ابی بکر تبریزی به باهیت آثار بیرونی برده و حقیقت معانی و مفاهیم

کتابها تنجلی بیرونی را بر سیله اودر یافته است و این ابو عبدالله تبریزی همان کسی است که شرحی بر بیست و پنج مقدمه ابن میمون نوشته است و لفسن استاد انشگاهها را رد در کتاب معروف خود «انتقاد کریمکاس بر ارسطو» (هاروار ۱۹۲۹) این شرح را از مهمترین شروح بردلالة الحائرين دانسته ولی از نویسندۀ آن که از بیرونی شناسان بزرگ قرن هفتم بود اظهار بی اطلاعی کرده است.

گفتار خود را بهمین جا ختم میکنم و نتیجه ای که از آن میگیرم آنکه رساله بیرونی از مهمترین مأخذ درباره آثار رازی و بیرونی است و از منابع بسیار مفید تاریخ علوم بشمار میرود و جای آن دارد که بیشتر مورد توجه دانشمندان قرار گیرد. امیدوار هستم که توانسته باشم باین مختصر تا آن اندازه که وقت اجازه می داده این اثر را رزقش را به حضار محترم معرفی کرده باشم.

عبدالرؤف بينوا

د علامه البيروني عصر او اجتماعي محيط

محترم موस्ता دانو، درنو پوها نو، بنا غولويکوا لوا

په غومحدودو دوقيقو کي د علامه بيروني پر عصر او اجتماعي محيط
باندي رڼا اچولنه يوازي ماته مشکل کاردی بلکه بريږم چي د موضوع
لاند حق به هم ادا نه کړای سم.

دا محکه چه د علامه البيروني نبوغ اولور استعداد دوسره شکارونه د علم په
مختلفو خلکو کي منځ ته راوړي دي چه دهغو ټولو څير ل او دده شخصيت
پوره معرفي کول د غومحدودو دوقيقو کار نه دی.

خو ځنگه چي زما مخه په دې باب کي غوښتنه شوې ده نو بيا به هم زه زيا رويا سم

چی په ډېر لنډه او اجمالی توګه د علامه بیرونی د عصر او اجتماعي محیط پر دوو درو ټکو اشاره کوم:

په افغانستان او لوی خراسان کې د علامه بیرونی د ژوند درې محیطونه دیادولو وړ دي: خوارزم، گرگان او غزني. خوارزم د بیرونی د ودې لومړی محیط و، چې د آل عراق د کورنۍ د امارت مرکز و، او څنګه چې د آل عراق کورنۍ یوه علم دوسته او هنر پر وړه کورنۍ وه نو ځکه ئې د بیرونی د علمی زده کړې په بشپړتیا کې لوی لاس درلود، په تېره بیا ابو نصر منصور د علی زوی او د عراق نمسي چې د څلرمې هجري پېړۍ درې یوې علمی سترو پوهاند و، او پخپله ئې، بیرونی هم د «استاذ» په لقب یادوی اودی هم پر استاذ دونی گران و، چې خپل ځینې تصنیفونه ئې د بیرونی په نامه نومېږي.

په ۳۸۵ هـ کال کې چې د آل عراق د کورنۍ وروستی امیر، ابو عبد الله محمد د مأمون په لاس ووژل شو، او دهغه دوژلو سر د آل عراق وکها له د امارت کمبله هم ټوله شوه نو علامه بیرونی هم له خوارزمه گرگان ته ولاړ، او د خپل ژوند په دوهم محیط کې میشته شو، چې هلته ئې دشمس المعالی قابوس په دربار کې هم لوی علمی ځای وموند، او خپل مشهور کتاب «آثار الباقیه» ئې مهلته په (۳۹۰ هـ) کال د قابوس په نامه ولیکله، او قابوس چې پخپله هم عالم، فاضل او علیم وسته امیر و، وغوښته چې علامه بیرونی د ځان خاص مصاحب وټاکي او حتی د خپل امارت زیاتې چارې ده ته وسپاري او زیات اختیارات ورکي، خو څنګه چې د بیرونی په قول قابوس سره له هغو ټولو فضائلو خورا په زړه سخت او ستمگر امیر و، نو بیرونی په زړه کې ځینې کرکه درلودله او د ده غوښتنه یې ونه منلای شوه او د علی بن مأمون خوارزم شاه په بلنه بیرته

خوارزم ته ولاړ، او هلته د ماسونيانو د دولت تر پا په دنورو سترو پوهانو لکه علامه ابن سينا، ابوسهل مسيحي، ابوالخير خمار او نورو سره په ډير عزت او احترام اوسېد، خو چي سلطان محمود غزنوي خوارزم د غزني په دوات پوري وتاړه او علامه بيروني غزني ته راغي او د ده د ژوند دريم محيط و.

د علامه بيروني د ژوند دې درو محيطونو كه څه هم هريوه ځانته ځانته، مركز د لود چي خوارزم د ماسونيانو د گها له د امارت مركز، گرگان د زيار د گها له د امارت مركز او غزني د سېكنگين د گها له د سلطنت مركز و، خو په حقيقت كي اساسي مركز غزني و، خوارزم او گرگان دواړه د غزني تر مستقيمي اغيزې لاندې وه، او د غزني سلطنت په ډېره چټكي د امپراتوري خواته روان و، چي د امپراتوري په غرب كي د سيستان او، ري او اصفهان او بيا د خراسان او په شرق كي د هند تر نيولو وروسته بشپړه شوه د غزني مركز د خوارزم او گرگان سره نه يوازي سياسي او اداري ارتباط در لود بلكه د غزني سلطان د خوارزم او گرگان د اميرانو سره د خيبي پر اساس هم دوستانه روابط درلودله.

د مامون د خوارزمشاه د زوي علي ماندينه د سلطان محمود غزنوي خور وه، چي د علي تر مړيني وروسته بيا دهغه ورو را بوا عباس مامون خوارزمشاه په نكاح كړه، اودي خيبي د غزني او خوارزم د دربارو دوستي دوني ټينگه كړې وه چي پخپله علامه بيروني د ابوالفضل بهقي په حواله پخپل كتاب «المساره في اخبار خوارزم»، كي داسي ليكي: «خوارزمشاه بوالعباس مامون بن مامون بازپسين اسيري بود كه خاندان وي پس از كشتن وي برافتاد، و دولت ماسونيان پيايان رسيد، و او مردی بود فاضل و كاری و در كار سخت مشغول... میان او و امیر محمود

دوستی محکم شد و عهد کرد دزد و حره کالجی دختر اسیر سبکتگین را آنجا آورد نه و در پرده امیر ابو العباس قرار گرفت و مکاتبات و سلاطیات و مهادات پیوسته گشت. ابو العباس دل امیر محمود با همه چیزها نگاه داشتی و از حد گذشته تواضع نمودی تا بدان جایگاه که چون بشراب نشستی آنروز بانامترا و لیاء و حشم و ندیمان و فرزندان امیران که بردرگاه بودند از ساما نیان و صفاریان و دیگران بخوانند نندی و فرمودی تا رسولان که از طرف ولایات آمده بودند با احترام بخوانند نندی و بنشانندی چون قدح سوم بدست گرفتی بر پای خاستی بریاد امیر محمود واپس نشستی و همه قوم بر پای می بودندی ...

و نیز جانب امیر محمود تا بدان جایگاه داشتی که امیر المؤمنین القادر بالله ویر اخلعت عهد و او او لقب عین الدوله و زین الملک بدست حسین سالار حاجبان فرستاد، و خوارزمشاه اندیشید که نباید امیر محمود بیا زارد و گوید چرایی و ساطت و شفاعت من او خلعت ستاندم را پیش رسول فرستاد تا نیمه بیابان و آن کراست از وی خواستند و بخوارزم آوردند و بدو سپردند و فرمود تا آنها را پنهان کردند. تا لطف حال بر جای بود آشکارا نکرد»

همدا رنگه هغه وخت چی په گرگان کی امیر منوچهر دقا بوس زوی د پلار تر مړینی وروسته د امارت پر کرسی کښینوست او دالقا در بالله عباسی خلیفه له خوا د طبرستان، دامغان و گرگان د امارت لوا او فرمان دده په نامه را ورسید او په «فلک المعالی» ملقب شو، نو د مشرانو او سالارانو یوه لویه جرگه ئی دېرو نفیسو سوغاتو سره سلطان محمود غزنوی ته راو لیږله او د سلطان اطاعت ئی ومانه، سلطان محمود هم دهغه بڼه نیت او صلح غوښتنی په مقابل کی یو مینه ناک لیک دخپل دربار دناستو غړی ابو محمد حسن بن مهران په لاس گرگان ته ورو لېږه او دهغو ښار و حکومت

ئی چی عباسی خلیفه منوچهر ته سپارلی و، په دی شرطه ته ومانه چسې
 خطبه اوسکه دسلطان په نامه کړی، امیر منوچهر هم هغه شرط ومانه
 او په ټولو بڼا روکی ئی خطبه دسلطان په نامه جاری کړه، او هم ئی په
 کابل کی پنځوس زره دیناره دخراج په نامه دغزنی خزانې ته ومنل، اوبیانی
 ددوستی دلاتینګښت دپاره دسلطان محمود غزنوی لور وغوښتله، دسلطان هم خپله
 لور ورپه نکاح کړه. له دی دوو مثالو څخه ښکاره شوه چی دعلامه بیرونی دژوند دوه
 لومړنی محیطونه خوارزم او گرگان دغزنی تر مستقیمې اغیزی لاندی وه.
 نوځکه ددی محیطو دخلکو اجتماعی، سیاسی او اقتصادی ژوند هم نه څه
 یو بل ته، سره ورته و، چی اوس به ورباندی لړ شاتته رونا واچوو:
 علامه بیرونی په عیسوی منځینو پېړیو کښی ژوند کاوه چه دشرق
 په تاریخی اصطلاح ورته «قرون وسطی» وایی، اوداد تاریخ هغه دوره وه چی
 په غرب کی دفتو دالیزم نظام دمریتوب ددوری له کنډوالو څخه سر
 رالیستلی او پر خپلو پښو درېدلی و، شاته ئی دمریتوب داجتماعی او
 اقتصادی زاړه نظام کنډوالی ولاری وې او مخ ته ئی دفتو دالیزم دجادی په پای
 کی دسر مایه دارۍ د را تلونکی نوی نظام دزیږیدو سندرۍ اړویدلی
 کېدلۍ. نوځکه دعلامه بیرونی داجتماعی محیط په سیمو کی هم دشرقی
 دولت دمریتوب دنظام له بقایا ووسره سره دفتو دالی ناوې پرو دېدو وه
 حتی چی ځینی زیرک مریان له سربتو به امارت او پاچهۍ ته هم رسیدلی وو.
 دغه وخت ددې ځای دخلکو اجتماعی ټولنه له درو مهمو طبقو څخه
 جوړه وه، لومړۍ حاکمه طبقه چی په هغه کی اشراف، لوی ملاکان او
 روحانیون سره ملگری وو؛ دوهمه منځنۍ طبقه چی له کاسبانو، کوچنیو
 تاجرانو او ماسورا نر څخه تشکیلده، او دریمه طبقه بزگران او
 دهقانان وو.

لومړۍ طبقه دخلکو ممتاز طبقه وه چې په ناز او نعمت کې او سپېدل ، هر څه ددوی دپاره وه ، خودوی له هره تکلیفه معاف وه ، سره له دې چې دسړي ثوب دوره پرتیریدو وه خو بیا هم هر یوه له لسو تر لسو پوری مینځی او سریان درلوده ، داسیرانو او پاچاهانو مینځی او سریان خو تر غلورو زرو پوری هم رسیدل ، دسلطان محمود یو وزیر شهرسوه سریان درلوده - دالاهه چې دسریانو تجارت هم زیاتره په حاکمۍ طبقې پوری اړه درلودله ، او له دې تجارت څخه یې ډیر څه هم اخیستله . دهغه وخت دولتو هم ددې متاع ډیر بڼه هر کلي کاوه ، حتی ددربار و دساتنۍ دپاره هم زیاتره دسریانو له گارځځه کار اخیستل کېده ، او هم کله چې به یوه دربار بل دربار ته سوغاتو نه لیرل دنورو نفسیو مالو او غاړو یو په سر کې به د اشریف جنس هم موجود و او وکله کله به ددې شریف جنس قیمت دو سره ټیټ شو ، چې دیوه سړی قیمت به پنځو سوپسو ته هم راوړسیده لکه هندته دسلطان محمود دپرغلونو په وخت کې .

دوهمه طبقه خلک که څه هم په ښارو کې ځه نه ځه په امان او سپېدل خودوی هم ، جېوره وه چې حاکمۍ طبقې ته مالیه ورکړی او دلومړۍ طبقې له اوامرو څخه سرونه غړوی دطبقه په کلیو کې لږ او سپېله یوازی ځینې صنعت کاران او کاسبان وه چې دفتوډالانو او ملاکانو دپاره به یې دهغود ضرورت سامانونه جوړول لکه پېښان ، خټکران ، سوچیان او نور دخلکو د ریمه طبقه بزگران او دهقانان وه ، چې دټولنې زیاته برخه هم درې وه ، اوزیاتره تر ښارود باندې اوسېدل دزمکې په کرنه او دغاړو یو په څرنگه بوخت وو . ددې طبقې که څه هم دولت ته مالیه او سورت ، فتوډال ته بېگار او اشر او سالت ته زکات او سرمایه ورکول او دځانانو تربیرغ لاندې بې ارادې روان

و و، خویبهم کله کله به دحاکمه طبقی او فثوډالانو پر ضد پاڅیدل، او چی دوی به پاڅیدل نو دوهمه منځنی طبقه یعنی کاسبان او صنعتکاران به هم ورسره ملگری شوه، خود ا هڅی او جنبشونه به عموماً د فثوډالانو او حاکمی طبقی له خوا په بیرحمانه توگه وهل کېدل، او په دې توگه به لویو ملاکانو د دهقانانو له زحمته ډېره گټه اخیستله، او دهقانان مجبور وه چی د لویو زمیندارانو د اطاعت ترجوځ لاندی ولاړ شی؛ سیراټی فیوډالان خود دولت له خوا هم تقویه کیدل، او هم لویو روحانیونو د فثوډالانو په څېر لوی واک درلود، حتی دخلافت روحانی مقام هم هغه وخت په خراسان او ماوراءالنهر کی زیاتره خپلی مادی استفادی ته متوجه ؤاو دهمدې استفادې دتأمین دپاره ئی اسیران گمارل او امیرانو به هم دخلافت دلوا ترسیوری لاندی دخلکو مالونه او کورونه چورول. هم ئی محانونه سپړل او هم ئی دخلافت کندو ډکا وه، او هر امیر چی به خلافت ته ډېر څه ولېږل هغه به دخلافت رحمت ته ډېر نژدې کېده دربارو زیار یوست چی دا سیرانو او لویو کسورنیو ترمنځ نفاق او اختلاف موجود او یوله بله سره اخته وی، او هم ئی کوشش کاوه چی دحکومتونو او خلکو ترمنځ دیلتون واټن زبات شی، خو چی خلک ددوی پر خلاف دحکومتو ملاونه تری دا ځکه چی دخراسان او ماوراءالنهر خلک که څه هم نینگ مسلمانان وو، خودمخینو میرانو له ناوړو کارو او زیاتو ستمو څخه ئی بدی خاطری درلودلی حتی پخپله علامه بیرونی چی لوی جهان بینی نظر ئی درلود بیا هم مجبور شوی دی چی له خپل عجمیت څخه دفاع وکی.

امیرانو دخلکو په باب ډېر سخت درباری سیاستونه چلول، سرونه او لاسونه پر پکول، په دارول، تورو کوهیوته اچول یوعا دی کارو

ا و دې سياستو هيڅ قانون نه درلود ، يوازي په پخپلو لويو ښارو کې به يو قاضي د دولت له خوا ټاکلی شوی ناستو ، چې حکم ئې مطلق نافذ و ، استيناف او نقض ئې نه مانه ، او څنگه چې د قاضيانو نصب او عزل د حکومت په لاس کې ؤ ، نو طبعاً قاضي هم د حکومت د لاس آله و يوازي د حکومت رضائي غوښته او دخلکو رضاته ئې چندانې اهميت نه ورکاوه .

خوسره له دې ټولو بد مرغيو بيا هم د علامه بيروني په عصر کې هغه څه چې دربار و اهميت ورکاوه علم او ادب ، او دعا لمانخوا او ادبياتو ساتنه او روزنه وه ، او هر دربار که غزني ؤ ، که خوارزم او که گرگان د ازيار يوست چې نوميالي پوهان او ليکوال او اديبان پر ځان راغونډ کړي . مثلاً د خوارزم د اسمونيانو په دربار کې علامه بيروني ، علامه ابن سينا ، ابوسهل مسيحي ، او ابوالخير خمار په ډېر عزت ژوند کاوه حتی پخپله د ابوالعباس خوارزمشاه وراره ابونصر عراق درياضي نامتو عالم ؤ .

همداراز د غزني په دربار کې د ابوالفتح بستي ، ابونصر مشکان ، ابوالفضل بيهقي ، ابومنصور ثعالي ، ملک الشعراء عنصری ، امير فرخي په شان شخصيتونه وو ؛

په غزني ، بلخ ، مرو ، هرات ، نيشاپور ، گرگان ، گرگانج ، بست او زرنګ کې لوئي کتبخواني او لويې مدرسي وې چې په هغو مدرسو کې لومړي ديني علوم لکه فقه ، حديث ، تفسير ويل کېده ، خو د علامه بيروني په وخت کې يوناني علوم لکه منطق ، فلسفه ، رياضيات او هيئت هم پري زيات شوه .

خراسان د اسلامي تمدن ، علم او فلسفې ستر مرکز و ، او لکه پسه نوره نړۍ کې دلته هم ستر علمي نوابغ منځ ته راغله چې د بشر مغز و ته

ټی د علم نوی روپا وی وراپله کړې دوی نه پووازی د خپلو ملتو لرغونی تمدن او تاریخي زده کړې په نظر کې نیولی بلکه دخپلې پوهې او نوی فلسفې د بنسټ ټینګولو دپاره ئې دیوتان او روم او هند او کله هم د چین د تمدن او پوهنې او فلسفې څخه استفاده کړې ده چې یو له هغو څخه پخپله علامه بیرونی دی چې علاوه پردې، عربي، سغدي، ژابلي او خوارزمي ژبو په عبري یوناني لاتيني سنسکرېت هم، پوهېده او تریو سلو او یا کتابو او رسالو ئې زیات تصنیف، تألیف او ترجمه کړي دي. د علامه بیرونی د علم دنوی رونا په باب همدایوه نکته بس ده چې دمد هې تعصب پسه هغه زما نه کې ده د مخکې هر حرکت عقیده درلود له او دهندې پوها ند براهما گوپتا نظریه ئې تائیدوله، او پخپل کتاب «مقالید علم الهیت» کې ئې دخپلې دې عقیدې د اثبات دپاره دلائل راوړه، او دا هغه نظریه وه چې تریرونی تقریباً پنځه سوه کاله وروسته داینالیانامتو پوهاند گالیله څرګنده کړه، خو کلیسا دهغه نظریه ونه منله او هغه ئې مجبور کې چې په محکمه کې له خپلې نظریې څخه انکار وکړي.

مخبرمو حاضرینو! ددی دپاره چې ترخپل ټاکلي وخت زیاتې خبرې ونه کوم خپه وینا دفرانسوی لیکوال بارون کا رد وپه هغه ستا پنه ختموم چې دخپل هغه کتاب په پنځم ټوک کې چې «داسلام مفکرین» نومېږي دعلامه بیرونی د شخصیت په باب لیکلی ده،

دی لیکي:

«اوس دلومړي درجې له فضلاو څخه دیوه تن د ژوند پېښې لیکم چې د منځیو پېړیو په علم او ادب کې څرګند مقام لري، او دا پوهاند اهوریحان بیرونی دی چې سره له دی چې دده له وخته ډېره زمانه تیره شوی ده،

خو بیا هم د فکر له لحاظ زلمی ښکاری ، او داسی بریښی لکه چی زموږ د عصر له فاضانو څخه وی .

په علومو او ادبیاتو کی دده د تحقیق او تتبع لاره او فکر داو منیو پوهانو د څیړنې سبک او تفکر ته ورته دی.

ابوریحان په انتقاد، ذهانت ، د پېښود علتو په تحلیل ، او د څیړنې او تجسس سره په زیاتره مینه کی ستاز مقام لری، او د لیونارد دووینچی او لاپیتز په شان دی ، او په حکمت او تاریخ او ریاضیاتو او نجوم او جغرافیا او په شعر او شاعری او د مختلفو ژبو په پوهیدلو کی منلی استاد و، اودده د تالیفاتو له کتنې څخه داځا پتیری چی د څیړنې حس او د فلسفې ذوق ئی سره گډه کړی دی، دا پوهاند په منځنیو پېړیو کی هم د لوېديز و هیوادو پوهانو پېژاند او دده نوم د هر پوهاند په خوله کی و.

دیر تشکر !!

دكتور محمد انس

ریاضیات و نجوم البیرونی

هزاره تو لد البیرونی بحساب قمری سال (۱۳۶۲) بود که موقع جنگ عمومی دوم تصادف میکرد .

از آن رو چند سال بعد در بعضی از بلاد سالگره قمری او را تسعید کردند . اکنون باردوم بحقیاس جهانی سالگره دتولد ابو ریحان بیرونی بحساب شمسی تجلیل میگردد و فرصت از دست رفته بعد ۳ سال باردوم بدست سی آیدمی بینیم جنگ و نارامی چگونه بالای فعالیت های علمی تاثیر دارد و آنرا سختی میسازد .

و از طرف دیگر تجاری که حوادث بحکم اجبار وارد میکند چه نقش هائی در انکشاف آینده علوم می باز د .

البیرونی هزار سال قبل بدنیا آمد . اگر طرز دید علمی او را با وضع موجوده مقایسه کنیم می بینیم که تتبعات و آثار بیرونی در حالات حاضر نبوده بلکه با گرداب حوادث و طوفان وقایع همزمان و هم دوش حرکت میکرد اسواج حوادث عوض اینکه بیرونی را از تحقیق و ریسرج باز دارد بالعکس

دکال نو مسون کسانیا به بالار کی دافغانستان دلوۍ عالم اورخا ناسروۍ دردم پلس دغوندي سو .

باوجرات و فرمت مطالعات تماس ها و بازدید های بیشتری بخشید .

تو آباد کردی شبستان خویش .
سرا حکمت معرفت گشت پیش .

ابوریحان عوض اینکه مایوس شود و بیدان را ترک کند از حوادث برای روشن ساختن معلومات و توسعه افق نظر خود بصورت فعال استفاده های سرشاری مینمود . جنگ جهانی دوم علمای زبده یورپ را مجبور به مهاجرت گردانید و بسه محیط ساکن فرار نمودند بیرونی با انعکس بقرارگاه سوق الجیشی حضور بهم رساند و با سفر های فاتحانه محمودی مثل ارسطو که در خدمت سکندر بود هم کتاب سلطان محمود غزنوی سفر می نمود . تالیف آثار و کسب معلومات و مسافرت های او بدون حمایه محمود امکان پذیر نبود . افسانه های که راجع بوی گفته شده ماهیت رومان و فکاهی را دارد و نه میتوان سلطان محمود را باین عظمت و تدبیر و قدر و کشور کشائی شخص متلون المزاج و تنگ نظر تصور نمود غضب سلطان بر بیرونی و شگافتن دیوار قصر مجلل بآن واحد و هر تاب حکیم از برج و نجات او روی پنبه افراشته در طور و تنها مجروح شدن انگشت خنصر استاد و همه و همه عبارت از افسانه است که حس کنجای عوام را آرام می سازد و قطعاً قابل قبول اهل خبره نیست .

همزمان با هزاره ابو ریحان بیرونی مراکز علمی جهان پانصد ساله نیکولای کوپرنیک رانیز بر گزار میکنند بعقیده ایشان کوپرنیک آفتاب را بجایش نشاند و زمین را چون فلاخن بدورش بچرخ انداخت و انقلاب عظیمی در منظومه شمسی انداخت که یکی از قدم های اساسی ترقیات علوم معاصر را از نگاه محتوی و اصول تشکیل میدهد و راه را برای کپلر و نیوتن باز میکند این فکر تصادفی بدماغ کوپرنیک نیا مد بستن نقش نظام شمسی از نظر نجوم کاری نبود بلکه جاد و و طلسم ذکای واحد آنرا دریا بسد و بکر می نشاند این انقلاب در نتیجه زحمات ریاضیون و ستاره شناسان سلف

که برای تصحیح جداول افلاکی و اصلاح خطای رصدی بصورت مداوم می کشیدند بوجود آمد که کو پر نیک بخوبی بآن خود را وارد ساخته بود. تاریخ يك زلزله میون سال قبل شروع میشود فشارها و کشش های زمین باهم در پیچ و تاب می افتند تا که موقع شکست میرسد و خسته به نقطه می شکند و زمین را به لرزه می آورد همچنین است انقلابات عظیم نظریات علمی. زحمات اشتباهات شکوک علمای سلف و چاره جوئی برای حل غوامض و اظهار عدم قناعت شان به نظریات که عاجز از تفسیر پدیده ها هستند زمینه آستن تغییرات اساسی را آماده میسازد که یکی از جمله معما راحل میکند و محیط و شرایط موجود یا نسبتاً مساعد زمانی و مکانی اجتماعی و کلتوری مساعد می یابد و آنرا بجهان معرفی و می قبولاند کو پر نیک به مطالعه آثار منجمین سلف با غایت اهتمام می پرداخت و بر حسابات و جداول غور و سنجش میکرد و از شکایات شان و خود را آگاه می ساخت و به آنها همدرد بوده در اثر اقرار خود کو پر نیک نفظریت وی قبلاً هم بخاطر گذشتگان خطور کرده ولی از اظهاران خود داری کرده اند و از رسوائی خود در قبال پیرامون مکتب سکولاستیک ارسطو ترسیده اند. الحق کسی جرأت قد علم کردن را مقابل معلم اول یعنی ارسطو نداشت و اگر چنین فکری هم نزد علما خطور میکرد نقص را در خود می پنداشتند و مرام شان بمقابله با ارسطو نبوده بلکه این بود که از روی حکمت ارسطو قناعت خویش را بار آورند و شبهه خود را رفع کنند باین اندازه مکتب ارسطو بالای دماغ حکماً حکمفرما می میکرد.

بیرونی از ملاحظه اسطرلاب سجزی دریافت که زمین باید مثل سیارات حرکت کند و مرکز ثابت کائنات نباشد تا سهو های رصدات سیارات تصحیح و توضیح گردد. و تضاد و حرکات اصلی و قشری از بین برود در نامه خود بیرونی

به همکاریش ابن سینا معلم دوم و جانشین ارسطو از شبهه که برایش حاصل شده بود نوشت که اگر زمین متحرك تصور شود علاوه بر اینکه کدام نقص علمی بوجود نمی آید بسا خطاهای رصدات تو ضیح می شود بیرونی به

ابن سینا نوشت که نمی تواند طریقه بجزی را از روی منطق رد کند ازین رو از شیخ الرئيس استشاره نموده اگر ابن سینا که مقام علمی رفیع داشت و حکمت ارسطو که معتقد به بهاء علما و فلاسفه بود البیرونی را از مخالفت شد یسد هم کارانش نمی ترساند و بالعکس بانگاه وسیع تقویده و تشجیع می شد همین کشف پانصد سال پیش تر نه در بولند بلکه در افغانستان صورت میگرفت تمام زمینه نزد البیرونی فراهم بود فقط عدم مساعدت و همفکری علمای عصر وی که سخت تحت تاثیر حکمت ارسطو رفته بودند ابوریحان را از تعقیب و تکمیل ین نظریه مرکز شمسی منصرف گردانید. جداول البیرونی و حسابات او بدقت بعمل آمده بود و خطایای حسابی جد اول فلکی را تصحیح نموده بود و باین هم در رصدات تفاوت به مشاهده می پیوست از آن برسیاید که سیستم بطلموس برای پیش بینی رصدات کفایت نکرده در پدیده های نجومی کسوف و خسوف اعتدال ربیعی استار کواکب و غیره اختلافات بر وزمی نمود.

بمیدان کشیدن همین اختلافات و روشن ساختن از طرف البیرونی و طرح جد اول دقیق قدام که بدست کوپرنیک افتاد بوی فرصت رجوع باصل نظریه را بخشود فلذا کوپرنیک مدیون احسان منجم ها ئی است که جداول دقیق و مطالعات عمیق و نظرات انتقادی خود را بر سیستم بطلموس و حکمت ارسطو ابراز نموده اند که ابوریحان بیرونی از اکابر شان می باشد.

از سوالاتی که درباره خلای سرعت حرکت خط استوای فلک ثوابت و تولید حرارت متناسب به سرعت و توهم بیضی و عدسی بجای کرات فلکی

بیرونی از شیخ الرئیس نموده و عدم قناعت خود را توضیح داده تمام دلایل متذکره او به نظام کوپرنیک و قوانین کپلر اشاره میکند اگر فضا ساعد می بود و فشار سکولاستیک افکار علمای زبده را در پنجه آهنین خود نمی گرفت تبخیر و ذکای بیرونی کاملاً برای کشف و بکری نشانیدن نظریات مرکز شمسی مساعد بود مکتب ارسطو با موفقیت های شایانی در ادب، فلسفه و صنعت چنان مردم را گرویده خود ساخت که حکمت او را معجونی مرکب از فلسفه سیانس و ستافیزیک بدون چون و چرا قبول کردند. نظریات اشتباه آمیز مکتب ارسطو در قرن در علوم مشبه را در تنگنای منفی بافی مخنتق گردانید و پیشرفت علوم را مانع شد.

لحالی می بینیم چگونه افکار پیش آهنگ بیرونی تحت فشار پیروان حکمت ارسطو در حالت نطفه مخنتق گردید. بیرونی راجع به تصور شکل فلک بصورت بیضی و یا عدسی که هردو قطع ناقص مجسم می باشند به شیخ الرئیس مکاتبه نمود که اگر تأیید می شد نزد یک بود مدارهای الپنیکس (قطع ناقص) سیارات را بیرونی کشف نماید اما حکمت ارسطو سد محکمی مقابل جولان سخیله! و واقع شد که او را منصرف گردانید چه ارسطو وجود خلأ را مستحیل می پنداشت بهترین و کامل ترین جسم را کره و بهترین خط را دایره می شمرد بعقیده وی کائنات ناقص شده نمی توانست باید اکل می بود اگر بیضی یا عدسی با طرف دو محور بچرخند سطوح دورانی شان جای اضافگی رانی گیرند. اما اگر مانند کره به حرکات گوناگون با طرف مرکز پیدا زنده علاوه بر حجم خود به حجم خارجی بر می خورند و جای اجسام دیگر را میگیرند چه خلأ مستحیل است پس نظام عالم بزعم ارسطو خراب و کون به فساد مبدل میگردد. نظریات جدید بیرونی درباره وجود خلأ و بیضاوی بودن افلاک سیارات باین حکمت اشتباه آمیز ولی معتقد بهای مکتب ارسطو تصادم کرد بیرونی محیط مساعدی برای تبول و نائید قول خود نیافت.

مشغولیت های متبحرانه بیرونی در رشته های دیگر و کمی فرصت و طایع
ملایمی که داشت او را باصرار و پافشاری و ادارن ساخت و موضوع را
گذاشت تاها نصد سال بعد کوپرنیک با صد ترس و لرز و اصرار شاگردانش
آنها تکمیل و شایع نماید در عصر بیرونی مطبوعه نبود و صدایش بجائی نمی
رسید محیط هم بجنب آن آماده نبود.

کوپرنیک نیز نظریات و حسابات خود را مقبول و محفوظ نگه میداشت
و از خوف متعصبین و رسوائی نزد پیروان مکتب ارسطو جرأت نشر
آنها نداشت یکی از شاگردان پیش تاز و جسور که دنیا اسیستان او شد در
نشر جد اول و نظریه اش پافشاری نمود و او را ق مسوده او را تنظیم
و برای طبع که در آن زمان جدید اختراع شده بود آماده ساخت. با وجود
آن هم کوپرنیک تنها به طبع یک قسمت آن که چندان جنجالی نبود موافقه
نمود قسمت اول طبع شده عکس العملی بظهور نه پیوست. این وضع و اصرار
مکرر اسیستانش به کوپرنیک جرأت بخشید که کتاب Revolution
خود را بصورت کامل بچاپ بدهد اسیستان به نورسبرگ در پی چاپ آن شد
نسخه مطبوع کتاب در حال نزع به کوپرنیک رسید گویا کتاب را ندید
متعصبین و کلیسا خطرات عقیده وی آنها را دیرتر فهمیدند آتش تعصب شان
بعد از يك قرن دامن زدن شعله و برگردید و بمب بالای گالیله که دور آن
زمین را ثابت کرده بود ترکید.

چنانچه گالیله را توبه گار ساختند کلیسا دیکارد را بعد از مرگش تکفیر
کردند بنابر محدودیت و سایل اطلاعاتی همه چیز دیرتر فهمیده می شد.
اعتراض دیگر بیرونی در نظام بطليموس و حکمت ارسطو شدت سرسام
آوردوران روزمره کره سما باطراف زمین بود بیرونی میگفت خط
استوای کره فلک ثوابت در سرعت دوران خود بدور زمین در حالیکه
با جسم (اثیر) به تماس است و خلاصه وجود ندارد و مثل دو سنگ آسیابا هم

می سا یند چرا زین آتش نمی جهد اگر فرضیه خلا سستجیل باشد این آتش چه میشود ! درین جا هم پیروان حکمت ارسطو باو شدت مخالفت می کنند و رنه این شک بیرونی به نظریه دوران کره زمین منتج میشد که گالیله شش صد سال بعد آنرا کشف کرد و نیز موضوع خلا در میان می آمد بیرونی با ذکاء و دانش عالی که داشت بزودی بکشف اسرار نهفته ایمن رمز میرسید حیف که موید نداشت و معاصرین اوسخت در پنجه حکمت ارسطو اسیر بودند و قول مخالف آنرا نمی شنودند این ها باز حکمت ارسطو را بروی بیرونی کشیدند باین دلیل که آتش یکی از چار عنصر مستقل است که به ترکیب اجسام می درآید و از حرکت تولید نمی شود حکمت ارسطو خواص اجسام را سولود استخراج چار عنصر و چار حالت خشک تر سرد و گرم می دانست این طرز دید ترقیات کیمیا راهم چارده قرن مثل استروئومی و فیزیک عقب انداخت فیزیک ارسطو تابع فلسفه ماوراء الطبعه بوده اشیا و طبیعت را مجبور به متابعت از نظریات فلسفی و اشکال مطلوبه می ساخت حالانکه واقعیت چیز دیگر بود .

از کوپرنیک ازین جهت قدردانی میشود که بار اول از رخنه خود را از سر پنجه حکمت مشائیین بیرون کشید رنسانس ، مسافرت ها ، کشف اسریکا تحولات دیگر تا اندازه افکار عده از علما را برای پذیرفتن نظریات جدید آماده ساخته بود حالانکه این وقایع پسانصد سال قبل از کوپرنیک یعنی در زمان بیرونی وجود نداشت یعنی علوم هنوز حرکات تشنجی خود را برای رهائی از پنجه سکولاستیزم می پیمود بیرونی و امثالش دانه را بمزرع فلک پاشیدند و کوپرنیک از آن حاصل برداشت .

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو

یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو

بعد از هزار سال ابیرونی وبعد از پنجد سال کوپرنیک را اسال یاد میکنیم در ضمن تجلیل ابیرونی از همه اولتر باید از اشخاص و موسساتی

که در طبع و نشر آثارش بذل مجاهدت کرده اند یاد آوری کنیم در راس همه پروفسر زاکا و فکید آلمانی می آید که سالها او را به دو زبان انگلیسی و آلمانی ترجمه و نشر نمود و آثار الباقیه عن قرون الخالیه را شرح و نشر نموده در زمان بیرونی کتاب هارا و اوراقها استنساخ میکردند استنساخ کتب ریاضی و جداول نجومی توسط اوراق هاپرازا غلط بود بیرونی مجبور بود حین مطالعه یک تعب ذهنی دیگری را متحمل شود و از سیاق کلام اصل مطلب را تخمین کند و چون معما آنرا حل و تصحیح کند و مطالعه خود را باین اشکال پیش برد بیرونی از مستنسخ غیر فنی رنج میکشید خصوصاً که در آثارش حین نقل اغلاط داخل میشد پریشان بود این مشکلات را حین مطالعه کتب فنی اکنون حس نمی کنم با یاد از حال علمای وقت غافل نباشیم علمای ایران چون استاد جلال همائی اکبر دانا سرشت بعضی از کتب بیرونی تحشیه و نشر نموده اند که خیلی قابل قدر است. البته یاد آوری از ده خدا و لغت نامه اش نه تنها درین مورد بلکه در هر مورد بالای مستشرقین فرض ذمه می باشد. درابتدا ای آزادی هند و در حوالی ۹۰ سال وفات بیرونی بحساب شمسی و هزاره ولادتش به تقویم قمری مولانا ابوالکلام آزاد و وزیر معارف هند طی پروگرام وسیعی برا طبع و نشر آثار بیرونی خصوصاً قانون مسعودی وی تسهیلات لازمه فراهم آورد. اکنون این کتاب که خزینه گرانبهای علمی است بدسترس مسافران گذاشته شده قانون مسعودی که در سه جلد چاپ شد یک دائرة المعارف ریاضیات و نجوم و وقت را تشکیل میدهد ناشر آن دائرة المعارف هند می باشد موجودیت نسخه صحت شده و مطبوع این کتاب به حلقه ها و اشخاص علمی فرصت غور و تعمق را بر ریاضیات بیرونی می بخشد این کتاب ناچار شرح و تحلیل نشده که محتاج شرح و بسط و توضیح است در صورتیکه کتاب تحلیل

شود و مقاصد آن توضیح شود و به تعبیرات و الگوریتم جدید تحویل گردد و جداول آن از حساب جمل باعداد مبدل شود کتاب قابل فهم محصلین میگردد البته ترجمه آن بفارسی یا انگلیسی از زبان عربی شرط است. مستشرقین چون بمطلب وارد نبودند آنرا تحلیل نکرده اند و ریاضیون چون از عربیت بهره نداشتند از فهم آن عاجز مانده اند پروگرام ریسرج پوهنتون باثتراک مساعی چند محقق که جنبه های عربیت ریاضی و نجوم را دارا باشند باین کار باید متوجه گردد، باساس فولکلور سلطان مسعود به تقریب تالیف قانون مسعودی یکبارفیل تیره صله داد و استا آنرا مسترد نمود عوام تالیفات اورایک باراشتر و خواص ۱۴۴۷ کتاب تخمین نموده اند به تعبیر عوام و مقیاس فیل و شتر قیمت آثا اورامی توانیم درک کنیم ولی باید قیمت معنوی او در یافت گردد هنوز هم آثار بیرونی گنجیست نهفته تدقیق مطالعه، فهمیدن، فهماندن، ترجمه نشر و طبع آن ها ضروریست.

بیرونی در رشته های مختلفه از قبیل فلسفه و راه الطبیعیه ادیان تاریخ مدنیت ها کروئولوژی صنعت ادبیات جیولوجی جیودیزی توپوگرافی خریطه فیزیولوژی معدنیات طب فزیک کیمیا و ریاضیات و نجوم تبصر داشت و کتب تالیف کرد او نه تنها بحیث عالم متبحر و عبقری زمان خودش بلکه نابغه هر عصری باشد باید دانست که نبوغ خلاقه یش از همه در ریاضی و نجوم ظاهر کرد چنانچه خودش در دیباچه قانون مسعودی گفته (چون بایکی از شعب ریاضی علاقه دارم و عمری بدان اشتغال و تعمق ورزیده ام بهتر دانستم از طریق تالیف علم نجوم بدر بار سلطان مسعود خدمتی بجا آرم) این کتاب چنانچه گفته آمد به تحقیق مشترک محتاج است پید آگوک ها و معلمین ریاضی ازین کتاب با مسایل تاریخی دلچسپ ریاضی برای کتب مدارس می توانند استخراج نمایند. مطالعه مثال های تاریخ ریاضی توجه شاگردان را به کتب قدیمه مبذول میدرد و از بقایسه

آن با اهمیت و ضرورت ریاضیات مدرن (جدید) خوب تر سلفت می شود .
 علمای پوهنتون کابل از پوهنتون (دانشگاه) هزار سال پیش غزنی که
 مرکز ریاضیون جهان بوده و این سینه آن اعتراف می نمود با ید آگاه باشند
 و آثاری که از طوفان حوادث تاریخ جان بسلاست برده دریابند و به
 از نظر قد و نگرند و از غزنی به بی اعتنائی نگذرند .

و خاك ما قدم آهسته بردار ما دابشكنی در زیر پسا دل
 در باره اینکارات ابوریحان بیرونی به تذکار چند مثالی اکتفاء میکنیم
 مقصد ما جلب توجه ریاضیون به مطالعه عمیق آثارش و خصوصاً قانون
 مسعودی است .

بیرونی اسطرلاب استوائی را اختراع کرد که ارتفاع و ازموت را از آن
 درمی یافت و آنرا نه تنها در نجوم بلکه برای اندازه گیری های زمینی هم بکار
 برد.

علم حساب هندو را بعد از اسلام معرفی نمود طرق مخصوص در استخراج جذر
 مکعب نسبت و تناسب سنجس ارتفاع و بعد مسافت طرح کرد استقامت قبله
 یعنی قوس دایره عظیمه بین غزنی و کعبه شریفه را تعیین نمود از کار های او
 اصلاح اوزان و ترازو استخراج او تار و ظیل، ساختن و بکار بردن سطرلاب، فهم زمان
 اوقات شب و روز صفحات قمر، شفق خسوف کسوف ذوات انذاب احجار
 سماوی، زاویه، استرالوژی هندس سنجس ابعاد زمین بوسیله انحطاط افق اصول
 ارتسام اجسام و کرات پر و چکیون سخر و طی و استوائی که بنام inercator

یاد میشود و بیرونی، ۵۵ سال قبل آنرا بکار برده - در حقیقت جغرافیه ریاضی
 را بیرونی وضع نموده و حق تقدم بر سر کاتوردار بیرونی کتاب تنهیم لا وایل
 صناعة التنجیم را حسب الخواشریحانه بنت حسن خوارزمی تالیف کرد که
 تا حال قیمت آن پایدراست ازین برمی آید که مانند ریحانه از دارالعلوم غزنی
 و از ابوریحان نه تنها شاگردان ذکور بلکه اناث هم استفاده میکردند علاوه تا

کتاب درسی داشتند بیرونی در تدوین کتاب درسی و طرز ارائه مقاصد طریقه های سهل الفهم بکار میبرد یعنی پیداکوژی مراعات میگردید پس میتوان جامعه غزنی را پیش از آنکه یونیورسیته های عصری محسوب نمود در همین آوان این سینه هم برای دختر شیخ المعالی قابوس رساله در علم نجوم و ریاضی نوشت که آنهم توجه علمای هزار سال قبل افغانستان را به تعلیم و تربیه نسوان نشان میدهد از مکاتبه بیرونی به شیخ الرئیس بر می آید که بیرونی چقدر در موضوع پیداکوژی توجه می نمود چه کتاب مؤلفه ابن سینا را از سویه فهم یک دختر بلند میدانست حالانکه در کتاب تفهیم موضوعات به سویه مبتدی شرح گردیده خلاصه اینکه هزار سال پیش در مدارس افغانستان خصوصاً غزنی علوم و آداب بدرجه اعلی رسیده بود علمای چون بیرونی و ادبای چون فردوسی ستاره های علم و ادب را در منظومه هایات درسی تشکیل می دادند محصلین و محصلات از فیوضات علم و عرفان بهره می بردند تحقیقات علمی و کشفیات بدرجه اعلی و مقیاس وسیع روی کار بود غزنی نظر جهان را بسوی خود متوجه ساخته بود و مشعل عرفانش بسا چراغها محافل علمی و مدارس را روشن میساخت.

از سطر لعه دقیق قانون مسعودی واضح میگردد که واضح حقیقی علم مثلثات مستوی و کروی البیرونی می باشد گرچه جیب یعنی سینوس را البتانی (Al-Battani ۸۷۷-۹۲۹) کشف نمود و فارمول نسبت جیب و تعجیب های ظل یا الماس را ابوالوفا پیدا کرد (۹۹۸-۱۰۰۸) و مناسبات بین توابع مثلثاتی را دریافت اما بیرونی این علم را بصورت سیستماتیک انکشاف داد و علم مثلثات را مستقل از استرو نومی احداث نمود بسبب مثلثات او مشتمل بر ده فصل است (قانون مسعودی)

در فصل اول اضلاع مثلث مربع مخمس مسدس مشمن معشر منتظم پنجس قطر دائره مرسومه حساب گردیده بیرونی واضح ساخته که ضلع مسبع بسا

اعداد معلوم حساب شده نمیتواند و ریاضیون را از زحمت بیهوده استناع میکند زیرا این عددیست اصم در قسمت مابعد بیرونی طریقه تعیین ضلعی منتظم را میدهد و یوتر را دو چند جیب نصف زاویه تعریف میکند بجنس واحد شعاع دائرة بیرونی فارمول هارابدون استعمال الگوریتم به الفاظ ذکر کرده که فهمیدن آن مشکل است اگر الفاظاً سمبول و اعداداً داده گردد و حساب جمل بحساب اعداد تبدیل شود کتاب آسان تر فهمیده میشود این قدم اویست برای تحلیل آثار بیرونی در نجوم و ریاضی که علمای ماباید در نظر داشته باشند مثلاً فارمول ضلع مشمن منتظم را بجنس شعاع ...

باین عبارت طویل افاده شده ترجمه فارسی آن اینست اگر بخوانیم ضلع مشمن را بیاییم شعاع را با تفاوت شعاع از وتر مربع ضرب می کنیم و حاصل آنرا از مربع شعاع طرح میکنیم و بعد جذر آنرا میگیریم یعنی در آن وقت هر فارمول باید با عبارات افاده میشد چه سمبول تثبیت نشده بوده که همه بآن اتفاق کنند.

و نیز در فصل دوم (قانون مسعودی) او تار قوس های متمم قوس های مضاعف و جیب مجموع دو قوس موضوع بحث است و فارمول های مجموع و تفاضل توابع مثلثاتی داده شده در فصل سوم سعی شده تا طول قوس یک درجه به صورت دقیق حساب شود بیرونی به تعیین ضلعی بوسیله مثلث مسوم متساوی الاضلاع شروع بکار نموده و قوس را به سه قسمت خواسته تقسیم نماید که این امر با خط کش پرکار امکان ندارد بیرونی راه تقریبی را پیموده مسئله را به حل معادله درجه سوم $x^3 - 3x + 1 = 0$ ارجاع نموده و طریقه تبدیل از قاعده مستینی به عشاری را وضع و تطبیق نموده تبدیل از یک قاعده به قاعده دیگر امر و ز در مبادی ریاضیات جدید به شاگردان تدریس می شود. و نیز بیرونی شعاع دائرة مثلثاتی را واحد قیاسی گرفته و تسهیلات در حسابات وارد کرده از حل معادله درجه سوم مذکور بیرونی طول قوس یک

درجه را بجنس شعاع و بالنتیجه عدد را استخراج نموده اگر از طریق شیما ی هارنر Horner بسنجیم دیده می شود که بیرونی عدد II را نا خانه ششم اعشاریه صحیح حساب کرده بیرونی درجداول خود توابع مثلثاتی را به قوس چهل و پنج درجه ارجاع نموده چنانچه اکنون درجداول عصری لوگاریتم این طریقه تطبیق و کار را آسان میکند بیرونی برای حساب دقیق تفاوت و تعدیل جداول توابع را هزار سال پیش از ماوشما هفت صد سال پیش از تایلور Taylor به فارمول که اکنون بنام تایلور (Taylor) مشهور است انگشاف نمود. بیرونی هزار سال پیش دعاوی ریاضی را به طریقه که امروز نظریات توابع گفته می شود Theory of Tunction افاده نموده در فصل نهم و دهم (قانون مسعودی) فارمول های نسبت جیب به ضلع مقابل و همچنین فورمول های معادل آن برای مثلثات کروی داده شده.

$$\sin \hat{A} = \frac{\sin \hat{B} \sin \hat{C}}{\sin \hat{P}} \quad \sin \hat{A} = \frac{\sin \hat{B} \sin \hat{C}}{\sin \hat{C}} \quad \sin \hat{A} = \frac{\sin \hat{B} \sin \hat{C}}{\sin \hat{C}}$$

اصل کتاب مستقل مثلثات بیرونی بنام مقالید العلم ماحدث فی بسیط الکره ناپیداست اگر کتاب بدست بیاید بساخارقه های علمی او معلوم خواهد گشت.

محصول ذکای بیرونی و کشفیات بگراو باین مقدار و دران زمان باوجودمو اذع ارتباط و فقدان وسایل کار یاضیون راستعجب میسازد طوریکه باور نخواهد کرد این و ظیفه علمای افغانستن و بیرونی شناسان است که از حقایق مر خود را کاملاً و اقف ساخته توجه دیگران جلب نمایند و بانها قناعت بدهند.

نیوتن میگوید اگر قری دور تر را دیده ام بر شانه بزرگان ایستادم
 شانه های ابو ریحان بیرونی و قامت علمی رفیع او بسیاری را بمقاسی
 رساند تا ما ورای دانش اوراق های جدید را کشف کنند . آفرین بر نیوتن
 که با این شهرت علمی حق بزرگان را فراموش نکرد فراموشی بزرگان دور از جا ده
 علم و پایه ادب است تجلیل محض حق آنها را دانا نمیکند آثار و افکار شان
 را باید اهل بصیرت تقدیر و تحقیق کنند و در وقایه و انتشار و معرفی
 آن اقدامات موثر بگیرند و نه قاهره دوم باز بیرونی به طاق نسیان —
 یار و اق نسیان یازیر خاک نسیان خواهد خوابید.

محمد اسماعیل مبالغ

«حقیقت را از هر سرچشمه ای که پیدا کنم میپندایم»

سیمای فلسفی بیرونی

طرح مساله

استاد بزرگ ابوریحان محمد بن احمد بیرونی در حوزه های دانش جهان به عناوین : ریاضی دان ، منجم ، زمین شناس ، کان شناس ، جغرافیا دان ، تاریخ نگار ملتها و دینها ، هند شناس و بنیاد گذار مطالعه و بررسی مقایسه ای ادیان و فلسفه ها ، معروف و مشهور است . پژوهشهایی نه اندک در این موارد بوسیله بیرونی شناسان خاوری و باختری انجام یافته است . اما درباره سیمای فلسفی او تا کنون تحقیقی که مبتدیان را بکارآید و منتهیان را معرفت افزاید ، بعمل نیامده و آنچه که در این زمینه تا هنوز گفته شده ، حق مطلب را داده نمیکند .

پیشینیان مانند علی بیهقی و شهرزوری استاد را از جمله «شاهیر» مهندسان» بشمار آورده اند (۱) این ابی اصیبعه او را به عنوان مشغول در علوم حکمیه

(۱) درة الاخبار و لمعة الانوار (ترجمه تنمہ صوان الحکمه) ص ۷۷ به تصحیح

محمد شفیع چاپ دوم ، لاهور ۱۳۵۷ هـ ، الشهرزوری بحواله ساخا ئودر

مقدمه الآثار الباقیه

فاضل در علم هیئت و نجوم و دارای نظر جید در طب شناخته است . (۲)
 یاقوت و سیوطی بیرونی را در صف ادیبان و لغویان جای داده اند (۳)
 اینان با وجود آن همه اقرار بدانند و فضیلت استاد از درک مقام فلسفی
 او غافل مانده اند تا آنجا که بیهقی دهان به پاوه گویی کشوده و گفته
 : «فامادر بحار معقولات خوضی و تعمقی نداشت» (۴)

بعضی از تاریخ نویسان فلسفه در زمان مائیز به مقام فلسفی استاد، چنانکه
 باید توجه و اعتنا کرده اند. فی المثل برتراند راسل با استاد ماکا ملافا آشنا
 بوده است. وی در کتاب (تاریخ فلسفه غرب) در فصلی که از فرهنگ و
 فلسفه اسلامی گفتگو میکند و در آن با کمال ایجاز از الکندی، عرخیام،
 ابن سینا، غزالی، ابن رشد و محمد بن موسی خوازمی سخن میگوید
 یادی از بیرونی نمیکند (۵) در کتاب ارزشمند (تاریخ فلسفه مسلمان) (۶)
 که بمثابة نخستین اثر جامع در باره فلسفه اسلامی شناخته شده و پنجاه و شش
 دانشمند از تمام جهان در تهیه و تالیف آن سهم گرفته اند، در فصل «
 علوم» مکرراً از بیرونی به عنوان دانشمند (Scientist) تذکر بعمل آمده
 ولی در فصل (فیلسوفان) محلی برای او قایل نشده اند. آقای احسان طبری
 در اثر معروف خود ضمناً از بیرونی یاد مینماید و عبارتی از شاگردان
 دمخدا در باره او نقل میکند (۷) حالانکه در پیرامون فلسفه مهرورزی،

(۲) عبون الانباء فی طبقات الاطباء ج ۲، ص ۲۰، چاپ مطبعه و هیبه ۱۸۸۲

(۳) معجم الادباء بقیته الوعاة ص ۲۰، چاپ مصر ۱۳۲۶ هـ

(۴) درة الاخبار ص ۴۷

چاپ چهارم، لندن (۱۹۵۴) 5—History of Western Philosophy, P. 440

چاپ جرمنی (۱۹۴۴) 6—A History of Muslim Philosop

(۷) جهان بینی ها و جنبشهای اجتماعی در ایران ص ۱۸۷ سال ۱۹۷۰

که شاهراه علم را بیکسو هشته و از روزه «اشراق» جهان پیرامون را نگر بسته، به اشباع سخن گفته است.

رو بهمرفته، این عدم توجه به مکانات فلسفی بیرونی این پرسش را در اذهان پدید میآورد که آیا بیرونی فیلسوف هست یا نه؟ و اگر فیلسوف هست مکتب فلسفی او چیست؟

بر مبنای آن مایه اطلاعی که در یمن زمینه کسب کرده برای تشخیص سیمای فلسفی او بیک بررسی احتیاط آمیز دست زده است. اگر نبشته حاضر بحث جدی و سوال در خور تأمل را در این باب برانگیزد، به هدف خود نایل آمده است

فیلسوف به معنای قدیم آن

چنانکه میدانیم مفهوم فیلسوف از آن زمان تا روزگار ما تحول کرده و دگرگونی دیده است. بیرونی به هر دو مفهوم قدیم و جدید کلمه، در صف نخستین قرار گرفته است. پیستر خواهم دید که استاد در حوزه تفکر فلسفی خویشتن را به فیلسوفان دوران جدید اروپا نزدیک کرده و عبارت دیگر قرن ها قبل از زمان خود ظهور کرده و در تاریخ خانه قرون وسطی که تقلید و پیروی از متقدمان بر اندیشه ها تسلط کامل داشت و نشانه فضیلت و دانشمندی محسوب میشد، بسپوه عالمانه افکار گذشتگان را مورد استفاده قرار داده بود.

در عصر بیرونی کسی را فیلسوف و حکیم میگفتند که به هر دو ساحه فلسفه نظری و عملی تبحر و اطلاع کامل داشت. برای توضیح این مطلب مرجع قابل اعتماد ابن مینا «بلخی» است. وی فلسفه را چنین تعریف کرده «حکمت صناعتی است نظری که آدمی بوسیله آن به آشیائی که وجودش از تحت قدرت و اختیار او بیرون است و به اسوری که باید کردارش بدانها آراسته باشد، معرفت حاصل میکند تا بدین سبب روانش به شرافت و کمال نایل آید، جهان معقول و علمی همانند جهان عینی و خارجی گردد

و برای در یافت سعادت قصوی در جهان پسین آماده شود . و تحصیل آن امور باندازه توان انسانی است» (۸)

بنابر این تعریف فلسفه عبارت است از علم به احوال موجودات انسان که هستند.

آدمی میتواند از طریق آن از احوال موجوداتی آگاه شود که هستی آنها موقوف بر اختیار و اراده او نیست مانند طبیعت و جهان فلسفه نظری ایمن گونه اشیاء را مورد بحث قرار میدهد همچنان انسان از راه تعمق و بررسی در فلسفه میتواند بکارهای شایسته و اعمال ناپسندیده و آنچه که بر وی فعل و یا ترکش لازم است، علم بهمرساند. اینگونه امور موضوع بحث فلسفه عملی را تشکیل میدهد.

مستقدمان برای پیدایش موجودات سلسله مراتب قایل بودند و این سلسله از عقل اول آغاز مییافت و به عقل دهم، عناصر اربعه، سوالید سه گانه و سر انجام انسان منتهی میشد.

در و چون نفس ناطقه پدید آمد ترتیب و جود جواهر عقلی باز ایستاد (۹) . برای شناخت واجب و ممکن احوال همه موجودات دانشهای خاصی پدید آمده بود که تمام آنها از اجزاء و اقسام فلسفه بشمار میرفتند همانندی جهان معقول با جهان عینی وقتی دست میداد که انسان احاطه کامل به فلسفه حاصل می کرد . در این هنگام جهانی بود عقلی موازی با جهان عینی (۱۰)

(۸) تسع رسائل فی الحکمة والطبیعات : رسالته فی اقسام العلوم العقلیة ص

۱۰۳ چ مصر ۱۹۰۸

(۹) اشارات و تنبیها (ترجمه فارسی) ص ۲۱۵ چ تهران ۱۳۳۲ شمسی .

(۱۰) النجاة، نجس الهیات ص ۳۸۰ چ مصر ۱۳۳۱ هـ

روان چون زدانش شد آراسته (جها فی) بود پر زهر خواسته
 پس بنابه عقیده پیشینیان هر کسی که باندازه توان بشری علم به احوال
 موجودات حاصل میکرد و خویشتن را به اخلاق نیکومیا راست و بعبارت
 دیگر فلسفه را با تمام اقسام آن میدانست «فلسوف» بود ابن سینا گوید:
 کسی که نفس خود را بوسیله این دو نوع فلسفه بحد کمال رسانید و یکی
 از آن دو عمل کرده یکی بسیار نایل آمد (۱۱)

از مطالعه آثاری که از ابوریحان بجای مانده میتوان دریافت که استاد در
 فلسفه معمول زمان خود و در هر دو ساحه نظری و عملی آن، اطلاعات کامل
 و معلومات وسیع کسب کرده بود. وی در ریاضی، حساب، هیئات، نجوم و
 جز آنها که در آن روزگار از اقسام فلسفه نظری محسوب میشدند، دارای
 آثار ارزنده و جاویدان است. بیرونی در اثر فنا ناپذیر خود (فی تحقیق ماله هند.)
 آراء و عقاید هندیان را در همه ابواب حکمت و دانش اعم از الاهیات، طبیعیات
 و انشاسی، نجوم، ریاضی، تصوف و عرفان با افکار فیلسوفان یونان و
 عارفان مسلمان مقایسه کرده است و ما میدانیم که مطالعه مقایسه ای در
 میان نظریات گوناگون مستلزم آنست که شخصی دارای احاطه و اطلاع
 وسیع باشد. و این امر میرساند که ابوریحان در فلسفه یونانی، اندیشه
 اسلامی و عقاید هندی استاد کامل بوده است.

در ساحه فلسفه عملی (بنابه تعبیر فداء) تا آنجا که از گفتار تسارخ نگاران
 و آثار خود استاد برمیآید، فیلسوف سابه فضایل و مکارم انسانی آراسته بوده
 و خاصه در راستگویی و رعایت اسانت در نقل عقاید دیگران و دوری
 جستن از تعصب در هنگام داوری و مناعت طبع در میان معاصرانش، اگر بی
 همتا نباشد مسلماً همانندش کمتر به نظر میرسد. بیرونی عقیده داشت که ما برای
 استفاده از زندگی بچنان (فلسفه عملی) نیازمند هستیم که ما را در زمینه فرق

گذاشتن در میان دوست و دشمن توانائی بخشد و کمک کند وی بدون شک ، مدعی نبود که خودش همه مطالبی را که در این موضوع میتوان گفت ، گفته است (۱۲)

پس اگر بیرونی در حوزه تفکر فلسفی نبوغ و استقلال رائی از خود نشان میداد و مانند بسا از متفلسفان آن عهد در همان محدوده تتبع در افکار فیلسوفان یونان توقف میکرد و همچون فارابی در برابر افلاطون و ارسطو سر تعظیم خم مینمود ، باز هم نظریه وسعت اطلاع خود در فلسفه معمول زمان و طبق تعریف رائج کلمه فیلسوف ، فیلسوف بود ازینرواین گفته بیهقی که (در بحار معقولات خوضی و تعمقی نداشت) عاری از حقیقت و بیگانه از معنی است . اما جان مطلب در اینجا است که استاد از راه و رسم فیلسوفان نظری و تاملی (Speculative) که در برج عاج تفکر محض مینشستند و درباره آفرینش می اندیشیدند و بدون استناد بچشم و گوش شکلات گیتی را از قعر گل سیاه تاوج زحل ، بیکدم حل میکردند و بدون سر جعه مستقیم به طبیعت پیرامون ، کتابها در علوم طبیعی میپرداختند ، عدول کرد و راه دیگر در پیش گرفت و « به تجربه طبیعت ، به مشاهده ، به اندازه گیری ، به تحقیق و اقییات » (۱۳) همت گماشت و افکار قدما را مورد انتقاد قرار داد .

خصوصیت عمده متفکران دوران جدید اروپا ، علی الرغم تفاوت مکتبهای فلسفی آنها ، آنست که همه کمابیش اهمیت تجربه را در نظر گرفته اند و اندیشه های گذشته را از نظرگاه انتقادی بررسی کرده اند . بیرونی و اجد

12—Dr.T.J.Deboer, The History of Philosophy in Islam, p. 146, London 1961

(۱۳) طبری ص ۱۸۷

نقد فلسفه یونان

بیرونی عقیده دارد که فلسفه یونان در منظره کلی خود آسیبخته باخراقات و آئین عوام است. وی این حکم اساسی را بدینگونه بیان میکنند: «... فیلسوفان یونان اگرچه در پی تحقیق و در جستجوی حقیقت بودند ولی از حد و درموز آئین و اصول قانون عوام خویش بیرون نرفته اند» (۱۷)

آیا این حکم در مورد فلسفه یونان که در عهد بیرونی بمشابه مرجع

نهایی تلقی میشد، صحیح است؟

نفوذ اساطیر در اندیشه یونانی تا دوران جدید باندازه کافی مورد بحث قرار نگرفته بود. سرانجام محققان اروپائی سعی کردند که نفوذ اساطیر و آئین یونانی را در افکار فیلسوفان یونان نشان دهند. ف. م. کورنفورد طلاب فلسفه یونانی را از تأثیر اساطیر بر فیلسوفان آگاه ساخت و گفت: «انواع تفکر و اندیشه که در فلسفه به تعریف و بیان روشن خود نایل آمدند، قبلاً در دریا فتهای نامعقول اساطیر Meythology مضروپنها ن بودند» (۱۸) از اشعار هومر افکار قضا و قدر و نظریه ضرورت در اندیشه فلاسفه یونان راه یافت. نظریه جاودانگی از اساطیر یونانی در فلسفه نفوذ کرد. کیش اورفسوسی بر فیساغورس تأثیر گذاشت و از طریق او در فلسفه افلاطون وارد گردید (۱۹). فیساغورس، سقراط و افلاطون عقاید اورفسوسی را بمنزله اصول پنداشتند و آنها را به قضا یا عقلی تبدیل کردند و سپس در اثبات آنها به اقامه برهان پرداختند. (۲۰)

(۱۷) فی تحقیق مالهند ص ۵ : چ حیدرآباد ۱۹۵۸

18. F.M. Cornford, from Religion to philosophy, P. 3

چاپ نیو یارک ۱۹۵۷

(۱۹) داکتر فواد الاخوانی: فجر الفلسفة اليونانية ص ۲۵، ۲۷، ۳۰، چ قاهره ۱۹۵۴

(۲۰) یوسف کرم: تاریخ الفلسفة اليونانية ص ۸، چ قاهره ۱۹۵۸

بیرونی با توجه بدین مطلب که فلسفه یونانی آساخته با خرافات عوام است، در عین حال از توجه به جنبه عقلی آن غافل نماند و برتری دانشهای یونانی را نسبت به دانستنی های هندی ستوده و نقش یونانیان را در تکامل علم و فلسفه در نظر گرفته است. وی در این مورد میگوید: «... یونانیان از فیلسوفانی برخوردار بودند که در کشورشان سیزده تنه، آنان عناصر و اصول علم را که ویژه خواص است نه عوام تنقیح و کشف کردند زیرا خواص در پی تحقیق و نظر هستند و عوام راه تهور و لجاج را در پیش میگیرند» (۲۱)

در اینجا می بینیم که فیلسوف ما قرنهای پیش از دوران معاصر با بررسی عمیقی که در فلسفه یونان انجام داده بود و بدین حکم درست دست یافته بود که اندیشمندان یونانی اگر از یکسو در حدود خرافات عوام، بطور کلی، گرفتار بودند از سوی دیگر اصول علم و حکمت را تهذیب و تنقیح کردند. آری نقش یونانیان در تکامل علم و فلسفه نه آنچنان اندک است که بتوان از آن چشم پوشید و نه آنچنان مصفا از کدرا و هام و خرافات است که بتوان بدون چون و چرا! در برابرش تسلیم شد.

مشهور چنان است که فیلسوفان مسلمان، رویهمرفته، پیرو و مقلد ارسطو بودند. شهرستانی میگوید: «متاخران که عبارتند از فلاسفه اسلام در همه افکار خود بر ارسطو رفته اند. با ستشای سخنان اندک که در آن از نظر افلاطون و مستقمان پیروی کرده اند» (۲۲). پیوند ژرف فلسفه اسلامی با فلسفه معلم اول و همچنان تأثیر شگفت انگیز فلسفه افلاطون بر آن چنان روشن است که بر برهان و دلیل نیازمند نیست. قارابی عقیده داشت

۲۱- سفی تحقیق باللهند ص ۱۸

۲۲- الملل والنحل ج ۲ ص ۱۵۹ چ مصر ۱۹۶۱

که ارسطو و افلاطون دو پیشوای سبب‌رزی فلسفه هستند (۲۳) در افکار این سینه اندیشه های آن دو استاد یونانی بهم گره خورده است. در حقیقت فلسفه اسلامی زمان درازی در میان افلاطون و ارسطو دست بدست گشت و در دوره این رشد به آغوش ارسطو پناه برد (۲۴)

در این میان بیرونی نه پیرو افلاطون است و نه مقلد ارسطو. وی آنجا که عقیده افلاطون را راجع به تناسخ نفس ناطقه در اجسام چهار پایان، نقل میکند میگوید: «افلاطون در این موضوع از خرافات فیساغورس پیروی کرده است» (۲۵). بیکن، فیلسوف دوران جدید انگلیسی، در قضاوت خود به استاد ما شباهت میرساند آنجا که گوید: «مثال جالب این طرز فکر در یونانستان شخص فیساغورس است که عقاید او با خرافات خشنی توأم بود. دیگر افلاطون، و مکتب او است که خطر آن بیشتر از دلپسندی آن است» (۲۶) بیرونی در افکار ارسطو نیز اعتراضاتی داشت. وی برخی از آنها را به عنوان پرسش به ابن سینا فرستاد (۲۷). فرزانه بلخ بمثل به مدافع معلم اول ازیرشهای او پاسخ داد. آنگاه که با زار مباحثه و مجادله در میان آمد و اندیشمندان هموطن گرم شد، بیرونی در اعتراض خود بر جواب دوم به علی درباره ارسطو چنین اظهار عقیده کرد: «حاشا که یحیی را به تمویه نسبت توان کرد و اگر کسی سزاوار این نسبت باشد شاید خود ارسطو است که کفریات خویش را بزخارف و تمویهات آراسته است و گمان میکنم کتاب

۲۳- الجمع بین رأی الحکیمین ص ۲ چ مصر

۲۴- داکتر جمیل صلیبا: من افلاطون الی ابن سینا ص ۲۰ چ بیروت

۲۵ فی تحقیق ما للهند ص ۴۹

۲۶- فلسفه علمی: نوار غنون ص ۱۱۷ ترجمه رضا زاده شفق تهران ۱۳۳۸

۲۷- علی اکبر دهخدا: شرح حال ابوریحان ص ۲۹-۶۳ چ تهران ۱۳۲۶

یحی را در رد قول بر قلس در سرمدیت عالم ندیده باشی و هم بر کتاب وی در نقض و ابطال مزخرافات ارسطو وقوف نیافته و تفا سیر او را بر کتاب ارسطو نخوانده....» (۲۸). برتراند راسل را جمع به تسلط بیچون و چرای ارسطو در درازای زمان مینویسد: «ارسطو در پایان دوره خلاق فلسفه یونان ظهور کرد و پیرامون مرگش دو هزار سال گذشت تا جهان توانست فیلسوفی پدید آورد که بتوان او را به تقریب همسنگ ارسطو دانست. تا پایان این دوره دراز، مقام و منزلت ارسطو کمابیش همچون مقام و منزلت کلیسایی چون و چرا بود. در زمینه علم هم مانند فلسفه، ارسطو به صورت مانع مهمی در راه پیشرفت درآمد. از آغاز قرن هفدهم تا کنون کمابیش هر پیشرفت فکری مهمی ناچار حرکت خود را با حمله به یکی از نظریات ارسطویی آغاز کرده است» (۲۹). پس اگر در باختر از آغاز قرن هفدهم زنجیر تقلید ارسطو گسست، در خاور و خراسان در سده یا زدهم بیرونی مرجعیت مسلم ارسطو را مورد انتقاد قرار داد و نقد نظریات ارسطویی را بر بنیاد استدلال و تجربه بنا نهاد.

نقد فلسفه ها

ابوریحان عقیده دارد که دانستنی ها و اندیشه های هندی، بطور کلی، آمیخته با خرافات عوام است. وی در این مورد میگوید: «هندیان فاقد متفکرانی بودند که به تهذیب و تنقیح علوم بذل مساعی کنند. ازینرو، تقریباً، سخنی را در آنجا نمی یابید مگر آنکه در خرافات اضطراب و آشفتگی و عمارتی از هرگونه نظم منطقی و در نهایت آلوده با خرافات عوام است، از قبیل تکثیر اعداد، تمدید مدتها و زمانه ها و کلیه اقسام جرمیات

۲۸- همانجا ص ۵۸

۲۹- تاریخ فلسفه غرب ج ۱ ص ۳۱۱ ترجمه نجف دریابندری چ تهران ۱۳۴۷

مذهب هندو که عقیده عوام مخالفت با آنها را اجازة نمیدهد (۳۰) قضاوت استاد درباره افکار هندی، شاید در نظر آشیتگان فلسفه هندناپسند افتد و حتی ستمگرانه تلقی شود. بنابراین، برای درك درست بودن داوری او، به قضاوت یکی از فیلسوفان معاصر و محقق هندی مراجعه میکنیم تا صحت گفتار بیرونی کاملاً روشن شود.

دیبراساد چاتوپده یا میثویسد :

«...از آنجا که سرچشمه مکاتب و سیستمهای فلسفه هندی به دوران کهن بر میگردد برای این فلسفه ناگزیر بود که لنگر گاه نیرومند خود را در گذشته بیابد و آثار و بقایای باستان و حتی عقاید و افکار بدوی را در خود حفظ کند. این امر، آزادی ناتمام و ناقص اندیشه های فلسفی ما را از بندهمه اقسام زود باوری دینی، تخیل اساطیری و حتی اعتقاد به شعایر و اعمال خشن مذهبی، تبیین و توضیح میکند. بقدر کافی شگفت انگیز مینماید که همه اینها با برجسته ترین باریک بینی های منطقی و استعداد دیا لک تیکی همزیستی مسالمت آمیز داشته اند. فهم این خصوصیت واقعاً برای کسی که تنها با سنت اروپایی آشناست، مشکل است. آزادی از بند افسانه های کهن، چنانکه مشهور است، سرآغاز فلسفه اروپائی را با ظهور طالس، نخستین فیلسوف یونان قدیم، مشخص مینماید. در جهان شناسی بابلیان قدیم رب النوع ماردوك جهان را از آب پدید آورده است - آنچه را که طالس انجام داد این بود که ماردوك را بیرون راند و چنان اندیشید که زمین و هر چیز دیگر بوسیله يك عملیه طبیعی از آب تشکیل شده است (۳۱) اما حادثه ای بدین تیزی و تندى در فلسفه هندی رخ نداد. بطور کلی، فیلسوفان ما در تكان دادن ساردوكهای خود وسعت كردن دنیای عقاید عنعنوی و اوها م خویش

آنگونه شور و شوق از خود نشان ندادند . فقط مکتب لوکایاتاراسیتوان استثنا کرد
 چه این مکتب بر تقدم ادراکات حسی بمشابه منبع درست شناخت اصرار داشت
 و هرگونه مرجعیت عنعنوی (وداها) را رد میکرد و میتوانست خرافات را مورد
 ریشخند و استهزاء قرار دهند باوجود این اکثریت قاطع فیلسوفان هندی اشتیاق
 آشفتن جهان عقاید نیاکان خود را در سر نداشتند ... در اینجا یک همزیستی
 خاص در میان فلسفه و عقاید بدوی وجود داشت » (۳۲)

از مقایسه در میان گفتا رچاتوپده یا یا که بر فرآورد آخرین پژوهشهای
 محققان در تاریخ فلسفه هندی استوار است با گفته نقدانه بیرونی معلوم
 میشود که نویسندگان معاصر هند در مجموع با استاد ما موافق و هم
 آواز است . منتها نویسندگان هندی مکتب لوکایاتا و برخی از نکته سنجی های
 منطقی را از این حکم کلی مستثنی قرار داده است . باید گفت که این واقعیت
 از نظر صائب و ذهن نقاد بیرونی که مسایل را همه جا نبه بررسی میکرده ،
 دور نمانده است . عنوان کتاب او در باره هند (۳۳) شهادت میدهد که
 در نظام تفکر هندی ، گفته های مقبول و سردود در نزد خرد در کنار
 یگدیگر میزیسته اند ، ابوریحان از پونجالا Punjala به نیکی یاد
 میکند و او را بمثابه دانشمندی که با خودش دقیق ترین و محتاط ترین مشاهد
 علمی بوده یا آنکه مشاهدات ستاره شناسان سابق را که در اختیار خود داشته ، بشایستگی
 مورد آزمایش قرار داده ، می ستاید (۳۴) وی غالباً ، بلا ب هدر Balabhadra را مورد
 انتقاد قرار میدهد و میگوید که وی عنعنه را بر با صره و چشم دید ترجیح

32. Delhiprasad Chattopadhyaya, Indian Philosophy, P. 6

چاپ دهلی ۱۹۶۴

۳۳- عنوان کامل کتاب چنین است : کتاب البیرونی فی تحقیق ما المهند
 من مقولة مقبولة فی العقل او مردوثة

34. Dr. Ajag Mitra Shastri, Sanskritis. Sources of Al-Beruni.
 P. 52

چاپ اکادمی ملی علمی هند ، دهلی جدید ۱۹۷۱

میدهد (۳۵). استاد از خصلت غیر علمی پورا ناس Puranas شکایت میکند و شاگردان آنرا اشخاص واقعا دانشمند نمیداند (۳۶). وی دربارهٔ براهماگوپتا اظهار عقیده مینماید که با وجود دانش سرشار و هوس تند، در زمینه ریشخند کردن برهمنان و توده های نادان معتاد به خرافات، به شیادی و قزویر پرداخته است شاید میخواست به سر نوشت فجیعی که سقراط بدان دچار شده مبتلا نگردد (۳۷). قرار معلوم، بیرونی در باره نظام فلسفی لوکایاتا معلومات قابل اعتماد کسب کرده بود و نظریه اساسی آنرا در حوزه شناخت شناسی Epistemology نقل میکند: «در تمام بررسی ها ما باید متعصراً بر ادراکات حسی اعتماد نمائیم» (۳۸) بنا بر گفته دیبوریرونی تعالیم آریجهد (آریابها تا Aryabhatta) راسی هستند (۳۹) و چنین نقل میکند: «شناخت موضعی که پرتوخورشید بدان میرسد ما را بسنده است. و ما را به شناخت آنچه که پرتوخورشید بدان فرسد، هر چند دو ذات خود بزرگ باشد، نیازی نیست. پس آنچه را که پرتو خورشید در نیابد احساس نمی شود و آنچه که محسوس نباشد دانسته نیست» (۴۰). در مورد دقت و امانت و عدم تعصب بیرونی در زمینه مطالعه افکار هندی کافی است که گفتار داکتر ارجی سیتراشاستری، مورخ هندی را در اینجا نقل کنیم: بعضی از راثران چینی نسبت به بیرونی سالیان بیشتری در هند بسر بردند و نصوص متعدد بودائی را بررسی و استنساخ کردند و بنا بر آن، فرصت های

۳۵ - همانجا ص ۳۵

۳۶ - همانجا ص ۹

۳۷ - همانجا ص ۴۲

۳۸ - همانجا ص ۲۳

۳۹ - دیبوریرونی ص ۱۴۶

۴۰ - فی تحقیق مآل الهند ص ۱۸۳

مشاهده و مطالعه زندگی معاصر هندی را از جهات نزدیک بدست آورده بودند معذالک مشاهدات و مطالعات آنها از تعصب نیرومند دینی زیان دیده است. برای آنها همه چیز با دین شان، بودائیزم، ارتباط داشت و اعجاز آریز و نهایت بزرگ سینمود. آنها نتوانستند مسایل غیر بودائی را دقیقاً ارزیابی کنند. در مقابل این زمینه، بیرونی برای درک و ارزیابی میراث عظیم و با شکوه هند خوبتر آماده و مجهز بود. وی کوشید هند را بدانگونه ببیند که یک هندی مینگرد» (۴۱)

خصالت عمده ناقد آنست که از تعصب و پیش داوری برکنار باشد. ناقد بصیر و دانشمند نمیتواند در نقد بسایل بی نظر باشد اما میتواند از اغراض جاهلانه دوری جوید. استادما از تعصب بیزار و از اغراض کودکانه مبرا بود. وی عقیده داشت که تعصب چشم بینا را کورو گوش شنوا را کر میکند و آدمی را به ارتکاب امور نادرستی و امیدارد که خرد از آن بیزار است (۴۲) وی میگفت: «گفتگو با کسی که عمداً بر عقیده خود اصرار میورزد و راه نادانی را در پیش میگیرد برای قاصد و مقصود هر دو، بیهوده است» (۴۳) خلاصه، ابوریحان در نقد افکار و عقاید، کاملاً روش عینی objectivity را بکار برده و از هرگونه تعصب دوری جست است. (۴۵)

نظریه معرفت

نظریه شناخت - که از آن به اپستمولوجی epistemology نیز تعبیر میکنند درباره ماهیت شناخت انسانی، اندیشه ها، منشاء آنها و درباره اینکه چگونه افکار واقعیت را انعکاس میدهند و طریق آزمودن آنها بحث

میکنند. نظریه شناخت جایگاه نخستین را در فلسفه اشغال کرده است زیرا انسان متفکر قبل از آن که درباره پدیده ها به نتایج فلسفی ثابیل آید، باید موقف خود را در زمینه شالوده و ابزار معرفت تعیین کند. از این نظر گاه مکاتب فلسفی را به مکتب جداگانه و متمایز تقسیم کرده اند

۱- مکتب اصالت تجربه Empiricism عقیده دارد که تجربه حسی یگانه منشأ و ابزار معرفت است، و تأکید میکند که همه شناختها بر تجربه حسی استوار بوده و در خلال آن بدست میآید.

۲- مکتب اصالت عقل Rattonalism بر آنست که خرد انسانی سرچشمه و وسیله ای است که از آن معرفت درست حاصل میشود.

۳- مکتب اصالت نقد Criticism در حوزه معرفت، حسی و عقلی را در حساب میگیرد و معتقد است که معرفت از هر دو عامل حسی و عقلی نتیجه میشود. هر گاه یکی از این دو عامل ناپدید گردد اسکان حصول شناخت درست و حقیقی از میان می رود. از اینرو، از نگاه نقد گرایان محال است که انسان از طریق عقل محض به حقایقی دست یابد که واجد ارزش علمی باشد بدانگونه که خرد گرایان ادعا میکنند (۴۶). پس نقطه آغاز این دو مراحل شناخت، هر حله ادراکات حسی است و سپس نوبت شناخت عقلی و منطقی فرا میرسد و در همین مرحله است که ذهن انسان به تجربه، انتزاع، ایجاد مفاهیم کلی، قضایا و نظر یا تفسیر دازد.

و تئیکه ما موقف فلسفی بیرونی را در حوزه نظریه معرفت مورد توجه قرار میدهم بدین نتیجه میرسیم که فیلسوف ما، با دو نظر گرفتن پاره خصوصیات، یکی از بنیاد گذاران مکتب اصالت نقد میباشد. از نگاه ابو ریحان شناخت از هر حله احساس آغاز میشود. حواس فقط

۴۶- از والد کو لپه: المدخل الى الفلسفة ص ۲۷۰، ترجمه ابو

العلاء عقیفی، چ قاهره ۱۹۵۵

چیز های حاضر را درك میکنند. « عیان » یا گواهی چشمی. Eye-witness. آنست که چشم بیننده، پدیده ها را در زمان و مکان معینی، که در همان زمان و مکان وجود دارند و حاضر هستند، می بیند و مشاهده میکند (۴۷) بنا بر آن، ادراکات حسی در محدوده زمان و مکان که ظرف حضور اشیا هستند، رخ میدهند. آنگاه که ادراکات حسی فراهم آیند، ذهن در سر حله شناخت عقلی و منطقی وارد میشود. عقل، که در نزدی گذشته و آینده یکسان است، ماهیت پدیده ها را درك میکند، اندیشه شناختهای جزئی را از اغلاط حسی پاک مینماید و عقل از آن ادراکات حسی، مفاهیم کلی می سازد از بنو ادراکات عقلی در بند زمان و مکان محدود و بقید نیست (۴۸).

(بیرونی به تجربه حسی اهمیت بسزای قایل است. وی باستناد تجربه برخی از نظریات ارسطویی را رد و نقد میکند). چنانکه در اثبات «خلا» که مساله نفی و اثبات آن در علم کلام و فلسفه اسلامی یکی از مسایل حاد و مورد نزاع را تشکیل داده است (۴۹) به تجربه مستقیم دست میزنند و میگویند: «اگر مقرر است در نزد ما که وجود خلاء در خارج و داخل عالم محالست پس چرا شیشه معصومه را که بشدت مکیده شود سر از زیر روی آب گذاریم آب را متصاعداً بطرف بالا میکشد» (۵۰) وقتی که این سینا این پرسش را پاسخ میگوید، بار دیگر بر آن چنین اعتراض میکند: «... تجربه من به خلاف آن است چه در نه قارور من کسه در آب جیعون شکست دیدم کسه هوایا صوت از شیشه بیرون شد و آبی وارد شیشه نگشت» (۵۱) صاحب

۴۷ - فی تحقیق ما المهند ص ۱

۴۸ - همانجا ص ۵۴

۴۹ - تنها نوی: کشاف اصلاحات الفنون ج ۱ ص ۵۸ چ تهران

۵۰ - شرح اخوان ابو ریحان ص ۵۷

۵۱ - همانجا ص ۶۳

ارسطو عقیده داشتند که هر یک از عناصر را رای محل طبیعی خاص میباید شد. استاد ما این عقیده را مسلم و قابل پذیرش نمیدانست لذا در رد این مطلب که مکان طبیعی آب بالای خاک است، تجربه را شاهد میگرفت:

« اگر آب را رها کنیم و مانع از پیش آن بر گیریم بی شبهه به سر کز خواهد رسید پس دعوی اینکه مکان طبیعی آب بالای خاک است بر اساسی نخواهد بود و بالتیجه برای هیچیک از اجسام مکان طبیعی خاصی نیست» ۵۲

بیرونی در این امر که بایستی طبیعت را از راه تجربه مشاهده، اندازه گیری و بررسی و اقیات بازشناخت، فیلسوفان تجربی شباهت میرساند. اما اشتباه مکتب اصالت تجربه در اینجاست که در مورد اثر تجربه حسی در وساحت شناخت مبالغه و اغراق میکند و به تاثیر تجرید و انتزاع علمی و منطقی کم بها میدهد و از عمل فعال ذهن و اندیشه انکاریورزد (۵۳) و روش تحقیق بیرونی از این عیب مبرا است و توقف در حد احساس را کار «عوام» میدانند. وی در این مورد میگوید: «اعتقاد خاص و عام در هر ملتسی تفاوت دارد. زیرا طبیعت خواص بسوی معقول تمایل میکند و در جستجوی اصول است حالا که عوام در نزد محسوس میباشند و به فروغ قانع میشوند (۵۴) بیرونی بر آنست که باید در میان «عیان» و «برهان» و تعقل و تجربه، پیوستگی نزدیک و همکاری خالصانه تحقق یابد آنگاه که این پیوند آید پدید، آدمی به قله دانش صعود میکند. استاد آنجا که گفته یکی از دانشمندان هندی رانقل میکند، میگوید: «بروی رحبان دادن خبر و شایعه بر عیان»

۵۲ - همانجا ص ۵۸. A. Dictionary of Philosophy p. 138.

(چاپ مسکو ۱۹۶۸)

۵۴ - فی تحقیق مالهند ص ۲۰

و مشاهده آسان است چنانکه بر ما مقدم شمردن شبهه بر برهان مشکل است» ۵۵
 ابوریحان در طریق صعود به قلل شایع علم از خستگی نهرا سید و پا
 استفاده از دویروی عیان و برهان، خرد و آزمایش در زمان خود بدانجا
 رسید که تکستفکرتیز بین و راهرو صدیق و بردباری چون او میتوانست
 برسد .

از آنچه که گفته آمد میتوان «فلسفه انتقادی» بیرونی را چنین خلاصه کرد
 دانش یقینی فقط از طریق ادراکات حسی که بوسیله خرد به یکدیگر
 پیوستگی پیدا میکنند، حاصل میشود (۵۶)

پس در آخرین تحلیل، بیرونی فیلسوفی است نقاد و سلمان که تا آخرین
 لحظات زندگی به اصول دین اسلام وفادار ماند سلمان زیست و بمثا به
 یکاندیشمند سلمان از جهان رفت و میراث عظیمی از خود بجا نهاد .

۵۵ فی تحقیق مآلهند ص ۱۸۳

۵۶ - دیهور (ستن انگلیسی) ص ۱۴۶

داکتر حسین علی محفوظ استاذ دانشگاه بغداد

کتاب الجواهر آئینه عقاید و افکار و روش علمی بیرونی

علامه محقق، دانشمند یگانه، استاد دانا، نابغه بزرگ شرق، ابوریحان بیرونی که در آسمان دانش و فضل در روزگار خویش و در اعصار بعد خورشیدی تابان و آفتابی درخشان بود، در اقطار مسالک شرق و غرب شهرت عالمگیر دارد. صیت دانش پژوهی، و ژرف بینی، و تحقیق علمی بیرونی بخصوص در کتاب (تحقیق مالهند) و (الاثار الباقية) و (القانون المسعودی) و (التفهیم) و (الجماهر) وی جهانگیر و معروفیت او در زبان علماء و دانشمندان عصر است، و اکابر فضلا و محققین را با آثار و افکار وی اهتمامی میباشد.

علامه بیرونی بخواهش بعضی از هم عصران خویش سرگذشت رازی را برشته تحریر کشید، و در ذیل این شرح حال بتقاضای همان شخص فهرست کتب خود را تا سال ۴۷۲ هجری قمری ثبت کرده است. آن صورت ۱۱۳ کتاب دربر دارد که ۶۹ از آنها (یعنی در حدود نصف عده کتب بیرونی تقریباً میباشد) ۱۲۲۲۳ صفحه دارد.

بیلقوت هم پنج کتاب دیگر از آثار بیرونی را در ادبیات و تاریخ و شعر شمرد. بیرونی دانشمند بزرگوار، منجم دانا، مهندس بیدلیل، ریاضی دان

اسناد، مترجم ماهر، و مورخ - محقق، ادیب اریب، و زبان شناس بلند مرتبه بود. این کنجکاو اعجوبه ششوی همواره چشم و چراغ رجال علم و اهل دانش و بینش بشمار آید و او را از اوائل پیشقدمان راه علمی صحیح در تحقیق و کاوش و پژوهش و نگارش علوم میتوان ذکر کرد و کتاب (الجماهیر) بیرونی را میتوان آئینه عقائد و افکار وی و نمودار اصول و ضوابط طرز تحقیق و تتبع و روش مطالعه و بحث علمی او شمرد که سقایسه و سنجش و استحسان و تجربه و انتقاد مسموعات، و آزادی از افکار خرافی و حکایات عامی چهار رکن آنست.

آن مرد یگانه علاوه بر مقام بلند وی در منطق و حکمت و تاریخ جغرافیا و مردم شناسی و هیئت و نجوم، و علوم ریاضی و هندسی، و جواهر شناسی، و ادب و زبان شناسی و مطابینات و هزل و شوخی چند زبانه بوده، و بر عربی و فارسی و هندی و سانسکریت بخصوص عربی و فارسی احاطه کامل داشته است بلکه او را از بزرگان مؤلفین بزبان عربی و از نویسندگان و زبان آوران باید شناخت، و از فحول ذوی اللسانین بشمار آورده. بیرونی زبان عربی را بسیار دوست می داشت او کلیه آثار خود را بدان زبان نوشت و بر عربی نثری شیوا و نظم بدیع دارد. و دو چشم از بهمناسین عالی و بینظیر، و معانی پر مغز و عمیق آدمیت و حقیقت ترویجات پانزده گانه دیباچه الجماهر پر بهای خود خیر میاند.

اطلاعات و تبحر علامه بیرونی و احاطه کامل وی بر ادبیات عربی، و معانی شعر، و رموز نظم، و نکت نثر، و حقائق تفسیر، و لطائف تأویل، و دقائق لغت محتاج تعریف نیست. بنابراین او را در آسمان تحقیق و تدقیق، و تصنیف و تألیف ستاره قدراول بشمار آوریم، و شخصیت علمی و ادیش در تمام تاریخ تمدن اسلامی از برجسته ترین شخصیت های مشرق، و از بزرگترین رجال عالم علم و دانش سراسر جهان تشخیص میکنیم.

غوث خیبري

علامه البیروني د هند او سنوپو مانوپه نظر کی

افغانستان او هند د ایشیا د تاریخ دوه ستر بابونه دي او د هند په تاریخ او نېټه لیک کې (افغان) یو مهم او لوی اړیکل او فصل شمیرل کېږي چه بی له دغه فصل او باب د لیکلو څخه د هند د لوی هیواد تاریخ ناسکمل او ناقص کېل کېږي. په هندوستان کېنې د افغان د سپېڅلي او طاقتوري کورنۍ د غوړه سوه کلنۍ دورې د حکومتونو او اقتدار پاتې میراث، هغه قیمتي او دار زېت وړمادی او معنوی آثار او شواهد دي چه د هندیانو په کلتور و ثقافت کېنې ئې ژورې ریښې او جرړې غزولې او ننوتلې دي. طبیعت نه یوازې د افغانستان د هسکو او د نگو غرونو د واورو د کو سلسلو او لر یو څخه د هند د سیمې له پاره د مستو او څپانده سمندرونو په تشکیل کېنې د فیاضی لاس غزولې بلکه په هغه خاوره کېنې ئې د اسلام د مقدس دین روڼ او ځلانده شعل هم د افغانی باشهاسته کهول د مجاهدانو په همت او سیرانه روڼانه کړې دي او نن د سلو میلیونو څخه زیاتو مسلمانانو

او د محمدی دین پیر و نو د افغانستان د غښتلي نسل دغه امانت په درناوی او افتخار سره ساتلی دی. داسې ښکاري لکه چه لوی پروردگار د افغانستان ظاهرا وړوکی او کوچنی وجود د لوی او پراخه هندوپاره دابدی فیض او برکت سرچینه او منبع گرځولی او دی هیواد ته ئی تر هر څه وړتیر معنوی عظیمی او ستړی هستی وربخښلی دی. له دی جملې څخه د دری ، عربی ، عبرانی ، سریانی او سنسکرت زبو استاد او د طبیعا تو ، منطق ، ریاضی هیئت ، مساحت ، مهندسی ، علم المناظر ، ارضیاتو ، علم الآثار ، کیمیا ، تاریخ مذهبونو او جغرافیو لوی پوهان او علامه ساگر ابوریحان البیرونی دی چه دهند معاصر محققین او فاضلان ئی وجود دهند دخاوری هومره عظیم او ستر بولي. لیکن دهند په ارته او پراخه سیمه کښی یوازی ابوریحان البیرونی د علم او پوهی ښکلی جاویدانه بوتی او نیا لگی نه دی ایښودی بلکه گڼو او بیشمارو افغانی النسل ژنیانو او عبقریانو هم دهندوستان په شمله کښی د علومو ، فنونو (ادب ، هنر ، تاریخ ، منطق ، کیمیا ، ریاضی) بنایسته او خوشبویه گلان تو مېلي دی چه هر یوی په خپل وار او خپل محای کښی یوه بی بها او قیمتی خز نه حسابیږی او مثال یی د دنیا په نورو هیوادونو اوسیمو کښی نشی لیدل کیدای .

دهندوستان معاصر او موجوده پوهان ، لیکوال ، او تحقیق کوونکی دغه عقیده او نظریه لری چه ابوریحان البیرونی ، دهند د شهرت او نوم او چتولو په لاره کښی د هومره ستر او عظیم خدمتونه کړیدی چه پخپله هندی عالمان او پوهان دهغی سره دمقایسی او مقابلی په صورت کښی ډیر ناچیزه او کوچنی ښکاري (۱)

په دی سلسله کښی د ډیپلی دالجمعیت داردوو رځپاڼی د ۱۹۷۲ ع کال د جنوري د سیاشتی د دریمي نیټی په گڼه کښی ،

(۱) د ښاغلی قریشی د دهلی پوهنتون د تاریخ د استاد یادداشتونه.

داسر تسر دو کیل اخبار د ۱۹۱۷ عیسوی کال په حواله د (ایکېرا موضوع)

تر سرخط لاندې ایځلی شوی دی:

د تاریخ یوه لویه موضوع :

علامه ابوریحان البیرونی د محمود غزنوي سره هندوستان ته راغلی او دلته ئې د سنسکرت اعلي تعيلم حاصل کړ او د هندوانو د مذهب ډیر و ژور و برخو ته ورو رسید. البیرونی د هند متعلق یو شاهکار د (کتاب الهند) یا تحقیق بالمهنه په نامه وایکړ او د هغې په لیکلو سره ئې هندوستان نړی والو ته په حقیقې رنگ کښی ورو پېژاند او د باندنۍ دنیاته ئې هندي علوم ورسره کړل . که چېرته البیرونی هندوستان ته نه وای راغلی او د (کتاب الهند) د لیکلو دپاره یې موقع نه وه موندلی او په دی وسیله یې په هندوستان کښی یو نوی انقلاب رامنځ ته وای راوستی، داسی انقلاب چه د دغه محای د ارغونو او سپیدو نگو جمود او بی حرکتۍ ئې له منځه یوړله او د ژوند په هره څانګه او هره برخه کښی یې نوی احساس او حرارت را پیدا کړ نو بیا څو به د هندوستان د پاره داسی سترا و سهم خدمت بل چا کړی وای ؟ ؟

قدرت د هندوستان د بیدارۍ کار د کومو کسانو څخه اخستی دی دا د تاریخ یوه لویه لویه موضوع ده . (۱)

د معاصر هند پوهانو او د علم خاوندانو په حقیقت کښی لرغونی افغانستان د ارغونی هند د پاره د علومو او فنونو سرچشمه ګڼلې ده په دی سلسله کښی مونږ د ضرورت له مخی او د علامه البیرونی د زرم تلین په مناسبت د ګڼو او بیشمارو پوهانو د جملی څخه په مختصر ډول د یو څو تنو نظریات او عقاید په افغانی د ربارونو کښی ددغه روزل شوی

(۱) اجمعیت اردو ورځپاڼه د ۱۹۷۲ ع کال د جنوري ګڼه

نا بغه او عالم البيروني په باره كښې ذكر كوو چاچه دهنديانو د مذهب
فلسفې ، ادب ، جغرافيه ، هيت ، نجوم او رسم و رواج د قوا نينو شرح
پخپل شاهكار (كتاب الهند يا تحقيق سالهد) كښې كړيده . دلكنهو دپو هنتون
دسياسي علومو استاد او ددغه محاي دعالي ايسي د تاريخ سابقه لرو نكي
بنوونكي ، ا كښې ، ام شرمادخپل كتاب (Glimpses from Indian History)
ار دو اديشن ۸۱ مخ كښې چه كله دغزني دنوي سلطان محمود غزنوي
په سیرت بحث كوي نو وايي :

سلطان محمود پخپله پوهاند نه ؤ ليكن دعلم او پوهې سره چه د هغه
كوبه مينه او ژور اخلاص ؤ او دپوهې او فضيلت دحاوند ا نوچه هغسي
كوم احترام او قدر د انسي كوله هغه پخپله د دغه سلطان د عظمت
او لو يوالې يو بهترين ثبوت او دليل دي . دهغې په دربار كښې د ټولي
ايشياستر او زبر دست عالمان موجود وو او سلطان د هر يو د كار او
علمي خدمت د پاره ټول وسايل برا بر كړي وو چه د هغو په جمله كښې
تر ټولو عظيم او ستر پوه ، فلسفه دان ، حساب دان او د سنسكرت د ژبي
عالم ابو ريحان البيروني ؤ .

البيروني د همدغه سلطان سره هندوستان ته راغې او حتي د هغه په
رضائيت او هدايت ، په هند كښې د علومو د زده كړې د پاره پاتې شو
او البيروني چه دهند كوم حال پخپل اثر كښې وليكلو هغه د علمي
تحقيق كو نكوله خوا د لرغوني هندوستان د تاريخ ، ادب ، مذهب
اقتصاد ، فلسفې ، جغرافيه ، نجوم او نورو معلوماتو د پاره يو ستر
اطميناني ، صحيح ، پوخ او كامل سند دي چه د (كتاب الهند يا تحقيق
سالهند) په نوم ياديږي .

البيروني دعلم او پوهې يو سمندر ؤ . دغه سمندر ، دهند معنوي مينه

خير ازه اوشا دابه كړه (۱) دهندوستان زلمی محقق او پوځ اديب او مؤرخ ډاکټر محمد ياسين د خپل کتاب (تاريخی جائزي) په يو سلو اتم مخ کې د يو قوي ، گټور او استادانه تحقيق په رڼا کې د (قدیم هندوستان البیرونی کی نظر سین) په نامه یوه مقاله خپره کړې ده چې په هغه کې د ابو ریحان البیرونی او هندوستان ته د هغه د راتللو او ستر خدمت په باب د توجه وړ او په زړه پوري مطالب خپرلي دي

ډاکټر محمد ياسين په (تاريخی جائزي) نو می خپل کتاب کې لیکي چه :

دهندوستان د لید وکتو د پاره خو هسی په زرگونو اوسونو ګر زندي او سیلانیان راغلي دي چه له هوانګ تسانګ ، باهیان ، میګ تهنیز غڅه یی راواخلي د برنیر ، تیورنیر ، منوچی او سلیمین پوري تړلو د خپل خپل استعداد ، پوهی ، لیدنو او کتنو سره سم د هندوستان د حالاتو متعلق لیکنی کړی او اثاری خپاره کړیدی ایکن دهندوستانیانو په نظریه په دغو ټولو سیاحینو او سیلانیانو کې ابو ریحان تر ټولو ممتاز ، لوړ ، پوه او تر ټولو عالم او ستر دی. دی یو روښانه او روڼ ستوری ؤ لکه په ذرو کې چې لمر اوسی. البیرونی د خپل عمر یوه زیاته برخه په هندوستان کې تیره کړه. پنجاب اوسند ته یی سفر وکړ او پخپلو سترګو یی د حالاتو او اوضاع کتنه وکړه. سنسکرت ژبه یی زده کړه اود هندوانو د علم او ، فن عقایدو ، رسومو ، معاشرت او اخلاقو متعلق یی د تاریخ الهند یا کتب الهند غونډی لوی او اوچت کتاب تصیف او تخلیق کړه.

ابو ریحان د سنسکرت نه عناوه دڅرنگو ژبو لکه عربی ، عبرانی او سریانی استاد او سکيا لرؤ او پوره احاطه یی پری لرله لیکن د ژبو غڅه زیات دهغه علوم زده و و د یرکم کوزد اسی علم

(۱) گیمپس فرام انډین هسټری ارد و اډیشن لومړی چاپ کال ۱۹۲۷ ع

وچہ البیرونی پکښی کافی قدرت نه در لود.

دابور یحان البیرونی تصنیفونه ډیر او بی شماره دی وایی هغه په بیلو بیلو علومو او فنونو کښی د یوسلو اتیاو څخه زیات کتابونه ایکی دی چه په دی لځای کښی مونږ یوازې د کتاب الهندیه باب یو څو ټکی عرض کول غواړو. (کتاب الهند) چه مخینی یی (تاریخ الهند) یا (تحقیق ما للمهد) هم بولی دهدوانو د مذهب، فلسفی ادب جغرافیائی، هیئت، نجوم او دو دستور د قوا نینو شرح او بیان دی. ددغو دایکونو په حقنه البیرونی، دپوره صداقت ایمانداري او حقیقت پسندی څخه کار اخستی دی او په حق ویلو کښی کله هم نه دی تیروتی.

دالبیرونی نظر حکیمانه او دتعصب څخه بلکل پاک دی. چیرته چه هغه دهند وانهو عیبونو ته گوته نیسی نوهلنه دهغوی خو بیو او صفاتو ته هم اشاره کوی.

دهغه وخت دهندوستان داجتماع چه بور یحان البیرونی کوم تصویر کښلی هغه ډیر ژوندی او جاندار دی. هغوی دهندوانو دڅلورو ابتدایی طبقو یعنی (برهن، کشتري، ویش او شودر) سره سره دتیمو او بنکته درجو دو گړود کسب او کار او پیشی داعتبار له مخی پوره او جامع تفصیل هم ورکړی دی.

تل به نړی وال د لرغونی هند او هند یانو په باب د دغه عظیم انسان او علامی داثارو، نظریاتو، ایکنو او تحقیق څخه گټه او چتوی او د البیرونی ددل کړی چراغ په رڼا او شغلو کښی به دخپلی آرزو او هیلی سره بر ابر قیمتی جواهر لاسته راوړی.

د رد و ژبی پوخ لیکوال او استاد لوی محقق او د نظر خاوند او دهند دانجمن ترقی اردو علمی غړی ښاغلی عبد الحق دالبیرونی دستر شهکار (کتاب الهند) دلو مړی ټوک په سريزه اومقدمه کښی وائی:

عماسه البیرونی د ۱۰۰۰ ه کال پوری په غزنه کښی واو هلته یی پوره مجهره رصد خانه جوړه کړی وه چه خپل نجومی

مشاهدات او کتنی به ئی پکښی سر ته رسولی . دی غالباً په کال ۵۴۲ هـ کښی په هندوستان کښی د تحقیق او علومو په زده کړه بوخت ؤ. رښتیا خبره داده چه علامه ابوریحان البیرونی په یو ډیر سخت وخت کښی هند ته سفر وکړ او هلته پاتی شو لیکن داخو دده همت او سپرانه وه چه سره د دوسو سره گرانتي او مشکلاتو یې هم د علومو او ژبو په زده کړه کښی بریالی شو او د خپل خدا داد عقل او پوهی په برکت ئی د هندیانو د پاره عظیم او جاویدان معنوی خدمت وکړ چه د کتاب الهند لیکل د هغی یوه غوره او تر ټولو برجسته او غټه نمونه کیدی شی .

البیرونی د طبیعیاتو، منطق، ریاضی، هیئت، مساحت هندسه ارضیات، کیمیا، تاریخ، مذاهبو تاریخ، جغرافیه او فلسفی یو منل شوی او کره عالم او ماهر ؤ خصوصاً په جغرافیه کښی خویي تبحر او نبوغ درلوده. کوم تحقیقات او اصلاحات کښی چه په دغو علومو کښی ابوریحان البیرونی سر ته ورسول هغه به د البیرونی نوم او شهرت په نړی کښی د تل د پاره ژوندي او روښانه وساتي .

د هندوستان د موجوده عصر او دوران لوی محقق مؤرخ او پروفیسور ډاکتر تارا چند په خپل مهم او قیمتی کتاب د اسلام کا هندوستانی تهذيب پراثر) کښی د ابوریحان البیرونی په حقه خوندور او دارزښت وړ حقایق وړاندي کړيدي.

ډاکتر تارا چند چه په هند او منځنی ختیځ کښی د علم او پوهی خاوند پیژندل شوی دی په خپل کتاب (اسام کا هندوستانی تهذيب پراثر) یاد د هند په فلسفه د اسلام اثر کښی لیکي :

علامه ابوریحان البیرونی د یولسمی پیړی په منځ کښی، هغه وخت هندوستان ته راغلی ؤ چه د اسلامی حکومت ابتداء په هندوستان کښی شوی ؤ . ابوریحان چه د فضل او کمال خاوند ، د علم او پوهی څښتن ، د صدق او صفا لرونکی او یو با تقوی او با فضیلت انسان ؤ د هغه زمان د هندوستان

دتهذيب، رسم و رواج، فلسفې، مذهب علومو او فنونو او نورو په باب يو عالمانه او فاضلانه غټ کتاب وليکلو چه دا هيت له کبله زمونږ دپاره دلورقيمت او ارزښت و پيژندلې کيږي. ډاکټر تاراچند وائسي:

په حقيقت کښې دهندو انو د مذهب او عقايد و متعلق په خلکو کښې ځيني غلط فهمي دپخوا څخه تراوسه راروانې دي ليکن دا يوازي ستر پوه او علامه ابوريحان البیروني وچه دهنديانو د فلسفې، مذهب عقيدې، او علومو معرفي يې په ډير ښه شان سره وکړله او د علم سمندري هري خواته د فيض لښتي روان کړل.

پروفيسور تاراچند وائسي:

علامه البیروني، د لوی څښتن په باره کښې د هندوانو عقیده داسې بيانوي. هندوان خدایي يو، دايم پي ابتدا او پي انتها او قادر مطلق کښې او عقیده يې داده چه الله تعالی، لوی حکيم، فرمانروا، ژوندور کونکي او ساتونکي او اخستونکي او هميشه جاويدا نا و ژوندي دي. د پروړدگار په واک او اختيار قدرت او پادشا هی کښې هيڅ شریک نشته دي. تشبه څخه پوره پي نيازه دي نه پخپله د چاسره مشابه دي او نه بل دده دذات سره مشابهت لرلي شي.

لوی محقق ډاکټر تاراچند په خپل کتاب (اسلام کاهند و ستاني تهذيب پر اثر) کښې په ښکلو الفاظو او عباراتو دا ذکر هم راوړي چه: محمود غزنوي که د محانه سره د علومو سمندر علامه ابوريحان البیروني هندوستان ته راوست نو سلطان مسعود هم دخپل سلف په شان دهنديانو دپاره د فيض او برکت چينه او د معنوي ستر قدرت خاوند لوی صوفي (شيخ علي هجو پري) چه د (خواجه داتا گنج بخش) په نوم دهندوستان په خاوره کښې د زيات شهرت خاوند ؤ. له غزني څخه هند ته راوست او دې عظيم انسان او سهربان صوفي، دخپل عمر زياته برخه په هندوستان کښې تيره کړه.

په هند کښې د علامه اهوريجان البیروني دستايش کونکو عقيدت مندانو له جملې څخه يود (صنادیدعجم) مؤلف او مرتب کونکي بنا علي مهدي حسين ناصري هم دی چه پخپل فاضلا نه تحقیقی کتاب کښې ئی د اهوريجان البیروني متعلق ځنی غوره او د پام وړ مطالب درج کړيدي چه د لته مونږ د هغی خلاصه او نچور را اخلو.

تحقیق کونکي بنا علي (مهدي حسين ناصري) دخپل کتاب (صنادیدعجم) چه په اردو ژبه یی تالیف او مرتب کړيدي په یواویا اوم مخ کښې د علامه اهوريجان البیروني په باره کښې خپله نظریه او عقیده په دی ډول وړاندی کوی:

اهوريجان البیروني یو زبردست ، کامل او پوخ منجم او مؤرخ ؤ چه دغزنه په دربار کښې په علمی خدمت گمارل شوی ؤ.

دالبیروني دعلم او فضیلت مقام دو سره او چت ؤ چه پخپل وخت او دوران کښې غیر له حکیم ابوعلی سینا څخه نور هیڅوک د هغه ځای ته نشور سیدی .

اهوريجان چه په نجوم یعنی فلکیاتو ، ریاضی ، منطق ، فلسفه خصوصاً د هند پانود علومو او فنونو او مذہب او دودونو په حقله کوم معلومات او علمی قدرت او طاقت درلود دنیی په تاریخ کښې به ډیر کم کوز د هغی مثال وموندلی شی.

دعهد اسلامی کا هندوستان مؤلف او لیکونکی (سید ریاست علی ندوی) دخپل کتاب په (اته نوی اوم) مخ کښې د پنجاب په خاوره د غزنویانو د تسلط د ذکر په لړ کښې لیکي چه:

په پنجاب باندی دافغانانو د پنجوس شپیتو کالو د حکمرانی خود و سره برکت ؤ چه هلته په پنجاب کښې ددوی ژبی لوی شاعران پیدا شول لکه چه عوفی پخپله تذکره کښې هغوی ته مستقل باب ورکړیدی.

څنگه چې داسلام مشعل دسلطان محمود غزنوي په لاس دا افغانستان څخه هندوستان ته راوړل شودغه شان دري ژبه هم دافغانستان يو هېڅکس اوښايسته تحفه ده چې هند ته ورکړي شويده چې په سوو نېوشا عيران اديبان ، محققين اوليکوال په دغه ژبه کښي په هندکښي منځ ته راغلل .

(سيد رياست علي ندوي) وائي په دغو کښي ابو الفرج بن مسعود روني متوفي په ۴۸۴ هـ کښي اومسعود سعد بن سلمان او روزبه بن عبد الله لاهوري په خاص ډول ذکر وړ دي اوابوالعلاء عطاء بن يعقوب متوفي په ۴۹۱ هـ کښي هم ددغه وخت ممتاز او لوي شا عيران تير شويدې .دغه شان دافغانستان دخاورې نه هندته لوی بزرگان ، صوفيان ، اوپوهان هم راغلل چې بهترين مثال يې شيخ ابومنصور بن علي غزنوي دي چې سلطان مسعود په کال ۴۲۶ هـ کښي هندوستان ته راوليږ و او په هند (لاهور) کښي يې دديوان الانشاء دافسر په حيث مقرر کړ .

دعهد اسلامي کاهندوستان مؤلف دخپل کتاب په نهه نوي يم مخ کښي دافغانستان دخاورې څخه هندته دراغلو عالمانو ، فلاسفه ؤ ، محدثينو ، قضاتو ، اوبزرگانو په جمله کښي دابوريجان البيروني ذکر هم راوړيدي .

(سيد رياست علي ندوي) پوخ محقق اوفاضل ليکي :

ابوريجان محمد بن احمد البيروني چې په هندسه ، هيئت ، نجوم اود هندوانو په فلسفه کښي لوي استاد اوعلامه منل شو يدي هم د دغه دوري يوستر شخصيت دي چې دهند په باب يې قيمتي ليکني کړي او دابدي يادگار اوشهکار په توگه يې مونږ ته پرېښودي دي .

(سيد رياست علي ندوي) وړاندي په (عهد اسلامي کاهندوستان) کښي ليکي چې - ۴ :

دغزنوي سلاطينود علم پروري فيض او برکت هندته هم د يرزيات رارسيدی دي او په هند کښي شيخ ابوالحسن علي بن عمر لاهوري متوفي

۵۲۹ شیخ ابو جعفر عمر بن اسحق لاهوري شیخ عمرو بن سعید لاهوري ستوفي (۵۸۱) شیخ ابو القاسم محمود بن محمد لاهوري شیخ ابو الحسن مخلص بن عبدالله هندي حضرت نحرالدين حسين زنجاني لاهوري . حضرت ابو الحسن علي بن عثمان هجویری اونور ډیر زیات نامتو محدثین ، ادیبان ، شاعران ، عالمان ، فقهان ، مشایخ ، صوفیان ، په هند کې د دغه پریضه دورې نمایندگان شمیرل کېږي چه د علم او پوهې دریاب یی ټول هند سیرابه ساتلی دي .

دغه شان دهند معاصر لوی مؤرخ او محقق ډاکتر شری بادی لال شری واستا واداكري د پوهنځي د تاريخ پروفیسر دخپل کتاب (دي سلطنت اف ډیلی) کې د سلطان محمود غزنوي د سیرت او کړکټرا و حکومت د ذکر په لړ کې په ډیر و اوچتوالفاظو او عبارتو لیکي :

سلطان محمود غزنوي د ساهرانو، پوهانو، شاعرانو او ادیبانو در اغونده و او او پخپل دربار کې هنوي ته د بخاي ور کولو لوي شو قمن او حامی ؤ. کوم پوهان ، فاضلان ، ادیبان او فلسفیان چه د سلطان محمود په دربار کې راغونډ شوي و و تر ټولو څخه مشهور او دارزیت او پاملرنی وړ او مهم ابوریحان البیروني ؤ البته فردوسی ، عنصری او فرخی هم موجود و ولیکن ابوریحان جامع العلوم ؤ لکه چه هغه نه یوازی د ژبو ماهر او عالم ؤ بلکه دی سره سره هغه په منطق ، ریاضی هندسه ، فلکیاتو ، فلسفې ، تاریخ ، کیمیا ، نجوم ، اونور کې تبحر او لوی قدرت درلود.

دهندوستان یو بل لوی مؤرخ او د علم او فضیلت څښتن (پروفیسر سکر جی) دخپل جامع کتاب (دی هستري اف انډیا) لومړي ټوک کې نظریه ښکاره کوی چه : د محمود د دربار د ګڼو او پیاوړو پوهانو ، ادیبانو ، شاعرانو ، مؤرخانو ، فلسفیانو ، حکیمانو ، نجومیانو ، کیمیاګرانو او صوفیانو له جملې څخه یو هم علامه ابوریحان البیروني ؤ چه دهنده باره کې یی د بشري طاقت نه اوچت عظیم او مهم

کار سر ته ورسو او هغه دهندي علومو، فلسفې، مذهب، رسم و رواج دزده کړي او په هغې کښې دتحقيق او پلټنې مخه پس د(تحقيق ما للهند) ليکل ؤ چه هيڅ يو عالم، مؤرخ، محقق، فلسفي او مذهبي پوه نه دهغه نه پخوا او نه دهغه نه وروسته تردې اندا زې پوري جامع او لوړ تحقيق نه خو کړيدي او نه پدې وکړاي شي. له دې کبله خو بايد د غزني د لوی سلطان محمود زيات قدر او احترام وکړاي شي (۱)

دغه شان د (آب کوثر) مؤلف او ليکوال شيخ محمد اکرام په خپل کتاب کښې دسلطان محمود کبير دسوالحوودوراندې کو لوبه وخت دهغه په سلطنت کښې دعلم او ادب ذکر کوي اروا ئی :

غالباً دتولي غزنوي دوري دعالمانو، فاضلانو، ادیبانو، شاعرانو او مؤرخينو په جمله کښې ابوریحان البیرونی تر ټولو سترا ولوي عالم او فاضل ؤ چا چه د(کتاب الهند) په شان یو عالمی شهکار منځ ته راوړ. البیرونی دغه کتاب د محمود غزنوي د وقات مخه لږه موده پس مرتب کړ او بل کتاب (قانون مسعودي) یی د محمود دجانشین (مسعود) په نوم منسوب کړ.

د (آب کوثر) مؤلف د خپل کتاب په شلوراویا وم منځ کښې دعلامه ابوریحان البیرونی په باب داسی نظر په قایموي :

د سلطان محمود غزنوي په زمانه کښې (البیرونی) هند ته (چه اوسنی پاکستان هم پکښې شامل دي) راغلی او دهندي علومو د ژوري کتنې او مطالعې مخه وروسته یی دهند وانو د مذهب، عقیدې، فنونو او دود دستور په باره کښې یو نهایت اهم جامع او کامل اثر تاليف کړ.

(۱) هستري اف اندېا دجلند رچاپ لومړي ټوک کال ۱۹۶۰ ع

د (آب کوثر) مؤلف کتاب په پنځه او یا یم مخ کښې دیبته د تاریخ
الحکما په حواله لیکي چه :

ابو ریحان البیروني د غلو پښتو کا لوغځه زیات دعلم په زده کړه کښې
تیر کړل او دهو اوس دبارغځه زیات کتابونه یی ولیکل، مؤلف په آب کوثر
کښې وړاندې لیکي.

البیروني په تاریخ، ریاضی، هیئت، جغرافیه، طبیعیاتو، کیمیا او معد لیا تو کښې
غو کتا بونه تصنیف کړل.

ابو ریحان له عربی، دري، ترکی او خوارزمی ژبو غځه علاوه په عبرانی او
یونانی (۱) هم پوهیده او په سنسکرت کې خو غوی غو عربی کتا بونه ترجمه
کړل.

اکرچه دا البیروني دژوندز پاته برخه د هندوستان غځه بهر تیر شو په لیکن
چونکه هغی یو مشهور کتاب ددی خاوری پوری تعلق لري لدی کبله ددی
سیمی په تاریخ کښې دغه افغانی عالم ته په ډیر احترام قائل دی سریره پردی
دالبیروني آثار دغه دبی تعصبی، انصاف پسندی، اخلاقی جرأت او عالمانه تبحر
بهرن مثالونه دی.

البیروني د هندوانو د مقدس کتاب (بهگوت گیتا) او اوپنشد ونو فلسفه بیا له کړپه
او د هندوانو نرم دلی نئی د هسو یانو دنرم دلی سره مقایسه کړپه البیروني د هندوانو
د غلو و طبقو ذکر کولو په ضمن کښې وائی زموږ او د هندوانو ترمنځ د عقیدې
نوی اختلاف دادی چه موږ یعنی مسلمانان پوتر بله ځان یو برابر او مساوی
گنو او پوازی د تقوا پر بنا پو پرېل باندی فضیلت لری شو لیکن په هندوانو
کښې د هه مساوات نشته دی لکه خو غوی په غلو و طبقو باندی وېشل شویدی
د ابو ریحان البیروني په باب دهند د مختلفو او بیلو بیلو پوهانو د نظر یاتو

(۱) په ځینو کتابونو کښې یونانی هم راغلی ده.

په ساحله کېږي د ښاغلي سيد حسن برني عقیده او نظریه هم د ذکر او یادولو وړ
بولو. سيد حسن برني عقیده ښکاره کوي چه .

علامه البیروني چه د محکمې د کړي د مساحت او پیمایش په برخه کې
کوم نومونه ښکاره کړي او کوم اصول یې منځ ته راوړي دی هغه په
پخوانیو زمانو کې د یونانیانو، هندیانو او مسلمانانو د اصولو څخه خورا
لوړ، معیاري، صحیح او کامل دی او حتی چه د البیروني دغه اصول او قاعدې
بیخي یونوی غیز دي .

برني پخپل کتاب کې وړاندې لیکي ،

ابو ریحان البیروني په جمله علومو کې د فلکیاتو خواته زیاته توجه
کړې او د دغه علم سره یې ژوره مینه درلوده د همدې کبله په دغه علم
کې دغه ښاغلي د تبحر او تخصص خاوند ؤ. د هیئت یا فلکیاتو سره
د البیروني مینه او علاقه د ژوند تر وروستی شیبې پورې پاتې وه او په نړۍ
کې لا تر اوسه هیڅوک ندی پاتې شوی چه پدې لاره کې د هغې سیال وپېژندل
شي . د هند د کلکتې د پوهنتون د تاریخ او مدنیاتو پوهنځي استاد اکتر
مکن لال رای چه څو کاله پخوا افغانستان ته راغلی ؤ نظر په ښکاره کوي
چه هندوستان ته د افغان پادشاه سلطان محمود غزنوي ډېره لویه تحفه
اپور ریحان البیروني دي .

نوموړې په هند باندې د سلطان محمود په ځینو حملو کې له هغه سرمو.
د سلطان محمود د وفات په وخت کې البیروني په غزنوي کې ؤ او د خپل
مشهور کتاب ماله هند په لیکلو بوخت ؤ.

دغه کتاب د هند د خلکو ورواياتو او عقایدو په باب یو عظیم شهرت دی .

د لیکوال عقیده :

زما شخصي نظر په دا ده چه ابو ریحان البیروني که افغانی شهنا ه
محمود غزنوي له خوا رزم څخه .

راوست نو هغه ابوريحان نه و کوم چه بيا وروسته ددغه پادشاه په
 عالمانه لارښوونه اورهنمائی کښی البیرونی شواود علامه ساکراو
 بحرالعلوم درجی ته ورسید لکه چه ابوالقاسم هم دمحمود غزنوي دعظمت تر
 تاثیر لاندې د فردوسی په ستر نامه دشهرت پرپور یو باندي وخوت اود
 افغانی شهنشه په تشویق اولارښوونه یی دشهنا سی په لیکلوا بدی نوم
 وکتلو که نه نو سڅکښی له دی خو نه هغه فردوسی و او نه دهویره شهرت او عظمت څښتن.
 ابوریحان البیرونی د غزنوي سلاطینو په دربار کښی علمی
 خدمت وکړ په غزنی کښی وفات او په غزنی کښی دفن شو. دافغانستان
 دپاکې خاوري دسینې څخه خود معنوی فیض او برکت ډیر داسی سیندونه
 اوویالی بهیدلي او دختیز واولویدیز و سرحدونوله لاري نورو هیوادونو
 اوملکونوته رسیدلي دي لیکن دحیرانتیا وتعجب محاي خودا دی چه د
 افغانستان دغه معنوی هستی او نواځه ځینو هیوادونو په پوره جرئت سره په محان
 پورې منسوب کړي دي .

دلته زمونږ هیله اواسید دادي چه دافغانی عظیمو
 معنوی هستیو دژوندی ساتلودپاره یوقوی کوشش وشي اونه یوازي
 داچه دالبیرونی مزار په غزنی کښی ودان کړي شی بلکه دتولوا فغانی
 نوابغو، شاعرانو، ادیبانو، عالمانو او پوهانو د ژوندی ساتلو په مقصد ،
 دآثارو لیکلو او تبلیغ نه پرته دهغو یی دشانه سره سم یادکاری
 ودانی دهغو پر قبر ونوبا ندی جوړي کړی شي خود همیشه
 دپاره دهیواد والو او خارجی عقیدت مندانونو زیارت محاي اوسی اوزمونږ
 زلمیان ددغوزیارتونوله علمی اومعنوی تاثیر څخه دخپلی لاری درناکولو
 دپاره مدد او کومک واخلی . (پای)

دكتور جعفر شهیدی استاد دانشگاه تهران

داستان سوختن کتابخانه خوارزم در آثار البیرونی

بیرونی قطع نظر از مقام شاخ علمی و گذشته از دقت اندیشه و باریک بینی در بحث، امتیاز دیگری دارد. امتیازی خاص که شاید جز از تنی چند (معدود) از دانشمندان اسلام واجد آن بوده اند. این امتیاز در آمیختن روش علمی با تجربه عملی است، در بحث از مسایل.

در طول هزار سال و اندی کم، از عصر شیخ الرئيس ابو اعلی بن سیناء تا زمان فیلسوف متأخر حاج سلاهای سبزواری، عموم دانشمندان اسلام برای شناخت حقائق عالم از قیاس برهانی استمداد میگردند. محصول قیاس برهانی چنانکه میدانیم ترتیب متقدمین است برای گرفتن نتیجه و حاصل آن استخراج حکم کلی عقلی است که هر مصداق های خارجی منطبق شود (در گذشته، حال و یا آینده)

این دانشمندان در روش تحقیق خویش بآنچه مستقیماً با خارج مربوط میشد تجربه، اعتماد نمیگردند، میگفتند تجربه آزمودن حقیقت خارجی است و بحکم «شیء مالم - متشخص لم یوجد» در خارج آنچه هست جزئیات است و حکم جزئی

در طریق اثبات حکم برای جزئی دیگر قرار نمیگیرد. و بقول معروف
«الجزئی لا یكون کاسیاً ولا مکتسباً»

در این سلسله دراز و در این قلمرو وسیع بیرونی و رازی و یکدو دانشمند
دیگر را می شناسیم که برای شناخت واقعیات قیاس برهانی را کافی نمیدانستند -
بلکه آثار باتجربه و یا استقرار همراه میکردند. و گاه تجربه و استقرار بر هر دو
مقدم می شمردند. همین فرق اجتماع استیاز آثار را بر دیگران و نبوغ خاص ایشان
را مدلل میسازد.

چه روش استدلال منطقی که نوعی درون نگری است، که در انطباق با
مصادق های خارجی نتیجه عکس میدهد.

درباره شخصیت استثنائی ابوریحان چیزی نمی گوئیم. برای نبوغ خارق العاده
دانشمندی چه دلیل از این بهتر که در هزار سال پیش با بکار بردن وسائل
ساده و ابتدائی تحقیقی رسد که خلاف اوازی این مدت دراز با استعمال دقیق
ترین ابزار علمی بدان رسیده اند.

آنچه در اینجا میخواهیم بگویم اینست که ابوریحان این روش دقیق علمی
را در تمام مراحل مختلف آثار خود بکار برده است و حوزه اعمال آن مسائل
معقول است یا محسوس. اما آنجا که نوبت به سموعات سیر سد قسمت تاریخی
آثار بیرونی که البته بخشی ناچیز از کارهای اوست طریق دیگری را پیش
گرفته است.

اصولاً در زمینه تاریخ نظیر چنین ترک اولی را در آثار جز بیرونی نیز می
بینیم. مثلاً ابن خلدون که در مقدمه تاریخ خود، رعایت اصولی چنان علمی را
برای تاریخ نویسی لازم میداند. هنگامیکه وارد متن تاریخ میشود -
شیوه پیشین را پیش میگیرد. مسلم است که اینان در چنان عصر راهی جز آنچه
رفته اند نداشته اند.

اسرو ز پس از گذشت ده قرن و پس از آنکه صد هادانشمندا زملل مختلف با یکدیگر همکاری کرده اند سایدانیم آنچه را بیرونی درباره گذشته خوارزم مینویسد که میاوش و کیخسرو بدین سر زمین آمدند، جنبه اساطیری دارد، ولی در عصر وی جز، مسلمات تاریخ بوده است. این گونه داستانها یعنی آنچه در کتاب بیرونی با تاریخ مربوط میشود بازبر دو دسته است. یکی حوادث که در عصر وی رخ داده است و او آنرا از بازگوینده ای معین نقل میکند، چون دقت علمی بیرونی بر ما مسلم است، بدرستی این وقایع میتوان اعتماد بیشتری داشت اما در باره بازگوئی حوادثی که قرنهای پیش از زمان وی رخ داده است و ابوریحان بر ای این حوادث مدرکی جز روایات سلف نداشته است چنین وقایعی را فقط به صرف اینکه بیرونی بازگوینده و ثبت کننده آن حوادث است نمیتوان بسا قطعیتی تلقی کرد که اظهار نظر در مسائل معقول و محسوس را از این عالم بزرگسپید پریم.

در صفحه ۱۳۶ کتاب آثار الباقیه چاپ لایپزیک عبارت آمده که ترجمه آن چنین است :

قتیبه بن مسلم باهلی کسانی را که خط خوارزمی نیکت مینوشتند و اخبار آنان را میدانستند و علوم آنان را درس میگفتند هلاک کرد و آنان را یکبارنا بود ساخت و نیز در صفحه (۴۸) ضمن بحث از ماههایی که در تاریخ قدیم بکار می رفت و اینکه مردم خوارزم در تاریخ خود بمردم مسند قندا میکنند چنین آمده است :

چون قتیبه بن مسلم باهلی نوپسندگان خوارزم را کشت و کتابها و نامه های آنان را سوزاند مردم خوارزم میماندند و در آنچه بدان محتاج بودند به حافظه اعتماد میکردند چون روزگاری برآمد آنچه در آن اختلاف داشتند فراموششان شد و آنچه را بر آن متفق بودند حفظ کردند و الله اعلم. تا آنجا که میدانیم سخن از کتاب سوزی فانهان عرب در دو جا آمده است یکجا

درباره کتابخانه اسکندریه و دیگری درباره کتابهای علمی خوارزم. علمای اسلام و دانشمندان غرب داستان کتابسوزی را چه در اسکندریه و چه در خوارزم با دیده انکار و یا تردید نگریسته اند. بی اساس بودن داستان کتابخانه اسکندریه بخوبی روشن شده است و کوشش محققان غربی و شرح و نتیجه تحقیقات آنان بدانجا رسید که مأخذ داستان کتابسوزی مسلمانان در اسکندریه بر قرن ششم هجری مقدم نیست؟ و جز نوشته عبدا لطیف یهودی بغدادی (۵۵۵-۶۲۹ ه. ق) در کتاب او الافادة والا اعتبار چنین حکایتی در هیچ سندی نیامده است و قفطی و حاج خلیفه و دیگران از نوشته البغدادی متأثر اند، و معلوم کردند که این کتابخانه سالها پیش از ورود عمرو بن عاص به سرزمین مصر طعمه آتش شده است. اما کتابسوزی و عالم کشی قتیبه بن مسلم در خوارزم چنانکه می بینیم در آثار الباقیه آمده است. نوشته دانشمندی محقق چون ابوریحان بیرونی خود بر اساس منطقی است علمی که بیشتر با تجربه شخص توأم است پس آنچه را این مرد در کتاب خود یادآورده آسانی و سمری از آن نمیتوان گذشت. آیا راست که قتیبه کتاب های نجومی خوارزمیان را سوزانده و علمای خوارزم را کشته است سندی را که ابوریحان بدان تکیه دارد چیست؟ این بنده در بیست و چند سال پیش که برای اولین بار این داستان را در آثار الباقیه خواندم تا با مرز در حدود توانایی خود درباره مأخذ آن به جستجو پرداختم و بقدر امکان اسناد قدیم و آرای دانشمندان جدید را از شرق و غرب بررسی کردم. حاصل این کوشش آنست که برای این داستان نیز در کتب متقدمان سندی جز آنچه بیرونی نوشته است در دست نیست. محققان غرب چه آنانکه مستقیماً درباره بیرونی تحقیقاتی دارند و چه آنان که درباره خوارزم مطالبی نوشته اند این قسمت از نوشته بیرونی را با تردید تلقی کرده اند چون آنان نیز برای آن هیچ گونه سندی یا مؤدی نیافته اند. کتاب های فتوح یا تاریخ، که تحریر و تألیف آن مقدم بر عصر بیرونی

است ، و با آنان که جزئیات بی ارزشی را استقصا کرده است اشارتی از گذشته شدن عالمان خوارزم و سوختن کتابهای علمی این سرزمین بسه دست قتیبة بن مسلم را دربر ندارد .

همچنین به گفته مستشرق فقید بارتولد هیچ سندی در دست نیست که نشان دهد در فتوحات اسلامی مخالفتی از طرف عالمان دینی در مقابل فاتحان عرب به عمل آمده است نه در خوارزم و نه در جای دیگر . بنا برین احتمال آنکه حس انتقام جوئی قتیبة بن مسلم محرک او بر ارتکاب چنین کاری بوده است منفی است . طرز تربیت قتیبة نیز چنان نبوده است که او را مسلمان متعصب بار آورد . وی در سال ۹۴ هجری متولد شده و در سال ۶۴۰ گشته شده است و در آن زندگی او در شام و دستگاه معاویه گذشته است . او نه در شمار تابعین است و نه تربیت تابعین را داشته نه حافظ قرآن است و نه راوی حدیث ، و قاعده (هیچگونه تعصبی را نسبت به عموم مردم غیر مسلمان نداشته است) و برعکس چنانکه نوشته اند مردی شعر دوست و شاعر بوده است .

ازین گذشته فاتحان مسلمانان از آغاز تنها بدو چیز توجه داشتند :

- ۱- تشرکلمه توحید اگر حقیقتاً مسلمان بوده اند .
- ۲- جمع آوری مال و مکنت اگر بدین قصد به غزوه میرفتند و قتیبة ازین دسته است .

در دوره فتوحات چون همه جا نیروی نظامی سبب غلبه بود مجالی برای بحث و مناظره نمی ماند تا تصور کنند کتاب و کتابخانه در تربیت فکری مردم برای مقابله و معارضه با دین تازه عامل مؤثر بشمار است . کتاب سوزی در ممالک اسلامی هنگامی آغاز میشود که در مدرسه ها از صلاح منطق بر ضد دین استفاده میگردند . یعنی از دوره ای که میچادله های منطقی متداول گردید و مناقشات فلسفی بین مردم منتشر شد ، پس این پرسش پیش می آید که ابوریحان این حکایت را از کجا گرفته است را خائو معتقد است وی داستان

آتش سوزی» تخت جمشید» را در خاطر داشته و سپس مطلب در ذهن تخلیط شده و بدین صورت درآمده است. بارتولد نیز این نظریه را در حاشیه صفحه اول کتاب تر کستان خود آورده است اما چنین احتمالی درباره مردی مانند ابو ریحان بعید بلکه محال بنظر میرسد.

کسی که بر ای اطمینان از اثر زمر در کوری چشم افعی بچنان آزمایشهای مکرر رسید تا زد (۱) چگونگی دو داستان جداگانه را که تاریخ و وقوع آن دو قرن، با هم فاصله دارد در هم می آمیزد و تقوای علمی بیرونی نیز تا بدان درجت است که نمی توان گفت بخاطر تعصب محلی و کینه ای که از سیر مسلم در دل داشته داستانی را ساخته و بدون نسبت داده است، وی در مقدمه کتاب آثار الباقیه دور بودند از تعصب کور کورانه و بیرونی فکر دناز هوا و هوس را از مختصات تحقیق در مسایل علمی می شمارد، شک نیست که بیرونی در نقل این داستان سندی داشته است اما این سند در شمار معظم اسناد او که بیرونی نظر به علمی خود را بر اساس آن استوار می سازد، تجربی و قطعی نیست. از نوع گفتاری است که بین عامه مردم خوارزم شیوع داشته است (مانند داستان آمدن سیاوش و کیخسرو بدان سرزمین و افسانه های دیگر در مورد تاریخ پادشاهان که ابو ریحان اثر را در کتاب خود آورده است). بنظر میرسد که داستان کتاب سوزی در خوارزم سالها پیش از تولد ابو ریحان بین مردم آنجا شیوع داشته است و از نوعی حکایت های است که در بین بعضی اقوام و ملل هنوز هم باقی است.

جعل این داستان شاید پیش از یک قرن بر عصر ابو ریحان مقدم نباشد عصری که استیلای خلفا بر ممالک فتح شده خاصه نواحی شرق ضعیف شده و استقلال های محلی پدید آمده است. ملت ها و مردم سرزمین های رها شده بفکر احیا و مفاخر گذشته و تهیه سند برای گذشته خود می افتادند

پس برای ازین بردن مدارك علمی خوارزم چه کسی را درخور توجه از قتیبه می توان یافت. قتیبه را بیشتر تا ربخ نو یسان بصورت هیولای مرگ و ویرانی درآورده اند درحالیکه تا این اندازه خونخوار و درنده خو نبوده است. آنچه گذارش نو یسان مخالف و موافق یعنی روایت بنی باهله و بنی تمیم بر آن اتفاق دارد اینست که وی مردی بی باک و تند خو و سخت دل، بوده است. اما کشتار و ویرانی ها و غارت هایی که بدو نسبت داده اند خالی از مبالغه نیست و منشاء آن اختلاف سلیقه تمیمیان و باهلیان در توجیه کارهای اوست. بنی باهله که قتیبه از آن تیره است، از تیره های قیس غیلان اندو به پستی و بی مقداری مشهور تا آنجا که نوشته اند:

عربی مردی را در راه دید و از او پرسید از کجائی گفت از باهله مرد بر او رحمت آورد.

با هلی گفت ترا بگویم که باهلی اصیل نیستیم و از حوالی آنان باشم مرد دست و پای او را بوسید و چون از وی سبب پرسید گفت برای آنکه خداوندی که ترا در دنیای بدین مصیبت مبتلا کرده است حتما در آخرت بتو عوض میدهد. رقیب این تیره تمیمیان هستند که کشنده قتیبه و کیع بن حسان تمیمی از این تیره است این دو قبیله در دوران امارت قتیبه با و در خراسان بوده اند و هر دو تیره کوشیده اند تا کشتار و خرابکاری او را بیش از آنچه بوده است نشان دهند. باهلیان بخاطر آنکه از او قهرمانی بسازند و نیمیان از آنجهت که او را دژ خیمی بنمایند و کیع در آغاز سردار قتیبه و فرمان او بود - از این گذشته فتح خوارزم آنچنانکه در بلاذری و طبری دیده میشود بصورت مصالحه ای انجام یافته و مستلزم چنان کشتار آتش سوزی نبوده است.

اکنون که در بسیاری از مجامع علمی شخصیت علمی ابوریحان مورد تجلیل قرار می گیرد و محققان شرق و غرب درباره کوشش علمی و ارزش آثار وی به تحقیق پرداخته اند امید است بدین نکته توجه بیشتری کنند و تاریکی را که هنوز هم در این حکایت باقیست برطرف گردانند.

پوهندوی غلام سرور همایون

البیرونی و خیشانه هرات

درباره علامه ابوریحان بیرونی در قرن اخیر تحقیقات زیادی انجام شده و این تحقیقات از طرف علمای بزرگ به سویه جهانی صورت گرفته است. بنابراین برای بنده بجالی نمائده که بتوانم حق این مرد بزرگ را چنانکه شایسته مقام اوست ادا کنم، ولی برای اینکه در محفل بزرگداشت آن دانشی سردسری به احترام خم کرده باشم برگسبزی به نام او به پیشگاه دانشمندان مشعلدار ابوریحان پیشکش میکنم. امید است این چند سطر مختصر بتواند روزنه کوچکی برای یکساحه جدید دانش وسیع علامه بیرونی بگشاید.

چنانکه معلوم است علامه بیرونی در سوم ذی الحجه از سال ۳۶۲ پابه عرصه وجود گذاشته و در دوم رجب از سال ۴۴۰ در سن قریباً هفتاد و هفت سالگی در شهر غزنه از دنیا چشم پوشیده است. مقارن این روزگار در همان شهر غزنه دانشمند و مؤرخ شهیر، ابوالفضل بیهقی زندگی مینمود. درد یوان رسالت محمود و مسعود به انشاء میپرداخت. از قلم او نیز کتابی برآمده که

بخشی از آن از تصاریف زمانه جان به سلامت برده و چون حوادث دوره سلطان مسعود را احتوایی کند به تاریخ مسعودشهرت یافته است.

بیهقی در یکجا ازین کتاب (۱) چنین سیگوید: «... در کوشک باغ عدنانی فرمود (اشاره به سلطان مسعود است، در ایامی که شهزاده و والی هرات بوده است) تاخانه یی برآورده، خواب قیلوله را و آنرا از مله ها ساختند و خیش ها آویخته، چنانکه آب از حوض روان شدی و به طلسم بر بام خانه شدی و در مله ها بگشتی و خیش ها تر کردی...»

مقصد از نوشته بیهقی به عبارت جدید آنست که مسعود در هرات در کوشک باغ عدنانی برای خواب ساعات ظهر خانه یی ساخته بود که اطراف آنرا از خارج به خیش پوشانیده بودند. بعد به وسیله طلسم یا به عبارت امروز باید گفت به معاونت ماشین و نیروی آب توسط چرخ و دولاب ها آب بر بام خانه برده می شد، و ازین دولاب ها که لاینقطع روی خیش اطراف خانه، در گردش بود، آب میریخت و خیش ها را مرطوب می ساخت و بالتبع در اطاق خواب در گرمای تابستان سرد می شد و مساعدی گردید برای قیلوله شهزاده مسعود. از همین مقوله است فواره یی که در باغ بزرگ بلخ برای سلطان موصوف بسته بودند (۲).

درباره معنی کلمه خیش باید گفت، ابو القاسم محمود بن عمر زمخشری (۳۶۷ هـ - ۵۳۸ هـ)، در مقدمه الادب اثر کتان ستر معنی کرده است، به تلفظ خیش (به فتح اول)، جمع آن خیوش (به ضم اول و دوم) یا خیاش. در المنجد نیز همین طور است: نسیج خشن من الکتان. ولی در خراسان و در روزگار ابو الفضل بیهقی و البیرونی تلفظ آن به شهادت یک بیت فرخی سیستانی، که

(۱) به تصحیح و تحشیه دکتور فیا ض، چاپ دوم، مشهد، ۱۳۵۰ هـ،

ص ۱۳۵ (۲) تاریخ بیهقی ایضاً، ص ۳۷۸

خیش را با نیش قافیه قرار داده ، بیگمان به کسر اول بوده است و اینک
آن بیت فرخی

ولی را در دهن نوشی عدورا بر جگر نیشی
عدو خیش است و تو چون ماه تابان آفت خیشی

فرخی ممدوح خود را موجب شادکامی یاران و دوستان و چون نیش بر جگر
دشمنان وصف مینماید ، و بعد در مصراع آینده او را به ماه تابان و خصم را به
خیش و به کتان تشبیه میکند ، و میخواند بگوید همانگو نه که ماه تابان آفت
خیش و پارچه کتانی است و آنرا اندرس میکنند تو نیز ، ای ممدوح من باعث زوال
او هستی توضیح باید به عرض برسانم که قلماعقیده داشتند هرگاه پارچه کتان در شب در
معرض نور مهتاب گذاشته شود یا در چنین شبی لباس کتانی در تن کسی باشد ، سوراخ
سوراخ میگردد . این معنی خیش در قرون پس از دوره غزنوی اندکی توسعه
یافته است بطوریکه محمد حسین در برهان قاطع گوید :

خیش بر وزن پیش خیمه می باشد که به جهة هوای گرم از کتان
سازند و درون آنرا برگ بید بگسترانند و بر اطراف آن آب می هاشند و این به
منزله خس خانه هندوستان است . البته معلوم است که برهان قاطع در قرن
یازده هجری (۱۰۶۲ هـ) و در هندوستان تألیف گردیده و خیش ، خیمه نامیده
شده ، از مقوله تسمیه جزء به اسم کل ، یعنی خیش را که جزئی از وجود خیمه
است بر کل اطلاق نموده اند .

اصل موضوع این است که میخواستیم بد نیم این تخنیک بالا بردن آب بر
اثر محاسبه و به قول قلماعقیده استخراج عالم بزرگ قرن چهارم و پنجم هـ
ابوریحان بیرونی صورت گرفته است ، زیرا در طی سندی که ارائه خواهیم
داشت ابوریحان بیرونی کسی خوانده شده که این فن بالا بردن آب را به
وسیله چرخ و دولاب و به نیروی خود آب استخراج نموده است . یعنی

کشف این دقیقه علمی و بیرون آوردن آن از حالت نامعلوم به معلوم بسه تأیید یکی از علمای معاصروی کار او بوده است .

در روزگاری که ابوریحان در خراسان مصروف استخراج این فن بود ، و هنوز بدان دست نیافته بوده برای تبرید و سرد ساختن از وسایل بسیار ابتدایی دیگر استفاده می شد ، مثلاً به طوریکه باز به وسیله بیهقی مذکور خبر داریم برای مشهورترین سلطان این دوره یعنی محمود ، در شهر غزنه ، در ایام تابستان خارخانه برسی آوردند اما شاید ذکر این مطلب برای احتواء بر موضوع لازمی باشد که مقارن این ایام در کشور چین نیز فعالیت های علمی مشابه آن در جریان بوده و از تخنیک استفاده از نیروی آب به قصد سرد ساختن تالار دربار سلاطین خود و احیاناً در موارد دیگر استفاده شایان می شد . مثلاً یکی اشاره می است که ابودلف مسعر بن المهلhel خزر جی ، سیاح عرب (۱) که در نیمه قرن چهارم هجری از راه ماوراءالنهر به چین رفت و از طریق هندوستان برگشت در رساله الاولی متعرض می شود و پروفیسور مینورسکی در تعلیقات رساله الثانیة ابودلف مذکور مینویسد : تاکنون کسی درباره اشاره ابودلف راجع به وجود تخنیک آبرسانی علمی که وی در پایتخت چین دیده بود توجه ننموده . ابودلف واقعاً آنجا رفته بوده و درست است که میگوید چینیان به طلسم آبرابالای دیوارهای شهر صعود داده ، از آنجا در شصت شاخه به کوچه های به همان شماره تقسیم نموده بودند ، زیرا مشاهدات عینی دوکتور نیدهام وجود چنین دستگاه را در شهر تساریخی

(۱) راجع به احوال و اسفار او دیده شود : یتیمه الدهر امام ثعالبی ؛

الفهرست ابن ندیم ؛ و دیباچه روسی رساله الثانیة ، چاپ مسکو ، ۱۹۶۰ ، به

عنايت بولس بلغاکوف و انس خالدوف ، دارالنشر للاداب الشرقية .

شانسان که پایتخت چین شمالی بوده است تأیید میکند (۱)

از سواران عدیده بی که دکتور نیدهام ذکر میکند فقط یک مورد را نقل مینمایم :
در سال ۷۴۷ میلادی امپراطوری از سلاله تانگ مینگ هوانگ بود وی تالارسردی
بنانموده بود . در یکی از روزهای بار که درین تالار تشکیل شده بود فواره بی
جریان داشت . آب فواره بر چرخهای پکه بی میرسید و هوای سرد را به سروگردن حاضرین
می رسانید . نوشته اند که از این فواره گاهی غرش خفیفی شنیده می شد و بعد نور آفتاب
ناپدید می گردید ، زیرا در چار طرف پرده بی از آب تشکیل میشد و لحظه بی بعد
تر این پرده فرو می افتاد (۲) عبدالحی گردهزی نیز در تأیید چنین وسائل تغنیکی
چین نکاتی دارد که قابل یادآوری است :

- ۱ - اندر ولایت ختن آسیاها بسیار باشد و همه آسیاها را سنگ زیرین بگردد
و سنگ زیرین ساکن باشد که هیچ نجبد .
- ۲ - و اندر خانه آسیا غریبل ها باشد از حریر چینی ، و چنان ساخته که آن
غریبل را آب جنباند تا آرد فرو رود و سوس بماند .
- ۳ - و ایشان را آلتی باشد که آنرا «ناو آسیاب» گویند و غله اندروی افکنند
آنرا پاک کند خاشاک بر یک جانب شود ، و غله پاکیزه بر دیگر جانب ، و ناو
آن آسیاب را هم آب گردانند . (۳)

(۱) طبع قاهره ، ۱۹۵۵ هجری ، ص ۱۲۳

2—Science and Civilization in China, Joseph Needham

Vol. 4: Physics and Physical Technology, Part II:

Mechanical Engineering, 1965, Cambridge University Press,
P. P. 132—134.

(۳) ناو و د ر لغت به معنی آنچه کندم بدان از دول به گلوی آسیا ریزد

(برهان قاطع) . سنائی گوید (حدیقه ، ۲۶)

برای دوسیر - روغن گاو معده چون آسیا گلو چون نالو

درین بیت ناو به معنی گلوی آسیا است.

و آلتی دیگر باشد ایشان را که بدان کرنج و گال کویند و آن چون سلف
گرد ساخته باشد و چوبی قوی اندرونها ده و سنگی قوی بران چوب بسته
و بن آن چوب را طلسم کرده که آب گرداند او را (۱) پرواضح است که
چار مورد فوق که عبدالحی گردیزی درباره تخنیک چینی می نویسد ارتباط
دارد به استفاده از نیروی آب و به اصطلاح خاص آن روزگار به طلسم که
آنها امروزه جزم‌اشین نتوان خواند.

گردیزی دافستی‌های خود را جمع به هندوستان و چین را از کجافراهم آورده بود؟ این
سوالیست که جواب آن را در نوبت اول در کتاب خود او جستجو باید کرد. از مواردی
که وی در تهیه مطالب کتاب زین الاخبار خود درامدیون آثار مؤرخین و جغرافیه‌ون
قدیمتر میداند اگر بگذریم باقی میماند چندنوبتی که وی صریحاً استماع خود
را از مجلس ابوریحان بیان میکند و اینکه گردیزی ابوریحان را به لقب
خواجه یاد می‌کند خواه خواه این فکر دست میدهد که شاید او شاگرد
ابوریحان بیرونی بوده است پس اگر بین نوشته‌های دری ابوریحان و
گردیزی در مقام مقایسه برائیم البته به استثنای مواردی که گردیزی از
وطابق النعل نقل میکند، مثلاً منقولات او از ابوریحان درباره اعیاد و روزهای
مذهبی و غیره به وضوح مشاهده میکنیم که از لحاظ سبک، هر دو خیلی بهم
شبیه‌اند، مانند شباهتی که ناشی از قصد شاگرد به پیروی از سبک استادش
باشد.

درین صورت باز ابوریحان به سان شیراز، اوراق ثقافت‌سایر بلاد را با
صفحات فرهنگ سرزمین خراسان به معنی عام کلمه بهم می‌پیوندد. و این فکر را

(۱) زین الاخبار، چاپ بنیاد فرهنگ به تصحیح و تحشیه پوهاند عبدالحی
حبیبی، ص ۲۷۱، ولی متنی که در فوق نقل شده از نقد و تصحیح علی‌رواقی
برآمده است، در مجله سخن (۳/۱۸) و نیز دیده‌شود مجله دانشکده ادبیات تهران

استوار ترمیسازد که هر چه در آثار این نابغه روزگار بیشتر خوض شود نکته های تازه تر در دستگیر میشود و هر چه بر عمر دنیا بیفزاید اهل روزگار بر بزرگی و عظمت او واقف تر میگردد. پس اگر سند متقنی داشته باشیم که استخراج این فن را در خراسان به ابوریحان برساند دلیل میشود که وی بدون اطلاع قبلی از ترقی آن در چین به کشف این فن نائل گردیده بود. خوب حالا باید دید استخراج این فن بالا بردن آب توسط طلسم به چه سند تعلق به ابوریحان بیروقی دارد.

پیش از روشن ساختن موضوع به نحو دقیق، در نظر باید داشت که ابوریحان به شهادت نوشته ها و آثاری که از او باقیمانده و در پرتو تصویری که از این عالم جید در بار غزنویان در آثار دانشمندان آمده، وی در عصر خود در چندین رشته علوم تبحر داشته و بالای دست او دستی نبوده است. اغلب دانایان معاصرش از ونقل قول و بلکه بر سخنانش استناد مینمایند، مخصوصاً درباره این فنی که از آن حرف داریم و در علم فزیک کسی را نمی شناسیم که به پایه او بر جستگی داشته بوده باشد. گذشته از این تصویر عمومی بینهم معاصرینش درین موضوع چه میگویند.

میدانیم که یکی از مهمترین آثار علامه ابوریحان آثار الباقیه است که در فاصله سالهای ۴۰۰ هـ - ۴۰۷ هـ در جرجان نوشته شده. مقصد ازین ذکر آن است که بدانیم ابوریحان قبل از اتصال به دربار سلاطین آل ناصر هم شخصیت بزرگ علمی بوده و همین امر خود دلیل آنست که سلطان محمود او را به خزانه آورد، زیرا صفت علمی و آوازه دانش او در اقطار رفته بود. و در آن زمانه او را شناخته بودند.

باری، در روزگار ابوریحان، مؤرخانی به نام الحاکم ابو عبیدالله محمد بن عبد الله بن محمد بن نعیم الضبی الطهمانی النیسابوری مشهور به ابن بیع می زیسته است. اصل این شخص به ابراهیم بن طهمان بن حمدویه بن شعیب هروی بر میگردد که

در سال ۱۶۸ هـ. ق از جهان رفته است (۱). ابراهیم موصوف اصلاً از وطن خود هرات به نیشاپور منتقل شده بود. سال تولد الحاکم ۳۲۱ هـ و سال وفاتش ۴۰۵ هـ ق و با ابوریحان بیرونی معاصر بوده است.

بدین صورت اگر نیشاپور و هرات و خوارزم را که از اراضی اصلی غزنویان بوده و سلطان آن به اسم آلتون تاش خوارزم شاه از فرمان یمین الدوله محمود غزنوی مقرر شده بود.

از لحاظ موقعیت جغرافی و ارتباطات اقتصادی آنها در نظر گیریم به این نتیجه میرسیم که اگر این بیع موصوف سخنی درباره ابوریحان داشته باشد ثقه است و باور کردنی. این دانشمند کتابی نوشته بوده به نام تاریخ نیشاپور در هشت یاد و از ده جلد در زبان عربی، هر چند ازین کتاب اسر و اثری موجود نیست ولی حاجی خلیفه (۲) مؤلف کشف الظنون که در قرن یازده هجری میزیسته آن را دیده بوده و شرحی در باره آن آورده است، گذشته از آن قاضی تاج الاسلام ابوسعید محمد السمعانی (۵۰۶-۵۶۲ هـ) مروزی به هنگام نوشتن کتاب الانساب، و ابو الفرج عبدالرحمن بن جوزی بغدادی (۵۱۰-۵۹۷ هـ) در تألیف المنتظم فی التاریخ الملوك والاسم، و ابو عبدالله یعقوب الحموی، مشهور به یاقوت الرومی (۵۷۵-۶۲۶ هـ) عین ننگ رش معجم البلدان و

(۱) رک فضل بلخ از واعظ بلخی تألیف ۶۱۰ هـ و ترجمه عبدالله بلخی به سال ۶۷۶ هـ ق پوهاند حبیبی، بنیاد فرهنگ، ص ۸۵، ابن خردادبه (متوفی ۳۰۰ هـ) در هفت فرسخی موصی جایی را به نام طهمان و بنی طهمان ضبط نموده است (المالک و الممالک، و خویه، بریل، ص ۹۳، ۲۱۳) که شاید اقطاع طهمان موصوف بوده است. اگر برای هر نسل سی سال فرض کنیم ابراهیم بن طهمان باید پدر نعیم بوده باشد.

(۲) مصطفی بن عبدالله، مشهور به حاجی خلیفه (۶۰۸ میلادی ۶۷۰ میلادی)، وزیر، الیه دولت عثمانی.

تاج‌الدین ابونصر السبکی (۷۲۷-۵۷۷) به هنگام تألیف طبقات الشافعیه از آن خیلی اقتباس نموده‌اند. غیر از این ها از اصل تاریخ نیشاپور یک ذیل و دو خلاصه نیز در دست است. ذیل آن تا سال ۵۱۸ هجری می‌رسد به تمام السیاق لتأریخ نیشاپور از ابوالحسن عبدالنار الفارسی (متوفی ۵۵۲ هـ.) و خلاصه اول از ابراهیم بن محمد الصریفینی است متوفی به سال ۶۴۱ هـ. و خلاصه دوم از اصل کتاب ابن بیح تعلق دارد به خلیفه نیشاپوری که در قرن هفتم بر حیات بوده است (۱) و آنرا به زبان دری و گاه گاه عربی پرداخته است.

خلیفه نیشاپوری میگوید: اول کسیکه کاریز و بهندسه آب از زیر زمین بر روی زمین جاری کرد پادشاه منوچهر بود و اجرای قنوات نیشاپور از او شد و نیز بعضی از اوضاع کاریز کنند، و آبها بر بلندی ها بردن به دولاب و مثل آن ابی‌الریحان حکیم خوا رزمی استخراج کرده است (۲) پس به تصریح سخنان فوق که از قول یکی از معاصرین ابوریحان نقل شده علامه بیرونی غیر از آن ساحات علوم که تاکنون سیدانستیم در فن بلا بردن آب به توسط طلمس نیز مهارت و استادی داشته و انحنیر این شاخه علم نیز بوده است.

(1) The Ghaznavids, C.E. Bosworth, Edinburgh University Press. 1963, p.p. 15-15.

(۲) تاریخ نیشاپور، چاپ بهمن کریمی، تهران، ص ۱۲۸.

پوهان د صدیق الله رښتین

د البيروني ژب پوهنه

البيروني د علم او پوهې د آسمان يو ځلانده لمر دی . دده د علم او پوهې رڼا د ټول منځنۍ ختيځ په غاړو څنډو دا سۍ خپره شوې ده چه هر څوک ورځنۍ يوشان فايده خلی او هر يو يې دخپل ځان برلی . هو ! علم او پوهه د ټولې نړۍ دوکړ و يو شريک دولت دي نوځکه پکښې ټول دبرخی حقدار گڼل کيږي . خو سره ددي هم دپوهاند زيات نسبت هغه ځاي ته کيږي چرته چه يې د علم او پوهې لوی نوم او شهرت گټلی وي نو په دي حساب د البيروني دنوم و يستو او نوم گټلو اصلي هيواد افغانستان دي .

البيروني په ترويت او نجوم کښې لوي نوم درلود او دخپل وخت پهلوی عالم او پوهاند ؤ دي څو ځله د سلطان محمود سره هند ته تللی دي چه هلته يې د سانسکریت ژبه پوره ياده کړه او دهند دخلکو دعادونو ، خويونو ، اوعقيدو په باب يې ډير معلومات راغونډ کړل .

ده دهندوانو د تمدن او فکري ودي په باب داسې کتاب و ليکه چه ده کاله وروسته هم دهند د تمدن او علم په برخه کښې يو ډير قيمتی او غوره اثر گڼل کيږي . : البيروني ليکي چه د سکریت ژبه ډيره لويه ده . که څه هم زما ډيره خوشيږي او پري پوهيږم خو سره ددي يې په ټولو نکاتو باندي پوهيدل گران دي .

البیرونی وایی څه څه مایه کتاب الهند کښی راتول کړي دي که څوک
 دهند و انوسره په مذهبی ، علمی او ادبی چارو کښی خبرې کول غواړي ؛
 نودهغوي دپاره کفا یت کوي .

ژب پوهنه

ابوریحان د ژبو پوستر پوهاندؤ . وایی چه دی په عربی ، سغدي ، سریانی ،
 عبرانی ، سانسکریت او یونانی ژبو پوهیده او خوارزمی او فارسی خوږې
 وطنی ژبی وې . سر پیره پردې دده په اثارو کښی ډیر پښتولغات هم راغلی
 دي نو ځکه ورته د پښتو پوهیدونکی هم ویلای شو .

د کتاب الهند له کتنی څخه څر گند پورې چه البیرونی د لغا تو په څیر نه او
 پلتنه کسی هم پورې لاس درلود چه په دغه وجه بی دغه وخت په ژب
 پوهاندهم بللای شو . مثلاً د سومنات د څیرنی په برخه کی وائی :

چه دا کلمه له (سوم) او (نات) څخه مرکبه ده . سوم سپوږمی ته وایی او (نات)
 دخاوند په معنی دي-نو ټوله معنی ئی د سپوږمی خاوند کیږی . دغه شان د
 (چکر سوام) نومی بت په باره کی وایی چه دغه بت محمود غزنوي له (تانیشر)
 نه راوړيؤ . چکر د جنگ یوه گرده تیره وسیله ده او (سوام) دخاوند په معنی
 دي یعنی دوسلی خاوند . په دې ډول د سولتان د کلمی په څیر نه کی لیکي :

چه اول کشپ پور نومیده بیا هنس پور بیا بکپور او وروسته سولتان شو .
 (مول) اصل ته وایی او (نان) ځای نه یعنی اصل ځای (۱) د تاشکند په معنی په باره کښی

(۱) کتاب ما الهند ص ۲۵۰

دا خون درو یزه په مخنی کی هم دغه کلمه په لاندی شعر کی د مول
 گمای په شکل راغلی ده

هر چه د عشق له جام جمه لوی ونه ځکل خراب شول هم دغه سور و څخه
 ولاړ شودی بی شکه سول گمای وی دلته د سول گمای معنی داده چه
 اصل ورک کړی وی .

ليکي چه تاشکند دتير وکلي ته وايي البيروني په اثار الباقیه کې (۲) دخوارزمي ژبي درې کلمې (ورن، غاو، کيبب) راوړي دي چه درېواړه په پښتو کې هم مستعملې دي. ورن په پښتو کې د وري، غاودغو پي او کيبب د کب سره لفظي او معنوي سمون خوري.

دېرو فیسر هادي حسن دویندله مخي ديروني په کتاب الهند کې دسانس سکرت (۲۵۰۰) کلمې راغلي دي.

دغه شان جلال هائي وايي چه په کتاب التنجيم کې دسانسکرت سل لغته راوړل شوي دي.

دالبیروني په آثار وکشي يوڅه پښتو لغات هم شته خود پښتو نه نا خبر وکسانو ورباندي دسانسکرت کومان کړي دي.

د کتاب التنجيم په سر يزه کې چه دسانسکرت دلغاتو په نامه کوم فهرست راغلی دي په هغو کې د پښتو ژبي مستعمل لغات هم شته دي چه مونږ ئي په وروسته ډول ښودل غواړو.

برخ: دا کلمه دپښتو برخه ده چه دبرخ په شکل اوښتي اولېده شوی ده.

ډول: د ډلو په معنی دي، په پښتو کې ډول، ډولي ورسره نږدي کلمې دي.

اوج: بیروني دا کلمه هندي ټولي. مگر اصلاً پښتوده او د اوجت

لومړني رېښه کڼل کيږي.

يعنی اوج چه وروسته اوجت شوي دي او اوج يي معرب شکل دي.

چاگر: خدمتگار ته وايي. دا کلمه هم اصلاً پښتوده اوله چکر نه اخيستل

شوې ده، يعنی هغه څوک چه دبادار سره چکروهي يايي په خدمت کې گرځي راگرځي. لغوي معنی يي چکرو هوني او گرځدوي دي.

باتنگان: دالفت په پښتو کې دباتينگن په شکل ويل کيږي او د باتجانو

په معنی دي.

خړدوک - دا کلمه په پشتوکی (خزدکه) استعمالیږي ، چه یوه توره خرنده او په عربي یی خنفساء بولی، ختیځ پشته ورته کوڼکت وایی .

خړنده - دا کلمه په هم دغه بڼه په پشتوکی رواج ده اود خوځیدونکی او ژوی معنی ورکوي.

درزي - دا کلمه په پشتو کی اوس هم دخیاط او کڼوڼی په معنی رواج ده.

رده - دکتار او صف په معنی ده. په پشتوکی د دیوال پوې پخسی تهرده وایی مثلاً وایی دادیوال غلور ردي دي .

کاريز - په پشتوکی یوه ژوندی کلمه ده.

کشف - دسنگ پشته په معنی دي چه په پشتوکی دکیشپ په بڼه یوه ژوندی رواجی کلمه ده.

هزگت - دمسجد په معنی دي . ددي کلمی لغوي معنی دعبادت ته کای کیری مز، نمنځ داحترام په معنی دي او گت یوه ظرفی لاحق ده . دا کلمه په ادبی پشتوکی دسزدک په بڼه موجود ده.

گندا - د غای اوناچی په معنی دي. دا کلمه په پشتوکی دکندی په شکل موجود ده چه دکلی او بناریوې ناچی ته ویل کیږی .

فارمیسی - خواړه پیدانه انا رته وایی ، دنگرها ربه سیمو کښی دغه نوم اوس هم شته دي .

د کتاب الهند پښتولغات

په کتاب الهند کښی چه کوم پښتو لغات یا ورسره نږدي هم ریشه کلمی راغلي دي په وروسته ډول ښودل کیږی .

من - په سانسکریت کښی زړه ته وایی، مگر په پښتو کښی زړه اوارادې دواړو ته ویل کیږی ولی چه زړه دارادي مرکز دي . دپشتو متل له (من) څخه جوړ شوی دي یعنی زړه ته پریوتل .

پید، وید، -دعلم او پوهی په معنی دي د . پښتو (وده) ورسره نزدیوالی لري ځکه چه علم او پوهه دانسانی ودي او ترقی لوي سبب دي ، له بلی خوا په پښتو کې پید، پوئیدل هم دپوهنی او دیوشی په مطلب درسیدو معنی ورکوی .
دیب - جزیره په پښتو کې (دبه ، ډبه) او چت لځای ته وایی چه جزیره هم دغه صفت لري .

دتا پو کلمه هم ورسره پوره نزدیوالی ښکاره کوی چه کتست دجزیری معنی ورکوي .
توله - دوزن یوه اندازه ده چه له دولسو ماشو غځه جوړیږی دا کلمه اوس هم ژوندي او رواج ده . مثلاً وایی یوه توله سره زر په توله کې دتول او تللو معنی هم ښکاره پرته ده .

ماشه - په کتاب الهند کې (ماشاب) دجمع په ډول راغلی دي دغه کلمه په پښتو کې زیاته استعمالیږي ، چه مفردی ماشه او جمع یی ماشی دي . په محاوره کې وایی یوه توله دولس ماشی ده .

تله - میزان ته وایی ، په کتاب الهند کې وایی وپسمی المیزان منها تله بیخی پښتو کلمه ده ، ولی چه دتول او تل سره کلک ارتباط لري .
هت - دڅلور ویشو کوټو اندازي ته (هت) وایی . ددې کلمی اصلی ښه په پښتو کې (اته) ده چه دشرعی کز په معنی راغی .
کروه - د کروه اندازه څلور زره کزه بولی . دا کلمه اوس هم په پښتو کې ژوندي ده .

کتاره - یو ډول چاره ده چه دهند خلک یی له ملانه تړي . دا کلمه دپښتو یوه ژوندي کلمه ده چه کتاری او کتیره هم ورته ویل کیږي یعنی دکتیلو او پریکولو له .

آدت - دنمرپه معنی دي . چه د(ادپته) په شکل هم راغلی دي دا کلمه دپښتوله (ادی) سره معنوي او لفظی نزدیوالی لري ولی چه نمر دستورود دپاره دسور او ادې حیثیت لري .

لوتک - په عربی یی قر نفل بولی . دا کلمه په

پښتو کښې هم د لوندک په بڼه رواجي کلمه ده .

کوټ - دا کلمه په کتاب الهند کښې د کلا په معنی د پوره استعمال شوی ده په پښتو کښې کوټ یوه مشهوره رواجي کلمه ده چه د پوځ او کلک لځای په معنی استعمالیږي
ډوم - سازنده او سرود کړته وایی چه په پښتو یی دم بولی . دم د تغاری او ډول آواز ته هم وایی .

شول - البیرونی لیکي چه د سهادیو د منم په لاس کښې یوه وسله وه چه (شول) نومیده اودستنی په شان وه اودری پری یی لرلی . دا کلمه اوس هم په پښتو کښې موجوده ده اودشل ، شلگي په ډول استعمالیږي .

تان - البیرونی لیکي چه (تان) لځای ته وایی ، د (تان) کلمه په پښتو کښې د (تون) په شکل موجوده ده او یوه ظرفی لاحق ده ، داسه د سوری په شعر کښې د لځای په معنی راغلی دی لکه چه وایی .

په جنت کښې دې وه تون زمونږ وا کمنه .

پا تال - د تاترین اولاندې محمکي په معنی ده . د تال کلمه په پښتو کښې د (تل ، تلی) په بڼه موجوده ده چه د محمکي د پیڅ معنی ور کوی .

میر و - د محمکي یو جگ غردي او میرویی لځکه بولی چه د قد رت خاوند دی دا کلمه هم پښتوړنک لری ولی چه میر ، میر و د مشر او بادار په معنی راځي دغه شان د نمر په معنی هم دي ، له دي غره نه غالباً د ترچ میر او کشمیر جگي غوړکی مطلب دي .

سول - د دارلر کی ته وایی چه په پښتو یی سولی بولی وایی لانا یی په سولی وخیژاوه یعنی په داریی کړ .

د پښتو سلا یی هم له دغی ریښی سره اړه لری چه در نجوا چولو یو وړوکی لرگی دي .

دنگا - د سهادیو د آله تناسل بوټا چه په پښتو کښې د لنگول او لنگیدل کلمی ورسره ارتباط لري .

ټټن - د باغ او بڼې په معنی په پښتو کښی اوس هم رواج او مستعمل دي
د رڼه - یو قسم واښه اوبو تی دي چه په پښتو کښی د (درب) په شکل اوس
هم موجود دي .

پلاس - یوه ونه ده ، په پښتو کښی د پلوسی په شکل موجوده ده چه په
ادیرو او مقبرو کښی ږیري وي .

گهری - دیو ساعت شپيتمه برخه . دا کلمه په پښتو کښی د گری په شکل ویی
کیري چه د ساعت په معنی هم راځی او د شیبی په معنی هم ، مثلاً یوه گری
تیره شوه .

یا هره گری چه تیریري زړه سی رپیری .

شونی - البیرونی د زیتون په باره کښی وایی چه د پښتنو په غرونو
کښی پیدا کیري او (شونی) بلل کیري دا کلمه د «ښوونه» مشهوره ونه ده
چه هر پښتون یی پیرنی .

کوک - البیرونی په الصیدله کښی لیکي چه د پیا ز یو ډول ته کوک
واپی دا نوم اوس هم مستعمل دي او پښتانه غرنی پیا ز کوک په نامه
یادوي .

په غز نوي امپراطوري کښی د افغانستان د تخنيذو غما یو نومونه

په کتاب الهند کښی د تخينو غمايو نومونه هم په خپل اصلی ډول راغلی
دي، چه اوس هم هماغه شان ویل کیري .

غوروند - چه اوس غور بند ویل کیري .

پروان - د پروان په شکل لیکل شوي دي .

ساو - د لغمان یوه دړه ده .

لمباگان - لغمان ته وايی .

دروته د درونتی کلاته وایی

بیتور — داباسید په غاړه یسوه کلاده .

ویهند — داباسید په غاړه دیوځای نوم دي چه او س هند بلل کیږی .

برشاوړ — پینورته وایستی .

په اخر کښی ژه په ډیر افسوس وایم چه سره ډیر انتظاره او وعدو د بیرونی الصید له نوی کتاب زما گوتوله را نه غی او په دغه وجه زما د دغی مقالی وروستی برخه نیمگړې پاتی شوه . هیله ده چه د پاڅه او درانه نظر خواندان به زما دغه عذرو منی او سابه ویشی . والعذر عند کرام الناس مقبول .

پروفیسر احمد حسن دانی استاد پوهنتون اسلام آباد

البیرونی و شہر لاہور

در فصل بیست و هشتم (XVIII) کتاب الهند (۱) (کہ شامل یادداشتہا نیست راجع بہ کشور ایشان دریاہای آنها، بحرہای ایشان رہنمائی مسافرت دربارہ فواصل بین قلمروہای شاہی متعدد و بین سرحدات کشور (شان) البیرونی مطالبی در بارہ شہرہا و جاہای مہم نوشتہ و ہم فواصل بین آنها را تعیین میکند. وی این فصل را با (مدیا دیسہ) (ساحہ وسطی قلمروہائی کہ سمت علیاء وادی گگار تشکیل میدہد) شروع میکند. این ساحہ ستر یکی از سہمترین قلمروہای شاہی ہند تحت اسراطوری «گورجا راپراتا» ہاراپہودہ است (۲) فلہذا برای البیرونی یک امر طبیعی بود کہ کار خود را از ہمین جا آغاز کردہ و ہم راجع بہ پای تخت این قلمرو کہ منوج (کٹایا کوہجا) (۳) نام داشت مطالبی تقدیم نماید. وی ازین شہر بحیث یک نقطہ محراق خوانندہ را بہ جانب شرق، جنوب، شمال و غرب وسایر شہرہا کشانیدہ و نشان میدہد کہ چطور این شہرہا و مراکز بوسیلہ راہهای تجارتی و کاروانی با ہم مرتبط ساختہ شدہ اند.

از آنجایی که تصمیم بر آن بوده است که کتاب او اساساً بر وطن پرستی و روشنی افکند
 فیهذا نخست از همه ارتباط و بهم پیوستگی قنوج را با ارتباط به کشور
 خودش (غزنه) به فائمه نموده و هم راجع به راهائی که بسوی سند امتداد یافته
 سخن گفته است و بالاخره راجع به راهی که از کنار دریای کابل بسوی هند تمدید
 می یافت مطالبی را ارائه نموده است .

بعداً فواصل واقعی بین قنوج و سایر شهرها را نوشته است این فواصل غالباً
 از رهنمای مسافرت کاروانهای تجارتی اخذ شده و فواصل مذکور به
 فرسخ (۵) درج گردیده است و با ارتباط باین موضوع کدام شرحی گیتی
 داده نشده اما بعداً در فصل بیست و نهم با ارتباط به «تعریف جهان قابل
 سکنی مطابق به عقیده هندوها» از «وایا پوران» و «سمهیی» و «راهمیهیر»
 استخراج نموده و یک سلسله نامهای کشورهای و محلات را در نه منطقه
 جدا گانه به ما معرفی میکند . در فصل بیست و هشتم تفصیل این موضوع
 بعضی طی داستان را های تجارتی ابراز گردید لهذا راجع به بعضی از
 شهر های مربوط تفصیل اندک ارائه شده است . اینکه منافع کاروانهای
 تجارتی در فکر او جایگاه عالی داشت از تبصره هائی معلوم میشود که وی
 در باره « راجا وارنی » (۶) (راجوری امروزه در کشمیر) ارائه نموده
 است . راجاوارنی «آخرین جائی است» که تاجران مادران به تجارت میپرداختند
 و بیشتر از آن هرگز عبور نکرده بودند «فاصله ها و جهاتی را که
 وی یاد داشت نموده محل مناسب تمام شهرها و جاها را با ارتباط
 به (قنوج) تعیین میکنند . اینکه تا چه حد البیرونی به جانب شرف مسافرت
 نموده است شاید به شکل میتوان راجع به آن نظری قایم کرد ولی وقتی
 او درباره «حصار راجاگیری» و «حصار لاهور» سخن به میان میآورد چنین
 تبصره می نماید که «این دو محل از مستحکمترین محلاتی است که تا کنون
 دیده ام (۷) ازین بررسی آید که حداقل وی باید تا این محلات مسافرت نموده باشد

قلعه جنگی لارد در «صوابی تحصیل» ناحیه مردان (۸) که در قدیم به نام «لاتور»
(۹) یاد شد واقع است. درین محل بقول هیوان تسانگ (۱۰) جهانگرد چینی درین
محل پائینی گراسرنو پس سانسکریت سکونت داشت :

البیرونی خود هم این جارا از محلات «لوهاور» تشخیص نموده و علاوه میکند
که از آن محل برف بالای کوههای «کولار جاها» در یک محل دیگر در جایی
تعیین شده که بیرونی مسافران را از آنجا نخست از قنوج به غرب رهنمائی میکرد و سپس
بطرف شمال غرب می برد وی همچنان موقعیت مرکز لوها وارا که «منداهو کور»
نام داشت در حوضه شرقی دریا ی (اروا) (۱۱) تعیین می نماید به نظر بیرونی «لاهور» یک
شهر تقویم شده ای بود جدا از حوضه «لوهاور» شهر نخستین در قسمت غربی کوه
(کولار جا کا) موقعیت داشت شهر دومی در حالیکه (منداهو کور) مرکز آن بود در کنار
دریا ی (اروا) فعلاً (راوی) واقع بود از نگاه نویسندگان متقدم اسلام این (لوهاور) که
به اشکال مختلف نوشته شده است یک ساحه وسیعتری را احتوای نمود در حدود
العالم این ساحه به نام محلی ضبط گردیده که دارای نواحی متعدد میباشد (۱۲)
در تاریخ بیهقی (لوهاور) هم طراز عراق و خوارزم ذکر شده و همدرین کتاب
از حصار (مدکالور) (۱۳) هم ذکر بی بیان آمده است یاقوت در کتاب معجم البلدان
از بلد (شهر) (لوهاور) متذکر شده و مرکز آنرا (منداکور) (۱۴) معرفی میدارد.
همچنان رشیدالدین در کتاب خود بنام جامع التواریخ از البیرونی نقل کرده
واز (منداهو کور) تقسیم مرکز (لوهاور) (۱۵) سخن میگوید.

از مراجع مذکور معلوم میشود که (منداهو کور) (منداکور) و یا (منداهو کور)
یک شهر مرکزی بود که حصار هم داشت این شهر در شرق دریای (راوی)
در حوضه (ویا ولایت) «لوهاور» موقعیت داشت.

چونکه تمام نویسندگان قدیم اسلام درین مورد بصورت صریح و قطعی متفق اند

بناسعقول خواهد بود اگر فرض کرده شود که «لوه‌اوار» اساساً یک شهر نبود بلکه یک حوزه و یا منطقه بود اگر این فرض درست باشد پس نوشتن نام این حوزه بایست چنین باشد. لوح (Lauh.) و یا «اروا» (Lawata war awarna.) اوارو یا اوارنا

و اوارنا محیط و ساحل معنی دارد. معنی قسمت اول کلمه چه خواهد بود؟ عنعنه هند این قسمت کلمه را با نام لاوای (Lava) یکی از پسران «راساچندرا» قهرمان فوق العاده داستان حماسی «رامایانا» مرتبط میداند. ولی داستان «راسا» در «ایودھیا» (Ayodhya) در ایالت قدیم «کوسالا» در قسمت وسطای وادی گنگا نمایش داده شده است و همچنان تمام شهکاری‌های او همگام سکی پذیری اش در جنوب هندو واقع گردیده است. باین حساب به مشکل میتوان بین «راسا» و حوزه «لوه‌اوار» کدام ارتباطی پیدا کرد. از جانب دیگر این حوزه آنقدر بادریشای «راوی» از نزدیک مرتبط است که شاید بمشکلی میتوان وجود یکی را بدون دیگر آن ذکر نمود. البیرونی این دریا را «اروا» خوانده است و یقیناً این کلمه از نام قدیم «اراواتی» اخذ شده و اراواتی در ویداهام ذکر یافته است مناطق ساحلی هر دو جناح در یاقانو آبا یست «اراواتی اوار» (Irawati Awar) خوانده شود یعنی «اراواتی اوار» (Irawatyawar) و یا شکل ساده آن «ارواوار» (Irawawar.) خواهد بود. با اتکاء به عین قاعده و تحلیل گذشته میتوان گفت که حرف علت آغاز کلمه در حرف بی صدا و یا صامت بعدی آن یکجا شده و از آن بک شکل ساده تر کلمه تقسیم «راواوار» (Ravawar) نشئت میکند. بقرار گرامر پانینی حروف «را» (Ra) و «لا» (La) قابل تعویض میباشد. بنابراین امرار کلمه «راواوار» میتوان کلمه «لاواوار» (Lavawar) یا لوه‌اوار (Lauhawar) و یا هم «لوه‌اوار» (Lauawar)

راست خن. هرگاه چنین تفسیر و تحلیل قابل پذیرش باشد پس «لوه‌اوار» در بدو امر نام یک شهر نبوده است، بلکه لفظاً و واقعاً معنی آن حوزه ساحلی دریای «راوی» (Ravi) بود. اما بعداً نویسندگان اسلام این نام را بالای یک شهر گذاشتند و از همین وقت بود که شرحی راجع باین کلمه ضرورت افتاد چه در حروف موجوده کلمه لاهور (Lahore) بخوبی میتوان باین تحلیل متوسل شد که کلمه مذکور مرکب است از لاح + اور و یا پور (Lah + ore or Pur) که قسمت اخیر آن بمعنی شهر ب شده ولی تاجائیکه به معنی جزء اول کلمه ارتباط سیگیرد بعضی بقسم «لاح» (Lah) و یا لوح (Loh) بمعنی آهن باشد و یا بعضی ازین کلمه به یک قبیله به نام لوه‌ری (Lohari) نسبت داده میشود و همچنان بیک منشاء بدل و یا تقلبی به نام «لاوا» (Lava) هم برای آن پیدا شده است باوجود تمام این موضوعات در پرتو تحلیل موجوده کلمه مذکور باید بقسم «شهری از کنار راوی» (City on Ravi) ترجمه شود.

بمسان همین توضیحات بایست دید که چرا نویسندگان متقدم اسلام به شهر مرکزی این ناحیه نام دیگری دادند راجع به نام «منداهو کور» (Mandahukur) دو نوع تفسیر بعمل آمده است. دکتر محمد باقر (۱۶) تشخیص این کلمه را با ارتباط به کلمه محمود پور (Mohmud Pur) مطابقت میدهد می‌کند این امر توسط ادوارد توماس (۱۷) (Edward Thomas) پیشنهاد شده بود ولی دکتر باقر آنرا باین دلیل تردید نموده که نمی‌شود یک کلمه تحریف شده کلمه دیگری باشد. سجاو در یادداشت‌های خود درین مورد به تحلیل الیوت (۱۸) (Elliot) اشاره مینماید.

وی هنگامیکه راجع به قبیله مد (Med) شرحی می‌نویسد از «مند هو کور» (Mandhu Kur) نیز سخن بمیان می‌آورد و آنرا به شکل مدو کور (Mdukur)

ویامدهو کور (Medhu Kur.) ضبط مینماید و ازین کلمه چنان
 تعبیر میکنند که گویا یگی از محلات مستحکم ایشان باشد ولی باوجود آنکه
 شایع بوده است «که مدها» (Meds.) با سرزمین سند ارتباطی
 دارند مگر هرگز آنان با این قسمت پنجا ب کدام ارتباطی نداشته اند. اما در هر
 حال کلمه «مندهو کور» (Mandhu Kur) نام کدام قبیله
 مفقود الاثری که سالها قبل در پنجاب سرکزی سکونت داشتند در خود
 نهفته دارد.

هرگاه این موضوع درست باشد پس شکل کلمه بایست مثل مندهو (Mandhu)
 ویامندا + کور (Manda + Kur) و یا شکل درست تر از آن پور (Pur)
 بوده باشد و معنی آن شهرسدا (Manda) ویامندهو باشد، البیرونی در فصل
 بیست و نهم کتاب خود از دوائرسانسکریت اقتباس بعمل آورده که در آن
 در جمله نام مردم شمال کلمه (مدهرا) (۱۹) Madhra و در جمله
 نام کشورهای شمالی کلمه مدهرا کا (۲۰) Madraka آمده است به
 عباره دیگر در آنجا کشوری به نام (مدراکا) وجود داشت که به نام مسکونین
 آن یعنی مدهرا (Madhra) و یامدرا (Madra) باین نام مسمی شده
 بود از همین مردم در یک کتیبه (۲) (دهارماپالا) (Dharmapala) هم
 تذکره بعمل آمده است. و هارماپالا از ۷۷ تا ۸۰ بعد از میلاد در دیرگال حکمرانی داشت.
 بقرار این کتیبه این مردم باعده دیگری بدربار آمده (چاک رایودها)
 (Chakrayudha) را بر مسند قنوج شاندند در کتیبه ستون اله آباد (۲۲)
 مربوط به سمودراگوپتا (Samudra Gupta) نام این قبیله به شکل
 «مادرا» (Madra) آمده است. این قبیله برای (سمودراگوپتا) در قرن چهارم
 بعد از میلاد جزیه میپرداخت. از شاخه قبیله (مادرا) (Madra) و یا
 (مادراکا) (Madraka) در آرتا شاستر ای (artha-Sastra) کوتیلیا
 (۲۳) (Kautilya) هم اشاره رفته است. و همچنان ازین قبیله در ویداها

ذکر شده و در حماسه سرای هی هند (۲۴) نیز از آنها ذکر می‌آید است .
 در پورانا (۲۵) (Puranas) دو شاخه ازین قبیله آمده است یکی از آنها بسه
 ام یوترا مادرا (Uttra Madra) دیگرش به نام داکشینا مادرا (Dakshina Madra)
 میباشد. تمام تاریخ نویسان معاصر محل بودیاس قبیله (مادرا) را در پنجاب
 سرکزی میدانند. در مادرا یک قبیله معروف و باستانی وجود داشت کلمه
 درین قسمت زندگی میکرد و شهرت و نام خود را بری تقریباً و هزار سال
 حفظ نموده بود .

مؤرخان پیشنهاد کرده اند که سرکز این قبیله در سیالکوٹ بود ولی ضاهراً سیالکوٹ
 خیلی دور به جانب شمال واقع میباشد که شاید سیالکوٹ را شاخه (یوترا) ی
 قبیله مادرا اشغال کرده باشد. اما برای دریافت محل سکونت واقعی این
 قبیله حوزه سرکزی بین دریای راوی و چناب را باید مد نظر گرفت . و شهر
 سرکزی به نام (منداهو کور) هم در همین جا بوده است. باید گفت که جزء
 اول نام مذکور تحریفی است از کلمه اصلی (مادرا) (Madra) و از کلمه
 اخیر نام صحیح شهر بقسم (مادرا پور) (Madra Pur) یعنی (شهر سردسان
 مادرا) بدست می‌آید.

البته برای البیرونی ممکن بود با کمی احتیاط باسبوط ساختن شواهد تاریخی
 با کلمه (منداهو کور) بدست داریم بلکه در راه تحقق دادن سوغیت سرام
 (مادرا) در محل اصلی آنان در پنجاب سرکزی هم گاهی برداشته ایم. درین جا
 باین نتیجه میرسیم که نام قدیمی تر شهر لاهور (مادرا پور) (Madra Pur)
 بوده است. و از همین سبب است که نام لاهور در یکی از ریکاردهای قدیم هم
 قابل تعقیب نمیشد و فقط تحت نام (مادرا پور) تاریخ این شهر را میتوان
 تعقیب کرد که به دوره های (پورنا) (Puranas) و (ویدها) میرسد که
 در آن وقت قبیله (مادرا) سیاست خویش را شروع نمودند ولی بعداً آنها
 تشخص سیاسی خود را باخته و بانفوس پنجاب در آمیختند. ((ختم))

یادداشتها

- ۱- Alberuni's India، آ.ر.سی، مسخا، لندن، ۱۹۱۴، جلد اول صفحات ۱۹۶-۲۱۲.
- ۲- آ.ر.سی، ماجوندر و ای.دی، یو سالکر دوره اسیر اطوری قنوج به سلسله تاریخ و کلتور بر دسان هند، بمبئی ۱۹۵۵.
- ۳- آ.ر.سی- تراپتی، تاریخ قنوج، بنارس، ۱۹۳۷.
- ۴- مسخا، جلد اول ص ۱۹۸.
- ۵- ایضا جلد دوم ص ۳۱۶ (درین صفحه منوشیتهایی را در باره اندازه صحیح فرسخ یادداشت کرده، ولی در اخیر باین نتیجه رسیده است که یک فرسخ مساوی است به چهار میل عربی و ۷۷۱ میل انگلیسی.
- ۶- مسخا، ج ۲۰۸ ص ۱۵۹۲.
- ۷- ایضا- ص ۲۰۸.
- ۸- اس.کیو فاطمی « نخستین مهاجم مسلمانان بر سرحد جنوب غربی نیم قاره هندو پاکستان » مجله انجمن آسیایی پاکستان، سال هشتم، شماره اول، ۱۹۶۳ ص ۳۹/۴۱ داکتر محمد باقر گذشته و حال لاهور، ۱۹۵۲ فصل اول نقوش، لاهور، ۱۹۶۳ ص ۲۴-۳۲.
- ۹- رجوع شود به کنگهم، جغرافیای قدیم هند بواسطه اس.ان. شامتری کلکته، ۱۹۲۴، ص ۶۱.
- ۱۰- Chinese Accounts of India، توسط اس، بیل، طبع مجدد در کلکته، ۱۹۵۸، سال دوم ص ۱۶۳-۶۴.
- ۱۱- مسخا جلد اول- ص ۲۰۶.
- ۱۲- وی. مینورسکی، حدود العالم، لندن، ۱۹۳۷ ص ۴۴.
- ۱۳- تاریخ بیهقی، کلکته، ۱۸۶۲ ص ۵۲۳.
- ۱۴- یاقوت، معجم البلدان، جلد چهارم ص ۲۷۱ و ۲۶۰.

- ۱۵- البیوت و داوسن، تاریخ هند (طوری که از طرف تاریخ نویسان خود
شان نوشته شده) لندن، ۱۸۶۷، جلد اول ص ۶۲.
- ۱۶- اداکتر ام. باقر گذشته و حال لاهور ص ۱۵-۱۸
- ۱۷- ای. توماس، The Chronicles of the Pathan Kings of Delhi، ص ۳۷.
- ۱۸- البیوت و داوسن، ایضاً، جلد اول ص ۵۳.
- ۱۹- سخاو، جلد اول، ص ۳۰۰.
- ۲۰- ایضاً ص ۳۰۳.
- ۲۱- رجوع شود به آر. سی. ماجومدار تاریخ بنگال، جلد اول، داکه، ۱۹۳۳، ص ۱۰۷-۱۰۸.
- ۲۲- دی. سی. سیریر Select Exscnation، کلکته، ۱۹۴۲، ص ۲۵۸.
- ۲۳- کوتلیا آرتاشاسترا، توسط آر. شام شاستری، بنگلو ر- ۱۹۵۱، ص
۴۵۵.
- ۲۴- Cambridge History of India، جلد اول ص ۱۲۱ و ۲۷۴.
- ۲۵- ای. اس. التکار و آر. سی. ماجومدار
The Vakataka Gupta Age، بنارس، ۱۹۴۶، ص ۳۰-۳۱.

استاد غلام جیلانی جلالی

شرح حال البیرونی

گفتگو در شرح زندگانی ابوریحان محمد البیرونی از توضیح همان نقشی ممتازی
جدان نیست که آن شخصیت بزرگ و حکیم فرزانه در انکشاف علوم و فرهنگ اسلامی
داشته است زیرا به همان ترتیبی که فرهنگ اسلامی سر هون اقدامات مد نیت
پرورانه ارباب قدرت و حمایت کنندگان و مشوقین علوم و هنر می باشد نتیجه تحقیقات و تتبعات
دانشمندانیست که بر ثروت علمی و فرهنگی کشور های اسلامی افزودند و مبرقی ترین
دانش ها را به زبان خود مردم بر ایشان عرضه کردند. مسلمانان تنها از راه فتوحات و
گسترش قلمرو اسلامی به تمتع بردن از امکانات مادی که بوسیله شمشیر بدست
آوردند قناعت نکردند بلکه از استیلازات دانش و فرهنگ گسترده خود نیز
سود فراوانی بردند و گنجینه های دانش خود را غنی تر ساختند آنان یک بخش
مهم علوم فلسفی-ریاضی-هیئت طب و ادبیات ملل متمدن را نیز بزبان های

خود ترجمه کردند و علوم سندرجه کتب یونانی - هندی - صابی و پارسی را بزبان عربی برگرداندو به این صورت جامعترین و سودمندترین دانش ها را از مراکز عمده مدنی گلچین نموده از مجموع علوم و صنایعی که فرهنگ اسلامی را غنی تر گردانیده دانش بزرگی را پی ریزی کردند.

آنها درین راه باهمان سرعتی قدم به جلو برداشتند که شمشیرهای مبارزین اسلامی افق های وسیع طرف مقابل ایشا نرا به شرق و غرب در نور دید . دانشمندان اسلامی به نیروی افکار عالی او نندیشه های ژرف و حوصله خستگی ناپذیر و خامه های دانش گستر خود قهر ساغان و وثر این عرصه فراخ سیاشند که در پژوهش های خود بیشتر به حمایت و بهیه امکانات صاحبان قدرت چون خفا - اسرا و فرماندهان علم پرور و هنر گستر استناد میکردند در حقیقت همین شیوه بود که به تعداد مؤلفین و آثار علمی و فرهنگی روز بروز افزایش بعمل آمد و این وضع در همه کشورهای اسلامی عمومیت پیدا کرد چنانکه بتاسی آن جریان پیشرفت عاوم در بلاد اسلامی از یکطرف وسیعتر و جامع تر گردید و بجانب دیگر تنوع پذیرف و مورد تصنیف و سعی قرار گرفت چنانکه تعداد آنرا در حدود پنجاه شعبه نوشتند .

در نتیجه این جریان سودمند شمارا مولفان مسلمانان به هزارها مجله انجاسید و کتابخانه های بزرگی در شهرهای مهم بلاد اسلامی تاسیس گردید و این نهضت از اندس تا سورا راه الزهر جریان داشت.

قهرمانان این جهاد بزرگ در جهان کم نیستند ولی در میان آنها میتوان نوابغی را جستجو کرد که با ابتکاراب و نازه آوریها و با برداشتن قدم های بزرگتر در راه غنی ساختن معارف اسلامی مانند ستارگان درخشان بر سائترین امتیاز دادند و در تاریخ تمدن اسلام و ثقافت اسلامی صاحب شهرت - و افتخارات جاویدان میباشند که اینک ابوریحان البیرونی یکی از همان مردان بزرگ علمی است که خدمات ثقافتی او چنانکه حق اوست هنوز هم در دنیای امروز زشناخته نشده است .

مختصری از زندگی ابوریحان البیرونی

مردی که پروزگار خیزد - خیزد ! پس از هزار خیزد

میگویند نوابج بجهان منسوبند وطن دارند مگر چون به نیر وی قرایح
ممتاز و اندیشه های ثاقب خودشان معماهای آفرینش را زودتر حل میکنند
و تیوری های اختراعات خود را در دسترس عموم میگذارند بنا بران شهرت
همگانی و جهانی دارند همه سردمان از نتایج فکر و اندیشه آنان سودمندی
اند و زنده و برخوار میشوند.

در ذیل این سطور از عبقریت و خارق العادگی شخصیتی سخن میزنیم
که هموطن گرامی ما و از افغانستان است و برای ما و سائر جهانیان دانش خود
را به ارث گذاشت محمد ابوریحان البیرونی که در نیمه دوم قرن چهارم و
نیمه اول قرن پنجم زیسته است نظر به آثار و باقیات الصالحاتش شخصیت
فوق العاده ایست که ثبوغ و عبقریت او نزد دانشمندان امریست مسلم .
البیرونی از روی استحقاق در ردیف فارابی و ابن سینا بشمار میآید که
واقعا این سه ستاره درخشان گرچه بشیوه سرنوشت آدمی اکنون افول کرده
و از آسمان فکر و اندیشه رفته اند ولی افق تابناکی که بد نبال خود گذاشته
اند تا هنوز فرزندان خاور زمین را بسوی حقیقت مطلوب رهنمایی میکنند
ایشان رفتند و امانت دانش را برای ما بمیراث گذاشتند .
نام نامی آنان و آثار بسیار سودمند ایشان در جهان خرد و دانش و بخصوص
این سرزوبوم برای همیشه جاویدان خواهد ماند .

هر قدر زمانه پیش میرود قدر و قیمت آثار سخلدان بزرگان بیشتر دامن
پیدا میکند از جمله این سه ستاره مشرق زمین ابوریحان محمد البیرونی که در

این مضمون مشارالیه قرار گرفته شخصیت بس ممتاز علمی دارد که دهها و
 نبوغ اوسبب شد که در مهندسی ریاضی و علوم طبیعی و تنجیم بدام تمدن
 شرق و وطن خود آثار مخلصانه خود پیادگار بگذارد ابوریحان باینوسیله
 ثابت کرد که از جمله دانشمندان و اعجوبه دانش روزگار خود بوده است.
 او نه تنها ریاضی دان و هیئت پرداز بزرگی است بلکه در تمام علوم مثبت عصر
 وار دشته و آثار پربهائی نوشته و بجامعه وقت تقدیم نموده است.

ابوریحان در هجده مسئله دشوار علمی که با شیخ الرئیس
 ابوعلی ابن سینا در ساحه مناظره عرضه کرد برار سطوسخت تاخت
 و نظریه حکیم یونان باستان را در ازی شناختن کائنات بو ثابق
 علوم طبیعه مطابق عقیده اسلامی جرح و تعدیل نمود. بیرونی دانشمندی
 است که با ثراعتدال مزاج چشم و گوش و مغز و جوارح او از عنفوان جوانی
 تا حدود تقریباً هشتاد سالگی کار کرد کتاب نوشت و بقول ابوالحسن فقیهه
 و لواجی هنگامیکه بر بستر مرگ افتاده بود نیز به حل فرایض مصر و فبود.

«وطن اصلی ابوریحان»

بوریحان به خوارزمی مشهور است و در خوارزم نیز بخصوص بسه
 قصبه (بیرون) منسوب میباشد که اکثر آنها (حومه) خوارزم خوانده اند
 آنچه فخرالدین رازی در تفسیر کبیر خود و پیرا از هرات باطروس بستانی
 صاحب دایرة المعارف و دیگران اورا به شهری درسند نسبت داده اند
 اشتباه است در حقیقت شهر یکه درسند یا بیرون خوارزم التباس پیدا

کرد (بیرون) به نون است نه بیرون بایای موجوده آنجا را بیرون کوت
وحید و آباد سند خواننده (بیرون) در دایرة المعارف بستانی البیرونی
به استناد ر وای نامعلومی بیرونی نیز نگاشته آمده است حال آنکه (بیروت)
لبنان در عهد زندگی البیرونی بهمین نام در تاریخ سراغ نمیشود که در
نوشته دانشمندی چون بستانی گفتن آن شگفت آورست. چنین بنظر میرسد
که نام حکیم محمد بن احمد و ابوریحان کنیه اوست.

«تاریخ تولد و درگذشت بیرونی»

در تاریخ تولد و درگذشت ابوریحان مورخان به اختلاف سخن گفته اند
مگر آنچه محقق و صحیح تر بنظر میرسد قول دایرة المعارف اسلامی است و
مطابق آن تصریح دانشمند ایرانی جلال همائی میباشد آخر الذکر در مقدمه
کتاب التفهیم البیرونی حتی روز و ساعت میلاد و درگذشت حکیم را تصریح
کرده و چنین نوشته است.

«ابوریحان محمدالبیرونی بن احمد بامداد پنجشنبه سوم ذیحجه سال ۳۶۳
هجری مطابق ۹۷۲-میلادی در (برون) یعنی (حومه) خوارزم از افق
غیب طلوع کرد و در بعد از غروب شب جمعه دوم رجب سال (۳۷۰هـ)
مطابق ۱۰۳۸ میلادی در غزنه رو در نقاب خالك کشیده است پس بنظر نویسنده
این سطور همین تاریخ های اخیر جلال همائی و دایرة المعارف اسلامی در
مورد میلاد و درگذشت ابوریحان البیرونی صحیح تر است این سالها را در
مورد میلاد و وفات بیرونی دیگر مدارك معتبر هم تأیید کرده است.

(البیرونی در خوارزم)

«صباوت و ایام نخستین دوره حیات البیرونی»

ماخذیکه زیر مطالعه است از سالهای صباوت و از نخستین دوره جوانی
تحصیلات و استادان البیرونی بصورت مفصل و سرتبی معلومات نمیدهد.
نشایکو پیدیاها و دایرة المعارف ها نیز در اینباره خاموشند. پایین وصف

عصر یکه البیرونی در آن زندگی میکرد بدون شبهه دوره نهضت رنسانس علوم و فنون اسلامی و عصر منوری بوده است زیرا با عروج سامانیان و غزنویان و آل و شعیگر و مامونین خوارزم در خراسان دانشمندان متبحری در هر رشته علوم و ادبیات و صنایع نفیسه موجود بودند که به همت و پشتکار ایشان علم و هنر در سرتاسر شهرهای بزرگ خراسان بدوره کمال ترقی رسیده بود حتی بعضی از علمای متحر بدور و پیش خوارزم و در خود خوارزم و در بار مامونیان زندگی میکردند بنابطن غالب و نزد یک بیقین میتوان نتیجه گرفت که در آن عهد برای تعلیم و تربیت ابوریحان هر گونه اسکانات میسر بود او میتوانست بانبوغی که داشته از دانشمندان عصر خود استفاده نهائی در علوم بکند چنانکه درباره تحصیلات ابوریحان البیرونی میتوان گفت در خوارزم و حول و حوش آن تحصیلات خود را بیایان رسانیده و بمدارج عالیة دانش کامیات گردیده است و چنانکه درین باره باتسا باه کلو پیدای اف اسلام نگاشته آمده است ابوریحان علوم ریاضی نجوم طب و تاریخ را در کشور خود فرا گرفت باین سینا از تباط پیدا کرد و باوی بمکاتبه پرداخت بیرونی در نتیجه همین تحصیلات خویش او لاین اثر بزرگ خود «آثار الباقیه» خود را بنوشت و در سالهای پختگی عمر خود به هند رفت که تازه بسبب فتوحات قشون محمود غزنوی راه آن بروی مسلمانان باز شده بود.

البیرونی ذخیره کافی از دانش یونانی در وطن خود فرا گرفته بود که در هند بتدریس علوم یونانی پرداخت و باینوسیله بادانشمندان هند آشنا شد نتیجه این سفر کتاب (ماللهند) است همچنین از منابع هندی آشکار میگردد که البیرونی قبل از مسافرتش به هند که در قرن یازده میلادی واقع شد کتاب هائی را در کشور خویش راجع به هند از روی ترجم عربی متون سانسکریت و سایر آثار مربوط مطالعه کرده بود وقتی با قشون سفری محمود به هند آمد در آنجا به کمک دانشمندان هندی میتوان سانسکریت را سرور نموده استعدادی

از خود نشان داد که حتی دشوارهای
 رسم الخط و رموز صرفی و نحوی زبانی مانند سانسکریت که برای او طبعاً
 بیگانه بود مانع پیشرفت و مطالعه او نشده بکار خود ادامه داد و اندیای وی
 اطلاعات پیشبهای از علوم تاریخ و دیگر حصص دانش هندی بخصوص نجوم
 و ریاضیات در بردارد. و تاجاتی که معلوم است ابوریحان ایام جوانی خود
 را بدربار مسون خوار و شاه که مرجع علمی اعلام بود سپری نموده
 و قسمت مهم تحصیلات و دانستنی خود را نیز در خوارزم و اطراف آن به
 پایان رسانید. او چندی به جرجان نزد شمس المعالی قابوس بن وشمگیر ماند
 و آثار الباقیه را که مهمترین اثر اوست بنام آن حکمران دانشمند تالیف کرد
 از این توضیح برمی آید که ابوریحان البیرونی در اثنای این سال ها که
 بان قبلاً نیز اشاره نمودیم نزد شمس المعالی قابوس بن وشمگیر
 در جرجان بوده و بدربار این حکمران قدر و منزلتی بسزا داشته و پیش
 آمدهای نیکی دیده تا وی یکی از آثار مهم خود را بنام آن زمامدار فاضل به
 پایان رسانیده است. مدت توقف حکیم در جرجان بقید سال و ماه معلوم نمی
 شود اما از سنواتی که به انجام دادن آثار الباقیه مصروف بود در حدود ۷ یا ۸
 سال میتوان حدس زد از مابعد و ماقبل این مسافرت چیزی معلوم نمیشود.

در اینجا با صرف نظر از گفته سوطی که حکیم را از غریبه مردم خوارزم
 میخواند. همیتقدر معلوم است که البیرونی دوره جوانی خود را در خوارزم
 و رفت آمد به دربار خوار و شاه و بلند بردن سویی دانش پسریش در
 خوارزم بسر برده است و در اثنای هفت سالها دانستنی های خود را نیز در
 همانجا پایان رسانیده است آشنائی او بعیث یک دانشمند سبز به این سنا
 تنها در دربار خوارزم شاه اتفاق نیافتاده بلکه ریشه عمیقی داشته است.
 گفتیم ابوریحان ظاهراً اوایل عمر خود را در کشف حمایت مسونیا که به
 خوار و شاهیه بحر و فندگزارانیده است خانواده مسونیان در اجتهاد باج گذار و خوار و شاه

سامانی بوده و بعد از انقراض دولت آل سامان و استقرار غزنویان بین سالهای ۳۸۴ - ۳۹۰ هجری مستقل گشتند و ابی در سال (۴۰۷ م) سلطان محمود غزنوی بلاد خوارزم را فتح کرد و آنرا بملکت فیسیح الارجای خود بنظم ساخت. ابوریحان هنگام اقامت پدر بار ابوالعباس ماسون بن ماسون خوارزمشاه شورش اهل خوارزم و قتل خوارزمشاه و لشکر کشی سلطان محمود بخوارزم را به خونخواهی خوارزمشاه و فتح خوارزم همه بچشم خود دیده و در آن حوادث حاضر و ناظر بود و آن حوادث را در کتابی نوشته است که از آن جز دو فصل که آنرا ابوالفضل بیهقی ضبط کرده دیگر جصاص آن از میان رفته است. ابوریحان پس از فتح خوارزم با سر محمود غزنو رفت و در این پایتخت زیبا با دیگر دانشمندان بزرگ عهد غزنویان منحشور گردید و درین زمان عمر ابوریحان به (۴۵) سال بالغ بود مورخین مسلمان با اختلاف عبارات گویند البیرونی در غزنه از عنایات سلطان و صحبت های علما برخوردار بوده است.

البیرونی در غزنه

مورخان معاصر و مستشرقین البیرونی را مربوط بآل ناصر دانسته اند زیرا محمود غزنوی او را به دروازه هند آورد و بوی موقع داد که از فتوحات سلطان استفاده نموده هند را سیاحت نماید و در اثنای همین مسافرت ها بود که ابوریحان زبان سانسکریت را یاد گرفت و بوسیله زبان مذکور از علوم و هنر هندی ها معلومات مهمی بدست آورده آنرا بر علوم اسلامی و یونانی که از پیش یاد داشت علاوه نموده دانشمند جامعی بار آمده است.

البیرونی نیازندگی مرفه که در غزنه از عنایت محمود و مسعود میسر شد

گردید یا خاطر جمعی تمام برای تعلیم و تعلم علوم جدید عصر و زمان و کسب اطلاعات تازه آسوده گردید او یا علما و فضایی بزرگت عهد محمود که از اطراف و اکناف اسپراتوری غزنویان در مرکز علم و هنر زمان (پایتخت محمود) با هم گرد آمده بودند در تماس آید به تعاطی افکار در تمام شقوق دانش اسلامی و بعضیات دانش یونان بخصوص در نظریات رواقیان و فیلسوفان اخلاقی از قبیل سقراط - افلاطون - گزینوفان و ارسطو پرداختند و در حل غموض و رموز حکمت یونان و دانشمندان اسلامی مانند الکندی - فارابی و ابن سینا با هم به ناظره های علمی کردند. چون کتابخانه های شهر غزنه در دسترس او و دانشمندان حاضر بود از آن در مسائل مهم استفاده نهائی کرده رفتند و بر معلومات خود در هر علم و هنر افزودند ابوریحان در کتابخانه بزرگ غزنه چنان کتابهای مهم و با ارزش دریافت نمود که پیشتر از آن حتی نام آنها را نشنیده بود این کتابخانه بزرگ و مهم واقعاً به سببی محمود و سعود و محمد پسران او تاسیس یافته و در آن به زبان های مختلف عربی، دری، هندی، یونانی، عبری و دیگر السند زنده همانوقت آثار گوناگون موجود بود بگفته امین اخند رازی و سولانا شنبلی نعمانی کتاب ارتنگ سانی نیز در فهرست آن داخل بود.

چون ابوریحان از دانشمندان بزرگ و محقق زمان بود سلطان محمود و پسرانش محمد و سعود با وی عنایت و سررخت زیاد داشتند و همیشه او را از انعام و اکرام خویش بهر مند میگردانیدند. ابوریحان در یکی از قصائد عربی خویش ازین عنایات آنان یاد کرده و اظهار امتنان کرده است را جمع با نچه در بی التفاتی سلطان در مورد البیرونی بعضی مستشرقین سخن میگویند و از صاحب چهار مقاله متأثر شده اند بدیع الزمان همدانی دانشمند معاصر وقت در انباره تحقیقات عالمانه نموده است و بتأبرین حکایت چهار مقاله مبالغه آمیز است و مع الاسف دیگران از آن افشاها ساخته اند اینکه سلطان محمود ابوریحان را در سفرهای هند با خود میبرد و آن حکیم عالیجناب را

موقع آن سیداد که درباره عادات و آداب و اخلاق و علوم هنود تحقیقات مفصلی
نموده و آنرا به صورت کتابی با هم جمع و تدوین بکند خود بخود همچو
اتهام ملت را بر او میکند .

« شخصیت بیرونی »

گویند بزرگی قدر و جلالت خطیر وی نزد ملوک بدانپایه بود که قابوس
شکیر خواست قاتحامت امور مملکت را بوی محول کند و فرمان او در هر
کار مطاع باشد و وی سر باز نزد همچنان بروایت بیعتی بیرونی است درازی
بدربار مأمون خوارزمشاه منسلک بود و او را نزد خوارزمشاه منزلتسی
بدانپایه بود که روزی او را طلب کرد او قدری دیر تر جنید خسوارزم
شاه را در حال سواری اسب دریافت ولی بادیدن ابوریحان خواست از اسب
با احترام حکیم بزیر آید ابوریحان بشاه سوگد داد که پیاده نشود خوارزم
شاه در جواب ابوریحان این بیت عربی را بخواند .

العلم ومن اشرف الولايات یا تیه کل الوره ولا یا قسی
ابوریحان را محضره و معاشرت بکمال یوداما با عفاف .

سردی بود گندم گون بطین و دارای محسن انبوه .
شهرزوری گوید هنگامیکه لیریونی قانون مسعودی را تصنیف کرده و آنرا
بنام مسعود عنوان نمود سلطان مسعود محض جایزه و انعام مقرر نمود تا بر
فیلی یکبار فقره خلص بار کرده نزد (بیرونی) بردند چون پایه خود را از
آن بلند تر میشد لایسرم آنرا قبول نکرد و گفت همانا این بار بار از کار
باز دارد خردمندان آن دانند که فقره میرود و علم میماند و من بفتوای خرد
هرگز معارف باقی را نیز خارج مادی نفروشم ابوریحان همیشه از کشفیات
تازه باحوصله عالمانه استقبال مینمود آواینکه ابوسعید سجزی اسطرلاب کروی
جدید خود را باختراع کرد و آنرا برگردش و خمی زمین بی ریزی نمود

ابو ریحان از فکر و اختراع سجزی تمجید و تحسین نمود حال آنکه وی در آن وقت بگردش و وضعی زمین بسیار هم معتقد نبود او در باره علوم مثبتة بازادی کامل ابراز عقیده میکرد و زمانی وی از روی تقویم روسی ماشینی بغرض تعیین اوقات اختراع کرد خواست آنرا در مسجدی نصب کند تا اوقات نماز را بر مردم نشان بدهد مگر امام مسجد آنرا نپذیرفت و گفت این ماشین از روی تقویم اسلامی ساخته نشده مابآن ضرورت نداریم روی هم رفته ابو ریحان بیک دانشمند مسلمان و بر مقدسات دینی ایمان راسخ داشت و در میتود و طرق تحقیق مسایل روش استقرائی را پیوسته تعقیب میکرد وی در القانوی اصول اساسی را توضیح نموده قضایایی را که در کتاب مذکور ذکر شده همه را بوسیله همین روش استقرائی خود به اثبات رسانیده است وی مشاهدات و تجارب و تحقیقات شخصی خود را جدا جدا نشان داده است .

ابو ریحان با وصف اینکه از محققین باستانی و نظریات سرعایشان استقبال مینماید ولی همینکه بروی آشکار میشود که بعضا به عمق یک نظریه نه رسیده اند بدون تردد بانتقاد می پردازد.

ابو بیرونی بخواست سلطان محمود باقشون او از غزنه به هند رفته و در آنجا نخست در سند با هندیها و دانشمندان آن نیم قاره تماس مستقیم گرفت . با آنها داخل مفاهمه گردید و باهم آشنا شدند و بوسیله مفاهمه دانستنی های یونانی و اسلامی خویش را که با خود برده بود آنرا به هند آموخت و آنها از دانستنی های هندی خویش بسوی یاد دادند. از آن جمله زبان سانسکرت را بمرحله نخستین از دانشمندان هندی فراگرفت پس از آن بوسیله همین زبان و کمک هندیها با تاریخ جغرافیا نجوم ریاضیات و دیگر علوم هندی آشنائی کامل بهم رسانید گرچه دولاقوز نویسنده تاریخ هند باین عقیده است که تاریخ هند از زمان فتح اسلام شروع میشود قبل از آن تا ریخیکه بتوان لفظ تاریخ را به آن اطلاق نمود بنظر میرسد اما از ادبیات مقدس

و مذهبی هندوها که برخی حصص آن از دو هزار سال قبل المیلاد حکایت میکنند میتوان یک داستان پس مربوطی راجع به مراحل ترقیات انسانی فراهم نمود که به ذریعۀ آن مراتب تمدن و ترقیات حیرت انگیز آنها را کشف میتوان کرد اما از اینکه البیرونی در اثر مهم (ماللهند) خود از تاریخ هند مکرر یاد میکند ممکن است روایت دولاقوز را سبب آن تلقی کرده و یا اینست که ابوریحان ادبیات مقدس هندی را به سبب باهم مربوط بودن آثار آن (که دولاقوز هم از نظم و نسق مکمل آنستایش کرده است) بررسی کرده از آنها مطالب تمدن تاریخ هند را استنباط و اقتباس کرده است.

رویه رفته ابوریحان در علوم مختلفه عصر خود شرا حاطه کمالی داشت و بگفته جارج سارتن وی یکی از بزرگترین دانشمندان بوده که به عصر ما نزدیکتر است و علاوه نموده است او یک نفر سیاح فیلسوف ریاضی دان منجم جغرافیا شناس و عالم گرانمایه و فردی از بزرگترین دانشمندان و عالمانی بوده که تا کنون بدنیایا آمده اند. دماغ انتقادی او دارنده حوصله فراوانی بوده. عاشق حقیقت بود او مالک چنان جرئتی شناخته میشود که سه در قرون وسطی بخود نظیر نداشته البیرونی در علوم مشته احاطه عجیبی داشت چنانکه قانون مسعودی وی که در علم نجوم تألیف شده امروز هم از مهمترین تمایف عالم بشمار میاید.

ماللهند البیرونی تاریخ هند و علوم آنهاست او علاوه بر آنچه در فهرست خود نام برده تقریباً بیست کتاب سانسکریت را ترجمه و خلاصه نموده است یکی از فضیلتی سبزه هندی که الان در قدوین تا ریخ معاصر هند عضویت دارد چنین نوشته است: زبان مادری البیرونی خوارزمی یکی از لهجه های دری بوده او تقریباً سیزده سال از سال ۱۰۱۷ تا ۱۰۳۰ میلادی در هندوستان اقامت گزیدن اقامت خویش خود را تماماً بصروف مطالعه و تشبع در آثار علمی هندی و هنری آن ساخته بیکوشید که از هر گونه مدارك و ماخذیکه

برای وی میسر میشد استفاده نهائی کند گرچه همان آثار مفقود شده و به جزء آنچه در آثار حکیم حفظ شده دیگر در هند وجود ندارد ولی مقدار مبسوطی از مندرجات همان کتب از آثار البیرونی بدست میآید .

چون ما به اقتباسات و مشاهدات او اعتماد کامل داریم لذا مطالعات و نظریات انتقادی ابوریحان در نزد مادیانیان قد وین تاریخ معاصر علوم هندی ارزش فراوانی دارد .

پناغلی دکتور متراشاستری استاد تاریخ و ثقافت هندوستان در یک مقاله نوشته است : ابوریحان محمد البیرونی در زمره سیاحین خارجی که راجع به هند معلوماتی برای اخلاف گذاشته اند شخصیت بویژه دارد زیرا برخی از همان توریست ها بمقصد سیاسی و تبلیغ مذهبی به هند آمده بودند چون جزء تعدادی از آنها به کلتور و زندگی باشندگان هند آشنائی نداشتند هر چه در هند میدیدند و سر ام غائی آنرا نمیدانستند مینوشتند بنابراین آنها درباره هندوستان افسانه هائی از خود بافته اند . که امروز فهمیده نمیشود مفهوم واقعی آن چیست .

برخلاف آنان ابوریحان کوشش نموده که بمطالعات و مشاهدات هندی خویش مانند یک هندی نظر انداخته و واقعیت ها را دریافته است . ابوریحان اکثر متون معروف سانسکریت را که در موضوعات گوناگون نگارش یافته بود از طریق ترجمه عربی در دسترس داشت و حتماً باید قبل از اقدام سفر هند آنها را مطالعه کرده باشد او هنگامیکه به هند آمد نخست زبان سانسکریت را بطور مکمل یاد گرفت سپس تمام نیرو و قابلیت خود را مطالعه متون اصلی زبان سانسکریت معطوف نمود باین منظور او به همه سیاحین خارجی که از هند دیدن کرده اند برتری شایانی دارد .

شاستری تصریح کرده است که در آغاز البیرونی در آئین مطالعات و تحقیقات عالمانه خود در هند بموانع متعددی نیز مواجه گردید مگر آن شخصیت

ممتاز بدون اینکه از هدف خود منحرف شود با سرسختی تمام بمطالعات و تحقیقات خویش ادامه داد و از طریق مباحثه علمی با هنود داخ گتگو شده و با آنان در موضوعات دینی علمی و ادبی به اساس تمدن و رواج خود آنها مناظره ها نموده است و درین گونه سایل هم میخواند بر معلومات خود بیفزاید.

البیرونی به جهت رسیدن به هدف اصلی بوسایل متعددی توسل نمود تا بالاخر توانست متونی چند از سانسکریت را عبری برگرداند.

البیرونی حتی الامکان از اظهار مطلب بزبان خود اجتناب میکرد و به خود هنود موقع میداد تا از طریق متون کلاسیک که به پیمانه وسیع بران استناد شده بزبان خود درباره خود حرف بزنند باین طرز العمل امکان اینکه بخلاف حقیقت متهم شود از میان برخوایسته است و همین روش تازه وجود یافته است که با آثار البیرونی در ساختمان مجدد تاریخ و ثقاف و بخصوص تاریخ هند باستان اهمیت فوق العاده و بسزا قایل میشوند.

ساحه اندیکای البیرونی فوق العاده جامع و وسیع است و موضوعات خیلی از هم دور و مختلف را در برگرفته است مثلاً دینی فلسفی صرفی نحوی عروضی اوزان و مقیاسات هیئت احکام نجوم تصویر جغرافیا تاریخ و غیره و بنابر آن در حقیقت از آثار البیرونی یک دایرة المعارف بزرگ بهار آمده است . باین وسیله البیرونی تنها برای هند و هموطنانش بلکه برای همه طالبان و متخصصین و مستشرقین که به هند شناسی مصروف اند خدمت مهمی انجام داده است که میتوانند از آنها استفاده عمیقانه نمایند .

مالهند البیرونی نه تنها درباره هند ، معلومات سیده بلکه مشکلات آثار آن محققینی که شهرت دارند و با آثار آنان را میخوانیم میتوان بکمک نوشته جات البیرونی حل کرد .

مدارک و تتبعات البیرونی از این نقطه نگاه بنظر تحقیق و انتقاد مطالع شده و باید نخستین قدمی که درین ساحه برداریم آن باشد که باید تمام معلوماتیکه

در باره آثار سانسکریت که از اندیکای او خوشه چینی شده با همسم گردد کنیم. در اینجا بنا علی شاستری باظهار قدر شناسی میپردازد و گوید :

البیرونی از طریق زبان عربی بسیاری از معلومات علمی را به آسیای باختری انتقال داد. و باین منظور محتویات اکثر آثار سانسکریت را که بخشی از میان رفته است تلخیص نموده و بر آنها شرح و حوا دثی نوشته است. هرگاه آثار البیرونی نمیبود امروز از آثار مذکور و مؤرخین آن نام و نشانی در کف نداشتیم.

همچنان آثار البیرونی در راه تثبیت و تعیین تاریخ های بعضی از متون که فقدان آن در تحقیق و تتبع تاریخ هندوستان را مانع بزرگی پیش میکند خیلی ها کمک میکند. البیرونی در بین دو یا چندین شخصیت و مصنفین مقابله میکرد و هیچگاه از اظهار رائی یافتن در باره قابلیت یا عایب نسبی آنان خود داری نکرده است.

دانشمند دهخدا در باره کسب معلومات هندی ابوریحان در غزنه نکته تازه دارد و گوید .

ابوریحان در غزنه فرصت های خوبی داشت و با طبقات مختلفه هند و ها آمیزش کرده تا از اطلاعات آنها استفاده نماید زیرا در آن موقع غزنه پراز هندو های بومی کابلستان و اسیران جنگی و نیز اشخاص آزادی بوده که به بمرکز قدرت و عظمت روی آورده بودند و غالباً بکارهایی از قبیل صنایع دستی و معماری اشتغال داشتند. چنانکه معماران یونانی در عهد خلفای اموی در دمشق به همین قسم کارها میپرداختند بر علاوه عناصر سریاز و صا حب منصب و سیاستمدار و تاجر و غیره نیز از کلیه نقاط غربی هند بدان شهر آمده بودند. اما تحقیقات البیرونی راجع به آنچه در غزنه بدست آورده است منحصر نبوده بلکه وی در کشور هند نیز مسافرت ها نموده و چندین سال را در آنجا گذرانده است.

کارهای نجومی البیرونی

در محل نخست میخواهم آزد عوت شما و ازین پذیرائی گرم شما تشکر کنم . بسیار مسرت دارم که موقع یافتن در مراسم هزارمین سال تولد البیرونی دانشمند شهیر افغن اشتراك کنم .

آثاروی در نجوم و ریاضیات که ثمرات نبوغ وی میباشد به علمای نجوم در سراسر جهان مبرهن است .

من بنو به خود میخواهم سهم البیرونی را در ساحة استرونومی و اهمیت آنرا در نجوم عصری ارائه کنم .

پیمایش شعاع زمین

البیرونی بدین عقیده بود که زمین شکل کروی دارد . او نوشته است: « اگر زمین کروی نبود روزهای تابستان و زمستان از هم تفاوت نمیداشت »

این منجم معروف غزنوی يك میتود کاملاً اصیل را برای تعیین شعاع زمین بوجود آورده است . مذکورۀ اصلی این میتود پیمایش پائین شدن افق از قلۀ کوه بود . عبارت دیگر تفاوت بین افق ریاضی و افق مشهود بایست تعیین میشد.

بیاید این تفاوت را بنامیم. ارتفاع کوه را H و شعاع زمین را بنامیم R ازین تناسب آشکار

$$\cos \alpha = \frac{R}{R + h}$$

قیمت شعاع زمین بدست می آید :

$$R = \frac{h \cos \alpha}{1 - \cos \alpha}$$

البیرونی مشاهدات و تحقیقات خود را از قلعه يك کوه در هند انجام داد.

او قیمت را و ارتفاع کوه را اندازه کرد. برای محیط زمین $(2\pi R)$

۴۰۴۰۰ میل عربی را بدست آورد. هر گاه میل عربی و به واحد های
مروجه امروزی حساب کنیم برای محیط زمین طوریکه البیرونی حاصل کرده.

$$2\pi R = 40180 \text{ km}.$$

این قیمت با رقم امروزی که حد وسطی محیط زمین را ۴۰۰۰۰ کیلومتر نشان
میدهد مطابقت فوق العاده دارد.

نتیجه را که البیرونی بدست آورد موافقت بزرگستنه نجوم در آن عصر
بود. البیرونی آخرین منجم دوره های وسطی بود که شعاع زمین را تعیین
نمود. بعد از وی تحقیقات درین زمینه تا قرن ۱۶ متوقف گردید.

به این ترتیب قیمت شعاع زمین که توسط البیرونی حاصل شده بود بجهت
بهترین رقم تا پیش از پنج قرن باقی ماند.

تعیین عرض البلد جغرافیائی :

تعریف ابتدائی عرض البلد جغرافیائی چنین است : این عرض البلد
عبارت است از فاصله يك نقطه معین از خط استوای زمین در سطح زمین که به
واحد های زاویه اندازه میشود.

قیمت عرض البلد جغرافیائی را میتوان از پیمایش موقعیت ستاره ها حاصل کرد .
 البیرونی چندین طریق را برای تعیین عرض البلد معرفی کرد یکی از این طریقه ها
 بر اساسی مشاهدات يك ستاره قطبی در رستهای علیا و سفلی مسیر حرکت آن متکی است .
 بیاثید که ارتفاع این ستاره در رستهای سفلی آن با H و رستهای علیای
 آن با i دو نشان داده شود. عرض البلد جغرافیائی را با این فارمول بیان میشود :

$$\varphi = \frac{h_1 + h_2}{2}$$

البیرونی عرض البلد جغرافیائی برای افسانه از ۰ . ۶ محل معلوم کرده است .
 اوسط اشتباه پیمایشات او از نظر مقایسه با ارزش های امروزی در حدود
 ۵ - درجه است و این معادل تقریباً ۵۵ کیلو متر بر سطح زمین است .
 طریقه های معلوم نمودن عرض البلد جغرافیائی که از طرف البیرونی
 معرفی شده است تا همین امروزی نیز حایز اهمیت است. بعضی از این طریقه ها
 هنوز هم در استرونومی وجود پتیک استعمال میشود

طول تعیین البلد جغرافیائی :

تعیین طول البلد جغرافیائی معضله بسیار مشکل تری را نسبت به تعیین عرض البلد
 بوجود می آورد (عرض البلد را میتوان از استوای زمین که یک سطح
 طبیعی است پیمود، در حالیکه کدام نصف النهار بر جسته طبیعی که از آن طول البلد
 را پیموده بتوانیم وجود ندارد). در عصر البیرونی فقط ممکن بود که
 اختلافات بین طول البلد های جغرافیائی را پیموده نه قیمت های مطلق آنها را.
 البیرونی طریق جدید تعیین طول البلد را کشف کرد. طریقی او بر اساس پیمایشات مسافه
 هابین نقاط معینه بر روی زمین بود. عرض البلد جغرافیائی این نقاط باید قبلاً پیموده شوند.
 بیاثید عرض البلد جغرافیائی نقطه اول را عرض البلد نقطه دوم را بنا مییم.
 طول البلد جغرافیائی این دو نقطه را با انوسه

و نام می گذاریم . بیابید فاصله بین این دو نقطه را بویگوئیم . هنگام ترسیم نصف النهار ها آسان است نشان داده شود که یک مثلث کروی حاصل

میشود که اضلاع آن عبارت است از $90^\circ - \varphi_1$ ، $90^\circ - \varphi_2$ ،

وویک زاویه آن $\lambda_2 - \lambda_1$ است، برای آنکه قیمت φ_1 λ_2

را حاصل کنیم باید این مثلث کروی حل کرده شود . به ارتباط این معضله البیرونی یکی از معروفترین کشفهای خود را انجام داد ، او ترگونوتری یا مثلثات کروی را ایجاد کرد . برای حل مثلث مورد بحث بیرونی این فارمول را بدست آورد:

$$\cos d = \sin \varphi_1 \sin \varphi_2 + \cos \varphi_1 \cos \varphi_2 \cos (\lambda_2 - \lambda_1)$$

از این فارمول فرق مورد نظر در طول البلد های جغرافیائی حاصل شده میتواند . $\lambda_2 - \lambda_1$

فارمول مثلثات کروی که از طرف البیرونی کشف شده است در عصر امروز اساس قواعد ریاضی را در استرونومی کروی و نیز در استرونومی جیودیتیک تشکیل میدهد .

زاویه میلان دایره قطبی با استوا ساویست به زاویه بین محور گردش زمین و محور عمودی بر سطح دوران زمین در اطراف آفتاب . آگاهی بر این زاویه در استرونومی حایز اهمیت بزرگی است .

قسمت این زاویه را میتوان از پیمایشات موقعیت آفتاب در تابستان ۲۲ جون (و در زمستان ۲۲ دسمبر) بدست آورد .

بیرونی سالیان درازی را در راه این تحقیقات وقف کرد. پیمایشات معروف او در غزنی صورت گرفت و نتایج آنها در قانون مسعودی درج است. ما این قیمت را در آنجا چنین می یابیم:

$$\varepsilon = 23^{\circ} 34'$$

بیرونی نتیجه حاصله را با پیمایشات گذشتگان خویش مقایسه کرد و توانست بیان کند که قیمت این زاویه در هر قرن «حدود» ۵۲ ثقیل می یابد. پیمایش های البیرونی چه اندازه دقیق است؟ قیمت ها طبق ارقام معاصر توسط فارمول ذیل ارائه شده می تواند:

$$\varepsilon = 23^{\circ} 27' - 0,4'' (t - 1900)$$

تی علامه سال است.

پیمایش های بیرونی در حدود سال ۱۰۲۰ صورت گرفت. هرگاه برای قیمت ۱۰۲۰ را بدهیم به این نتیجه می رسیم که در سال ۱۰۲۰ زاویه میلان استوا به دایره انقلاب مدار خورشید ازین قرار خواهد بود ..

$$\begin{aligned} \varepsilon &= 23^{\circ} 27' - 0,4'' (1020 - 1900) \\ &= 23^{\circ} 27' + 0,4'' \cdot 880 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} &= 23^{\circ} 27' + 4' \\ &= 23^{\circ} 34' \end{aligned}$$

$$23^{\circ} 34'$$

و این زاویه زاویه ایست که البیرونی در اثر پیمایشات خویش حاصل کرده است. به این ترتیب دقت پیمایشات او فوق العاده است. صبح و شام، نور ماه، در هنگام خسوف:

و تنی در باره کارهای نجومی البیرونی حرف بز نیم باید دره باره مفکور
های او راجع به شرح بعضی از پدیده ها نیز تذکر دهیم .

یکی از مسایل حل نشده آن عصر این مسئله بود که چرا قبل از طلوع
آفتاب جهان روشن میباشد و چرا بعد از غروب آفتاب دفعتاً جهان تاریک نه
میشود؟ به عبارت دیگر چرا پدیده طلوع و غروب را مشاهده میکنیم؟
دانشمندان اعصار گذشته قا در نبود ند که این پدیده ها را شرح دهند
و بعضی اوقات مفکوره بسیار غلطی درین مورد عرضه شده بود مثلاً میگفتند
روشنی روز مستقل از روز و شنی آفتاب بوجود میاید .

بیرونی نخستین کسی بود که شرح درستی از پدیده طلوع و غروب را داد
او توجه را به نقش فضای جوی دورادور زمین معطوف ساخت . او نوشت
که انتشار نور بر ذرات موجود در هوا سبب این پدیده شناخته شده میتواند .
مفکوره او کاملاً تأیید گردید این پدیده در اثر انتشار نور بر ماسایکیول
های جو زمین بوجود میاید .

البیرونی این دانشمند مستعد در عین زمان توجه را به شرح صحیح یک
پدیده دیگر معطوف کرد روشنی ماه در اثنای خسوف . این حقیقت که
ماه بعد از داخل شدن در سایه زمین دیده میشود و یک رنگ خفیف
سرخ میداشته باشد کاملاً غیر قابل درک بود . بیرونی اظهار کرد که
این چیز میتواند معلول تغییر سمت روشنی آفتاب در جو زمین باشد .
این نظریه بیرونی نیز کاملاً تأیید گردید .

من درین مختصر معروفترین آثار نجومی البیرونی را ارائه کردم
من درینجا مفکوره های البیرونی را در باره نظام هیلوسنتریک مورد بحث
قرار ندادم زیرا این موضوع طی مبسوط در مقاله پروفیسر ونس تشریح
شده است .

اما آن مفکوره های هیلوسنتریک البیرونی مورد دلچسپی خاص منست

من یک استرو نوسر هو لندي هستم . د رین سال ما پنجد مین سال تولد
نیکولاس کوپرنیک بزرگترین منجم ما را تجلیل میکنیم . کوپرنیک
میستم هیلوسنتریک را شرح داده است و این میستی است که در باره آن
بیرونی دانشمند هو طن شما و کوپرنیک به عین مفکوره عقیده داشتند
مفکوره هیلوسنتریزم کشورهای ما و شما یعنی پولیند و افغانستان را به
هم پیوند میدهد.

داکتر تاجوز جاز زیبوفسکی
انستیتسوت نجومی پوهنتون وارسا

پروفیسر مقبول احمد استاد پوهنتون علیگڑھ ہند
سہم البیرونی در مطالعات جغرافیائی
وعوامل انحطاط علوم بعد از بیرونی

از تنظیم کنندگان این مراسم در فغانستان تشکر میکنم کیسہ بمن موقع دادند تا قدر دانی خود را از البیرونی دانشمند و عالم بزرگ دینی قرون - وسطی ابراز کنم. او یکتا از ان رجالی بود کہ دانش شرق و غرب را کسب نموده و اد آنرا در برر معاصرین خود گذاشت. عطش پایا ن ناپذیر او برای کسب دانش کافیت کہ او را بصفت یک دانشمند بزرگ معرفی کند اما پیروان دینی او از گنجیہ بزرگ دانشی کہ او از خود بجا مانده چہ استفاده کردند. آیا ہم و طمان او را ہی را کہ و روشن کرده بود پیروی کردند. اگر چنین نکرده اند علتش چیست؟ انحطاط پیشرفت علمی در جامعہ اسلامی یک واقعیت تاریخی است و فقدان همین پیشرفت اس کہ این جامعہ را پائین آورده است. آیا علت چہ بود؟ طو رعموم علت آن دگما تیزم عنعنات پرستی

و مذهب شناخته شده اند. دکتر مقبول احمد مسئله فیودالیزم را مورد مطالعه قرار داد. اما آن نوع فیودالیزم که در آسیا می شناسیم در حقیقت یک ارسطو کراسی نظامی بود که اساس آنرا سیستم زراعتی تشکیل میداد. نظام فیودالی نیست که در راه مآثرار گرفته بلکه عطالت است که مثل یک مانع بزرگ سد راه جامعه شده است. همچنین دگماتیسم یا عنعنه پرستی نتیجه یک جامعه عاطل است. فقدان تفکرات علمی را باید در علل عمیق تری جستجو کرد که یک جامعه را میسازد یا آنرا ویران میکند. جامعه یانمو میکند یا فاسد میگردد. برای یک جامعه و قه رگود وجود داشته نمیتواند.

ما این وضع را از دو قرن به این طرف در جامعه اسلامی میبینیم. از آن به بعد روحیه پیشروی تبارز کرده نتوانست. این روحیه محل صحیح خود را حتی در جهان اسلامی عصری نیز پیدا کرده نتوانست. ما بنا به مذهب یا دگماتیسم را مسئول آن بدانیم بلکه از آنجا که برای همگام شدن با انکشافات جدید به جو حرکت نگرده ایم باید خود را مسئول بشناسیم آنگاه که دانشمندی چون البیرونی در قرون وسطی مواد را از منابع مختلف جمع میکردند فقط سعی میکردند که ذخیره دانش بشر را به نفع بشریت توسعه دهند. اما در اینجا باید بدانیم که چه مقدار از این جمع آوری مواد بر تجارت عملی متکی بود و چه اندازه خود دانشمندان قرون وسطی کوشیدند که سطح پیش معاصرین خود را تغییر دهند. ما میتوانیم اشخاصی را بحاطر بیاوریم که نمیتوانستند استعداد های حقیقی خود را درست آزمایش کنند. با تسلط عظیم به دانش و زبانهای البیرونی در جامعه که سی زیست باید بایک سلسله مشکلات مواجه میشد. و تا زمانی که ما این مشکلات را شناسیم نمیتوانیم مقایسه را که شایسته اوست برایش تعیین کنیم.

با وجود غنای معلوماتی که البیرونی به ما میدهد نکات زیادی موجود است

که بساوا الهاراجواب نمیدهد. بطور مثال تاریخ کابل شاهان که بعضی از آنها از معاصرین او بود. گفته های او در باره این شاهان خیلی کمتر از آن است که توقع شده بپنوا ند. همچو ین تفصیلی که در باره فلسفه هندی، البیرونی داده است محدود به بعضی گیه هائی است که او با شاهد ات تجارب جاریه مردم گاه گاه میزد. در اکثر حالات ادبیات البیرونی در وهجهس فطری او که میتوانست از احاطه دانش بر زبانها بکند، حایل میشود درینجا ممکن نیست که تمام مثالها داده شود. اما محض یک نکته را از جغرافیسه اقتباس میکنیم که امکان دارد در پر تو تحقیقات عصری درست ترجمه شده باشد.

دكتور حسين علي محفوظ

الجماهر، البيروني د افكارو او عقايدو آئينه

د (الجماهر) كتاب د بيروني د افكارو هنداره، د ده علمي روش: بيروني مونږ ته خوراكي علمي آثار د يادگار په توگه پري ايښي دي. چه بي له مبالغې د تصور له حدودو څخه پردي او هغه سرحد ته رسيدلي دي چه و هم او خيال ورته نشي رسيدلي ځكه هغه په سل ها وكتا بونه رسالي او مقالي ليكلي، تصنيف او ترجمه كړيدي، اوزه كومسان كوم چه دده د كتابونو او آثارو دغه شمير پيچي رښتيا او صحيح دي كه مونږ دسورخينو دغه خبره ومنو چه د هغود نومونو فهرست په وړو تورو (٦٠) پاڼو ته رسيري.

په خپله بيروني د خپلو يو شمير آثارو او كتابونو شمير تر (٣٢٧) هـ كال پوري (١١٣) ښودلي دي چه د (٦٩) كتابونو د پڼو شمير (١٢٢٢٣) مخه و او دا تقريبا د هغه د ټولو آثارو نيماني رقم دي. ورسته له دې څخه ياقوت د هغه د پنځو كتابونو نومونه چه په ادبياتو، تاريخ او شعر كښي ليكل شوي ياد كړيدي بيروني

یو محقق - علامه - او امانت دار مترجم ؤ که دی د علمی تحقیق د قافله مالارونو له ډلې څخه و شمیرل شی د ژبپوهانو په ډله کې هم دی د ممتاز او لوړ مقام ځاوند دی ځکه چه دی په عربی، فارسی، سنسکرت او هندي ژبو پوره احاطه لری برسیره پر هغه په ترکی، روسی، سریانی، یونانی، او عبری ژبو هم پوهیده داچه ده په هغه وخت کې خپل نفیس او قیمتی اثر الجواهر میدان ته راوویست خپله پوره احاطه او ادراک د انسانی، اجتماعی فلسفی او نفسیاتی تحقیقانو او مطالعاتو په ساحه کې څرگنده کړه د بیرونی نثر بلیغ او نظم ئی پوخ او ستین او ادبی معلومات ئی پراخ ؤ.

دی په ژبه، لغت او عربیت کې یو ستر محقق بلل کیده، همدغه راز دی دهغو کسانو په ډله کې ؤ چه د عربی ژبی سره ئی ډیره سینه درلوده تردی حده چه ده دغه ژبه پرتولوو ژبو باندی غوره کتله او همدغه ژبه ئی دخپلو کتابونو دتالیف، ترجمی او علمی تشریحاتو دپاره استعمالوله د بیرونی دعجائبو څخه یو هم دده دقیق علمی روش دی چه پر مشاهد واکرو تجربو او ازموینو باندی بنا ؤ.

البیرونی هغه یواځنی پوهاند دی چه سضحک خرافات ئی لری غورزولی او هغه قصبی او حکایات ئی چه کوم علمی اساس نلری بی اعتباره گتلی دي دغه پوه شخصیت د علمی تحقیقاتو او مطالعاتو دپاره ځینی قاعدی وضع کړیدی چه زه ویارم دغه قاعدی دلمړي ځل دپاره دده د کتاب الجواهر څخه کشف کرم او خوشحاله یم چه ځینی هغه قاعدی او روشونه دلته یاد کړم ۱- هغه څه چه ځان ژغورل ورڅخه بیرته شی دانتقاد لاس ورنځنی لنه پری ځکه چه دربتیا او درواغو ځای پکښی پټ وی.

۲- ټول هغه غیزونه چه په نړی کې وجود لری د زبانی داو د دوسره سم خپل شکل او بڼه بدلوي داشا عران دي چه په خپلو مداحیو کښی د ډیره درواغو څخه کار اخلی.

۳- سونږ دا جرئت نکو وچه هغه څه چه مونږ نه وی او رید لی بل ته و وایو.
۴- پر راوی و حکایت کونکی باندی بی له امانت دادا کوالو څخه بل شی
واجب ندي .

۵- صیقل کاری آسان کاردی لځکه صدق او کذب اسحاق ئی کړ ان کار
دي .

۶- هغه څه چه مونږ ئی په عالم وجود کښی نظیر نه وینو ژرده چه و وایو
دهغه شی تصور هم ممکن ندي.

دالاندی څو نمونی تجربی ته دده اهتمام څرګندوي

۱-.... او که یوشی څواړخونه لرل په هغو استناد کول دپړلښه پسی
تجربې حیثیت لري.

۲-... زما په نزد په دي کښی څو شېبې شته چه دهغواری کول پی به تجربی
او پر له پسی از موینو څخه امکان نلری.

دده ددقت، امانت او تواضع څو نمونی

۱- دایو داسی حکایت دي چه له یوی باوری منبع څخه ندی صادر شوی .
۲- زه گومان کوم چه دبدائن ښار له دی کبله پدی نوم بسمی شوی چه د
شاهنشاه داستوګنی لځای و .

۳-... باد هغه وزن تخمین کړخو په خپل لاس پی تللی ندي.

۴-.... او زه صرف گومان کوم چه زما دا گومان د کوسی تجرب پی سره
ملګری ندي .

۵-.... او د ملغلرو نومونه په عربی ژبه کښی دوسره زیات دی لکه
دزمری نومونه زه پدی ژبه او پدی لځای کښی د هغو ټولو نومونو
شمیرل پریږدم.

۶-.... یوه مجلوله خبره دیوه جعلی کتاب څخه اخستل شوی ده.

۷-.... دډیر پارسوب له کبله زه دهغه شی په وزن باور نشم کولای

لځکه چه داسی پارسو بونه دحجم په حساب کښی راځی خودوزن په حساب کښی راتلی نشی .

۸-...زه گمان کوم خو ز مادا گومان یو ثابت او محقق شی ندی .

۹-...داسی یوه خبره ده چه زه وایم خو تقریباً تصدیق ئی نشم کولای .

۱۰-...مادغه شی نه پخپله په ښکاره ثابت کړی او نه می دکوم باوری سړی څخه اوریدلی دي .

دده د نظر یا توڅخه

۱-...ډیر ژب پوهاند دقبایلو او طوایفو څخه او ریدل شوی لغات او کلمات راټولو او پدی توگه دخپل ضبط او تدوین قدرت نوروتنه ښکاره کوی حال داچه پدی کار کښی بی له مبالغی تفاخر او خودنمایی څخه بله کټه نشته، تردی حده چه دوی دامنات داری لحاظ هم ونکړاودشا هد راوړاودپاره ئی داسی شعرونه جوړکړل او هغه ئی دکورستان په سپروپوری وتپل گواکسی دوي پدی نصیحت عمل کړی چه وایی (که غواړی چه خپل درواغ خلکو ته رښتیا وښی نودژوند یو څخه شاهد مه راوله) یعنی هغه درواغ په سپروبانسی وتپه.

۲- په تیرو وختو کښی به چه غز ترکان مسلمانیدل اومسلما نانوسره به ئی ژوند او خلطیت پیدا کاوه نودوی به ددواړو خواوتر منځ تر جمانی کوله کله چه یو غز ترک مسلمان شو هغه ته وویښ شو چه دا سړی ترکمان شو پدی

یعنی دترك په شان شوي دي .

۳-د(ج) او (ي) توري په اکثر وژبو او لغاتو کښی سره اشتراك لری او دهمدي کبله یو د بسل په ځای استعمالیږي .

۴-ډهر و تیروته دداسی خواصو نسبت شوي دي چه زه گومان کوم ددی خواصو د مخترع متضا به داوی چه دغه تیروي خلک له لاري څخه بیرته کاندی .

۵- په عربي ژبه کېنې د سپينو زرو نوم (اللجين) او صريف د ي
زه گومان کوم چه د صيرفي کلمه د همدې کښې څخه اخستل شوی
ده .

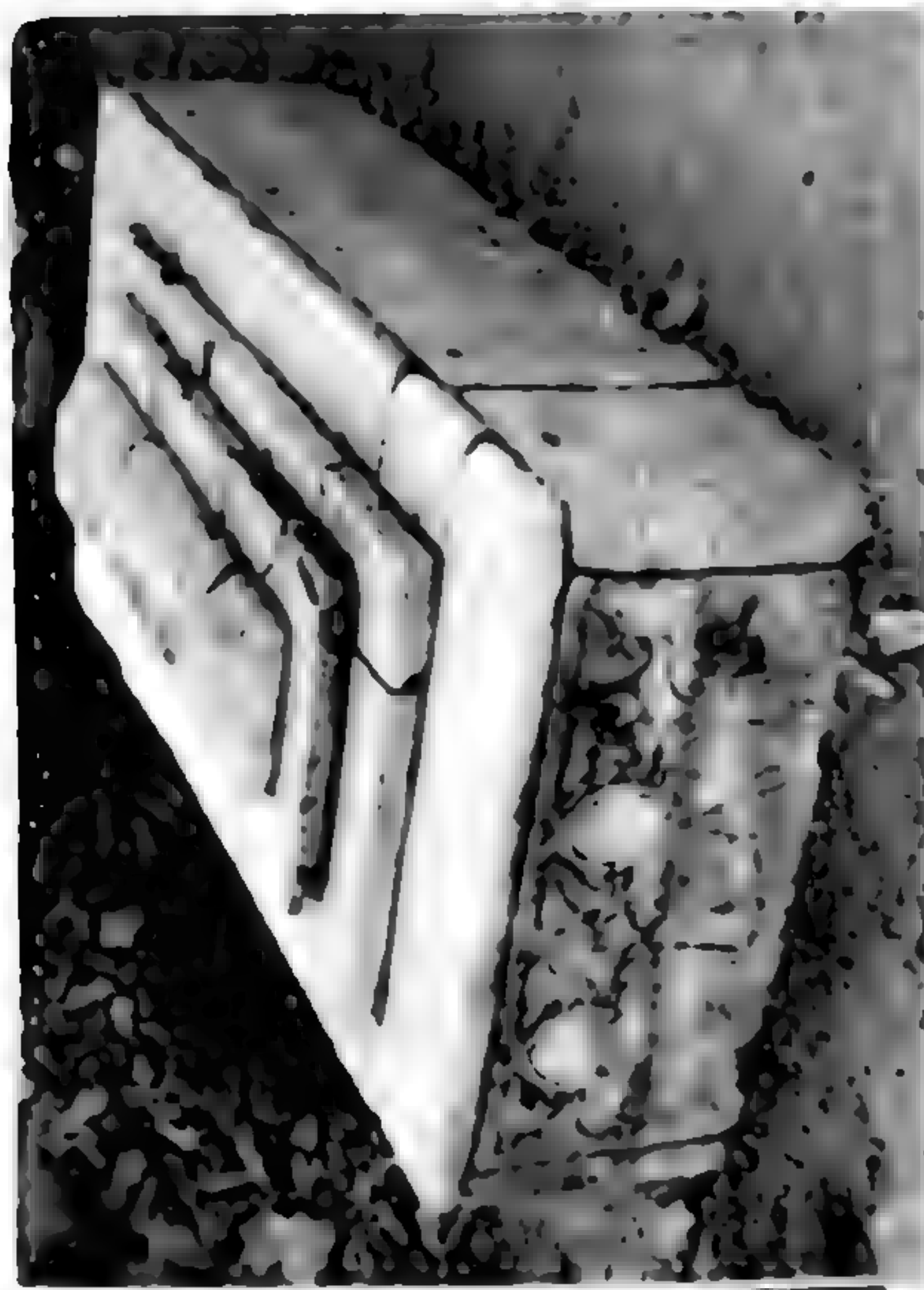
او د خرافاتو او عاسو خلکو په بقولاتو باندې خپل نظرداسې څرگندوی
۱-... لکه دعاسه خلکو عادت چه دهر هغه شي جوړول چه دوی ته مشکل
او غير عادي ښکاري دهغه نسبت وسليمان نبي(ع) ته کوي .

۲-.... او هغه خرافې خبرې چه دعاسه خلکو په ژبو جاري دي پری
زیاتې دي .

۳-.... او رکاکت پکښې څرگندوی او په هغه کېنې بيله وجود څخه کوم
بل خاصیت تجلی نه کوي او همدارنگه په استقرار کېنې ځکه دا دهغه سړي
دپاره چه راکیر شوی دی پوه پناه گاه ده چه د علت په ځای هغه نه ستوسل
کيږي .

۴-.... دایوداسې خبره ده چه نه په وجود او نه ذهن کې کومه کتنه لري .
۵-... هزیان وپل پای نلري .

۶-... خوداسې خرافات چه ښکاراوی دعاسه خلکو په نزد پری دی .

دہلیستان دیو مائی عا لسم پور دھان السرو می شر دغزی دسپول
دباغونو پیو باغ کی

مایل هروی

افسانه بوریجان

۴۶۲ - ۴۴۰

حضرت غزنه مهد پیش بود	زادگاه علوم و دانش بود
علم و فرهنگ او جهان آراست	تیغ و تدبیر آن زمان پیراست
علم و دانش جهان جهان سی ریخت	همه در دامن ز میان میر ریخت
گرد بر گرد روشنا میزیست	از ره علم پربها می زیست
چونکه آموزگاه دیرین بود	دانش خیز شهر غزنین بود
ای درینا ز گردش دوران	غزنه را سوخت از جهان سوزان
گرچه خود شهر، بود در دوران	مفخر غزنه بود (ا بوریجان)
شاعر و عارف و دیر و حکیم	سیرت نیک داشت و طبع کریم

این جهان چون فسانه بنیاد است	از نسانه زمانه آباد است
هست تاریخها فسانه چند	قصه هر روان دانشمند
گر سخن از نهان بیرون افتد	سا ز افسانه آرسون افتد
هر بزرگی فسانه بی دارد	نقش پادر زمینانه بی دارد

دهر افسانه به کهن دارد
 قصه از شور و حال (بوریحان)
 قصه از دانش و فضیلت او
 یک دوسه داستان شود تحریر
 گفت «ولواجی» (۱) فقیه زمان
 نفسش در شمار افتاده
 اندر آن حال پرسش از من کرد
 گفتم ای ساعه گاه پرسان نیست
 کرد اصرار آن منجم دهر
 ذی توای مرد! نیک خوش فرجام
 که به دانستگی، زجان گذرم
 گفتم آن مسئله به لطف بیان
 تا کشیدم زخانه پایرون
 مرد «بیرونی» آن مهین دانا

قصه دیگری پردازم
 آن فروزنده آفتاب زمان
 زندگی داشت گاه در خوارزم
 نزد مأمون شه مقرب بود
 چونکه در علم بد بلند نگاه
 روزی مأمون به مرکب رهوار
 دانشی مرد را طلب فرمود

نکته پسر دازد و ثمر سازد -
 قصه از قیل و قال (بوریحان)
 قصه ها از علو هست او
 گر قصوری رود توعذرپذیر
 که شدم من به نزد بوریحان
 از خوشی بر کنار افتاده
 از روز حساب و جو هر فرد
 لحظه بحث و فحص عرفان نیست
 کاندین دم ز علم خواهم بهر
 هست بهتر ازین دوا مر کدام؟
 یاندانسته زین جهان گذرم
 بر گذشتم ز نزد «بوریحان»
 گشت زانکوی ناله ها بیرون
 دوستان را گذاشت در غوغا

از دیار دگر بیان سازم
 آن خردمند سرده، روشن جان
 منهمک بد به علم و دانش جزم
 اندر آن سرزمین همی آسود
 بد معز ز به نزد مردم و شاه
 می بر فتنی بشهر گام شما
 دیر گردید او نیا مد زود

(۱) فقیه ابو الحسن علی بن عیسی الولواجی از فقهای بزرگ غزنه سعاد
 بوریحان

رفت در جایگاه بیرونی
گشت بیرون ز حجره بوریحان
که پیاده مشو ز مرکب خویش
توشهی شهسوارسی باید
شاه گفت عالم بنامستی
شان شاه را گرفته عنان
ورنه هر با مداد سیاه

باشکوه و شعاع ماسونی (۲)
دا دسو گندش و گرفت عنان
منا زین شیوه میشوم دلریش
سرو روی مرتراهی شایده
توسزاوا را حترامستی
که ترا کرده ام طلب زینسان
که به نزد تو آیم و شایده

قصه دیگری ز بوریحان
بود محمود چون طلبگار
طلبیهش به حضرت غزنین
سالها غزنه بود مامن او
گاه آثار هندوان بنوشت
که نبشت او کتاب قانون را
بهر مسعود معدلت گستر
که همو بدامیرد ریادل
تا که عمری ز مامداری کرد
در خور اعتبار «بوریحان»

گویم از آن بلند طبع زمان
از هنرپروی خریدارش
که و را بود مامن دیرین
شهر او، مهد علم و مین او
د زمین سخن اثرها گشت
نسخه پرزد و مکنون را
آن شه نیک نایب پرور
بی اکرام مردم مقبل
عالمان راهماره یاری کرد
پیل واری ز سیم کرد روان

(۲) ماسون خوارزمشاه (خانواده ماسونیه) در آغاز با جگدارملوک سامانیه بودند بعد از آن که محمود خوارزم را گرفت تحت قیادت محمود درآمدند و بغزنه خوارزم الحاق گردید.

لیک «بیرونی» آن معلم جود
 ب ز گشتا ند پیشکش ز غنا
 گفت آن مرد بخرد ودانا
 بند • از سیم بی نیاز مسم
 آنچه ستوار و باثبات بود

سرد م با فضیلت و دانا
 خواسته پیش شان نخواسته بی
 کرده د ر پیش شان تعظیم
 رفته زونیک قصه ها مانده

تحفه شاه مسترد فرمود
 شکست او طلسم استغنا
 کز قناعت رسیده ام به غنا
 که نه در فکر برگ و ساز هستم
 ثروت اندرون ذات بود

اینچنین زیستند د ر دنیا
 سیم وز را اعتبار کاسته بی
 شوکت شاهی و خزانه سیم
 قصه را یک دیگران خوانده

دینا مونویر

پیام یونسکو

بناغلی اردل نماینده یونسکو در کابل

لطفاً تبریکات و بهترین تمنیات مدیر عمومی را به تنظیم کنندگان مراسم هزارمین سالگرد البیرونی بخاطر موفقیت کنفرانسی که در پوهنتون کابل جریان دارد تقدیم دارم. یونسکو مسرت دارد که در مراسم یاد بود البیرونی مدقق و پژوهنده خستگی ناپذیر دانش که هزار سال قبل بحیث یک دانشمند بزرگ، یک سیاح با بصیرت و یک مفکر علمی بسیا وجلو تر از عصر خویش تبارز کرد اشتراک میورزد.

پیمانه مهمگیری او در تفکر علمی آنچنانیکه شایسته اوست تاکنون بدرستی معلوم نشده است و امید می رود که علاقمندی ناشی از کنفرانس کابل به آگاهی وسیعتر درباره عظمت و ارزایی تازه نوشته های البیرونی منتج گردد.

یونسکو، پاریس

پیام نماینده عراق

دولت جمهوری عراق این بنده را بنمایندگی از طرف خود سرافراز کرد و با شرکت در این جشن فرخنده برایی نهایت مفتخر ساخت.

افتخار دیگری که نیز نصیبم گشت و باعث مسرت و خرمندی نمایندگان عربی شده اینست که اینجانب خود را نماینده سائر کشورهای عربی میدانم. محبت گرم و دوستی پایدار، و ارتباط استوار دو کشور کهنسال عراق و افغانستان هماره زائدالوصف، و روابط دیرین دینی و فرهنگی و علمی و ادبی و تاریخی این دو ملت همیشه محسوس و روشن است.

عراق و افغانستان همواره دارالعلم، و جایگاه رجال و ارباب کمال، و مجمع آئمه و اولیا، و مرکز مهم بزرگان شعرا و ادبا و فقها و حکما و علما و محدثین، و جای اهل فضل و دانش و هنر بوده اند.

نام نامی سر آمدن علوم و بزرگان شرف در کشور عراق بر دل نوشته ا و هرگز محو نمیگردد، و همیشه و در زبان خاص و عوام است، و بیمارستان و آزمایشگاه و کتابخانه و مدرسه و خیابان و مؤسسه و بنگاه علمی زیادی بنام اشخاص برجسته و نامدار معرفت و دانش مانند (ابن سینا) و (البیرونی) که خدمتگذاران معارف اسلامی، و حافظان زبان شریف عربی، و ستارگان قدر اول فلک علوم بوده اند موسوم و معروفست.

معیت زیادی که ارزانی فرمودید و عنایت بسیار که از آن بهره‌ور شدیم و احترام
شایان که نصیب ما شد، و پذیرائی گرم و مهرآمیزی که ما را آغوش
باز این کشور دوست (افغانستان) غرقه دریای آنیم هر موئی بشکرش
لسانی فصیح و زبانی گویاست.

جشن خجسته هزارمین علامه محقق، دانشمندیگانه، استاد دانا، دانش پژوه
ژرف بین، ریاضی دان سترگ نابغه بزرگ شرق، خورشید تابان و آفتاب
درخشان آسمان فضل و دانش ابو ریحان بیرونی را از طرف دولت و ملت
عراق بخصوص دانشگاه بغداد، و دانشکده ادبیات و گروه زبانهای شرقی
و فضلا و ادبا و دانشمندان و استادان کشور ما و کلیه کشورهای عربی
بملت و دولت دوست افغانستان و بهمه شما تبریک میگوئیم.

امید و راست بازار عالم و ادب و دانش همیشه گرمترین بازارها و میدان
روابط دوستی فراخترین جلگه‌ها باشد و بوی شهرت عالمگیر و صیت جهانگیر
نوابغ شرق شام را خوشبو، و پر تو آن جهان معرفت را پر نور سازد
در خاتمه عرائض پیشنهادی چند معروض میدارم:

- ۱- این قالار (تالار کتابخانه پوهنتون کابل که تشکیل جلسات کنگره
در آن صورت گرفت) بنام (قالار البیرونی) موسوم شود.
- ۲- خیابان پوهنتون کابل بنام (خیابان البیرونی) مسمی شود.
- ۳- مدرسه از مدارس شهر کابل بنام نامی البیرونی موسوم گردد.
- ۴- مزار پرانوار البیرونی به سبک دهرین اسلامی مرسوم این کشور
تعمیر و نگهداری شود.

۵- تماس و همکاری و تشریک مساعی با کلیه کشورهای که تجلیل
البیرونی را کرده و یا میکند انجام گیرد.

داکتر حسین علی محفوظ نمایندۀ دولت جمهوری عراق

پیام نماینده امریکا

هم از طرف خود و هم از طرف دانشگاه‌هایی که در موسسه ما عضویت دارند از دولت مبارك افغانستان که ما را برای شرکت در این جشن بزرگداشت هزارمین ابوریحان البیرونی دعوت کردند عرض تشکر میکنم و به هیئت مدیره کنفرانس که برنامه ما را بعهده گرفتند و چنان خوب از عهده برآمدند از صمیم قلب سپاسگزاری میکنم. پیام ما را میتوان در چند کلمه اظهار نمود آنهم که امروز در عده بزرگی از پوهنتون‌های ایالات متحده امریکا از قبیل هاروارد - برنیتون هشیگان کالیفورنیا ابوریحان البیرونی بعنوان یکی از نوربخش‌ترین ستارگانی که در فضای علمی اسلامی میدرخشده دانشجویان امریکائی معرفی میشود. و محققین متعددی از جمله کندی و پنگیوی مشغول تحقیق و تتبع در آثار گرانبهای او هستند و امید میرود که نتایج پژوهش‌ها و کوششهای آن مورد استفاده هر که طالب علم باشد چه در شرق و در غرب قرار خواهد گرفت.

در پایان به دوستان دانشمند افغانستان که در روشن کردن آثار هموطن خود البیرونی بهره بزرگی داشته‌اند و همچنین به محققین همه کشورهای دنیا آرزوی همکاری میکنم که میدانیم پی بردن به همه مسائل مربوط به آثار البیرونی کاری است که تنها بوسیله کوشش مشترک بین المللی میتوان انجام گرفت. کشور جروم کلینتون.

پیام نماینده فرانسه

از طرف حکومت فرانسه پیام ذیل را به مجلس عالی سالگروه البیرونی می‌رسانم
از طرف آقای ژیل و از طرف خودم از جناب شما عذر می‌خواهم زیرا در
کار وظیفه خود به خدمت کودکان و جوانان افغانستان مصروف بوده به صورت
کافی در کار این سالگرد سهم گرفته نتوانستیم به مناسبت هزاره‌مین سالگروه
ابوریحان البیرونی یکی از بزرگترین شخصیات قرن یازدهم، حکومت فرانسه
به جناب شما تبریکات خود را میگوید و تحیات خود برای اجرای کار
علمی شما میرساند امید دارد که این جشن تجدید علاقه خواهد آورد
برای اینکه به مناسبت هزاره‌مین سالگروه ابوریحان البیرونی، یکی از برجسته
ترین شخصیت‌های قرون که در آن شخصیت‌های بزرگوار فراوان زندگی
کرده اند حکومت فرانسه برای شما تبریکات خود را می‌فرستد و تشجیعات
خود را برای کار علمی شما میرساند امید داریم که این جشن یک تجدید
علاقه به وجود خواهد آورد برای این شخصیت بزرگ که یک عالم
ویک فیلسوف بوده از کنج کاوی علمی، دقت فکر و وسعت نگاه به یک مقام عالی
در رسیده یک نمونه برای معاصرین ما و شما و برای نسل‌های آینده داده است.
از طرف آقای اتیان ژیل و از طرف خودم از جناب اعضای محترم این مجلس
بخشش می‌خواهم.

پیام نما ینده ایران

استاد محترم و رئیس کنگره بزرگداشت ابوریحان بیرونی

سازمان لغت نامه دهخدا افتخار دارد که در بیست و پنج سال پیش برای اولین بار شرح حال مفصل ابوریحان بیرونی را منتشر کرد و احوال و آثار این نابغه بزرگ جهان بشریت را بقدر امکان بطالبان علم شناساند.

اکنون که آخرین جلسه کنگره در پایتخت کشور عزیز برادر و هم‌دین ما (افغانستان) تشکیل شده است افتخار دارد باستحضار جنابعالی و عموم اعضای محترم کنگره برساند که دانشگاه هیئت‌تهرانی عموماً و هیئت علمی - اقدام سازمان لغت نامه وابسته به دانشگاه تهران خصوصاً اقدام دانشگاه کابل را در برقراری مراسم هزارمین بیرونی بدیده‌تقدیر می‌نگرند و انتظار می‌برند که هرچه زودتر نتیجه تحقیقات آنان در زمینه‌های مختلف حیات و آثار علمی بیرونی بطبع رسد و در دسترس همگان قرار گیرد، تا تشنگان وادی حقیقت جوئی از زلال فکر آنان سیراب شوند و بروشنائی چراغ پژوهش ایشان نقطه‌ای از زندگانی این دانشمندان عالی قدر را که تا با سرور همچنان تار بهک مانده است ژرف بنگرند.

در پایان موقع را مغتنم شمرده از عنايات خاص رئیس معظم و اعضای محترم هیأت دولت و نمایندگان محترم و استادان بزرگوار و شخصیت‌های معظم و نیز محبت‌های بی‌شائبه دانشجویان دانشگاه کابل و همچنین لطف بی‌اندازه مردم شریف افغانستان که در مدت یک‌هفته از آن برخوردار بودم و یک عمر شرمند آن هستم، صمیمانه تشکر کنیم.

رئیس سازمان لغت نامه دهخدا و استاد دانشگاه تهران

دکتر سید جعفر شهیدی

پیام نماینده ایران

جای بسی مسرت ست که مراسم بزرگداشت دانشمند بزرگ ابوریحان بیرونی در کشور دوست و همجوار ما افغانستان برگزار میشود. تمدن درخشان اسلامی در قلمرو پهناور خود بزرگانی را پرورده که مایه افتخار همه جهانیان هستند و بیرونی را یکی از مهمترین آنان می توان بشمار آورد.

یکی از علل عمده که موجب پیداشدن دانشمندانی همچون بیرونی و ابن سینا گردید این بود که مردمان سرزمین های اسلامی بایک دیگر همکاری و معاضدت دائم داشتند و مروجی و رازی و هندو و ترک دوش بدوش هم در راه ترقی و تعالی علمی گام برمی داشتند. ما امیدوار هستیم که دوستی و برادری ما با ملت افغانستان همکاری علمی را بیش از پیش میسر بگرداند تا بایاری و مساعدت یکدیگر بتوانیم باز هم دوران گذشته علمی را مناسبت با شرایط زمان خود تجدید کنیم.

جشن بیرونی وسیله بسیار خوبی بود برای اینکه ما بتوانیم با علما و دانشمندان افغانستان تماس بگیریم و ز کوشش های علمی آنان بااطلاع گردیم و بهمین مناسبت باید از مقامات دولتی و علمی و دانشگاهی افغانستان که این جشن باسعادت را برپا کردند سپاسگزار باشیم و نیز از محبت و سهمان توازی مردم شریف این سرزمین که باچهره کشاده دائم با ما روبرو بودند تشکر کنیم و سعادت و توفیق و فرخی و شادی و پیروزی را برای آنان از خداوند بزرگ بخواهیم .

اعضای علمی موسسه مطالعات اساسی دانشگاه مک گیل کانادا (شعبه تهران) که به همکاری دانشگاه تهران همت بر نشر آثار فلسفی و عرفانی اسلامی و معرفی آن بدنیای غرب می پردازند مراسم بزرگداشت فیسوف و متفکر بزرگ اسلامی ابو ریحان بیرونی را به مقامات علمی و دانشگاهی افغانستان تبریک می گویند .

مهدی محقق استاد دانشگاه تهران و وابسته تحقیقاتی دانشگاه مک گیل .

د پښتونستان د نمایندگانو پیغام

(نحمد الله و نصلي على رسوله الكريم)

سوپر د پښتونستان د خلکو خادسان او نمایندگان د افغان و رور ملت او
تسولو افغانی او خارجی پوهانو ته تبریک و ابرچه د لوی عالم متبحر
ابوریحان البیرونی جشنی په درناوی و کړه او د علامه ابو ریحان البیرونی
د جامعہ علم د تجلیل وظیفه دوی اجرا کړه .

افغانستان په شمول د پښتونستان ورونو، د خارجی پوهانو کډون په دی
جشن کښی یو لوی افتخار کښی .

اوسشکور یوچه سوپر هم د پښتونستان ورونو له خوا په هغه کښی
کډون وکړ په خاتمه کښی د افغانستان د رور ملت لوړتیا او سعادت او
د پښتونستان آزادی او حریت له لوی خدای (ج) ناصر المؤمنین څخه غواړو .

د پاکستان د نماینده پیغام

دغونډی ښاغلی رئیس، گرانو دوستانو، ادیبانو، ساینس پوهانو او
محترمو حاضرینو!

نن د ابوریحان البیروني په اختتامیه غونډه کې زه پخپله قومی ژبه اردو
دیوڅو ته کوډ عرض کوو او اجازت غواړم.

زموږ پاکستان د ادیبانو، مؤرخانو او ساینس پوهانو د منتخب نماینده په
توکړه د کابل تاریخي ښکلی او بارونق ښار کې حاضر شوي یو.

د دغه ځای د لطف څخه ډکه فضا او آرام ژوند او ستاسو د خلکو د اخلاص
او صمیمیت نه ډکې سیلمه پالنې زما په زړه کې د احسان منډې دوسره د ژوند
احساس را پیدا کړي دي چه دشکری ادا کولو دپاره زما سره مناسب الفاظ نشته دي.
کابل ته زما دراتلو د لومړي موقع څخه، هرکله چه زما د پاره دغه
تاریخي ښار ته دراتلو فرصت را پیدا شویدی ماته په پوره گرمجوشۍ او
د زړه په مینه دهغه استقبال کړی دی، شاید دابه څه غلط نه وي چه ووايم زه
د لومړي ځل دپاره د دغه شان او چټي سیلمه پالنې تصویر وینم.

لس کاله ماديشتو سره تیر کړي او د هغوي د هري قبیلې نژدي کتنه مسی
کړیده. په هر کور، هر کلی او هري کوشی کې می دغه تجربه کړیده چه
د پښتو سیلمه پالنه دنړی د هري سیلمه پالنې څخه بالکل بېله ده او تاسو

عزیزانو په دې څو ورځو کې زما اوزمونږ د ملګرو ادبیا نوږه وړاندې د افغانانو د پیلېدې پالنې داسې نمونه پېشکړه د کومې په وچه چه به مونږ د تل د پاره تاسو ته د احترام سر تهیت نیولی وي . د اسلام آباد څخه درا وتلونډه مخکښې زما هیواد و الوادیبانو دغه عرض کړې ؤ چه زه د علامه ابوریحان البیرونی د قلیس د جشن په موقع د هغوي له خوانه ستاسو په خلست کې د احترام او عقیدت او مننې سر اتمې وړاندې کړم .

داهغه ورځ ده چه هر پاکستانی دغه احساس کوي ابوریحان البیرونی نه یوازې د افغان ولس د پاره یو دایمی بل شوي څراغ دي بلکه د هر پاکستانی په زړه کې د البیرونی د پاره هغه قدر او ارزښت پروت دی کوم چه تاسو د هغې احساس کوی.

آخر ولی به داسې نه وي، د دغه غزنی ښار څخه هغه خپانده خپه را پورته شوه کومې چه زما په هیواد کې د اسلام چنده د همیشه د پاره هسکه و دروله او د هغې دېر کت نه مونږ دخپل هیواد خپلواکۍ لاس ته راوستله او د یو اسلامی سلطنت بنسټ یو کېښود .

زمونږ په زړه کې د افغانستان او د افغانستان دوکړ و د پاره هغه قدر او احترام پروت دي چه تاریخ د هغې شاهدي وائی .

شاید دا خبره به غلطه او بې حایه نه وي چه ووايم زموږ د تاریخ سرچینه افغانستان دي ځکه چه په تاریخ کې دغې خاوري (افغانستان) داسې پوهان لارښوونکي، هنرمندان او عالمان وزیرول کوسو چه زموږ په وطن کې د علومو او فنونو څراغ هم روښانه کړ.

که رښتیا ووايم نو د پښتون قوم له راتلو نه وروسته د اقبال په وطن کې د اسلام څراغ روښانه شو او د پاکستان تاریخ بالکل بدل شو.

هلته د پښتنو د تحریکونو په وجه د آزادی څراغ هېڅکله مړ نشو اگر چه دانگریزانو حکومت داسکانون تر حده پوري کو ښځونه وکړل چه مونږ دخپل

تاریخ څخه یې برخې کړې، زموږ دپلارنیکه رشتې راوشلوې او زموږ
دثقافت سرچینه رابنده کړې لکن داآرزو ترسره نشوه، زموږ دپښتنو وروڼو
دلرغونې تاریخ رشتې کلکې نیولې وساتلې او پښتو دجهادپه نعر و زموږ
په پاکستان کې داسلام بیرغ ټینگ کړ او په حقیقت کې ددغې سترې کاسیایې
دافتخار تاج دپښتنو او افغانانو په سر دي .

زه نن ددغې تاریخ داحسانونو دیوې ژوندی مجسمې په توگه ستاسوپه
وړاندې ولاړ یم په ما کې چیرته دې هغه طاقت چه په څوټکو کې د دغو سترو
حسانونو شکر په اداکړی شم. یوازي ددې خبرې دویلو جرأ کوم چه
دخپل هیواددقلم دخاوندانو، شاعرانو، ادیبانو، ساینس پوهانو ټولوا
خوا دمحترم استاد لوی عالم اومسلمان ابوریحان البیرونی په یاد کې په
خپلوماتو گوډ و الفاظو د عقیدت او احترام مراتب وړاندې کړم .

ددغه حقیقت په لیدلوماته په زړه کې نوره خوشحالی راپیدا کېږي چه
دافغان ولس هر فرد تر اوښځه او هر ماشوم دالبیرونی دعلم او پوهې څخه
دگټې او چټولو دپاره راپاڅیدلی او مبارزه کوی شاید دنن ورځې څخه په
دغه سیمه (افغانستان) کې دهغې نوې پل څراغ رڼانو ره هم زیاته شي د کوم
رڼاچه به یو زل یا زما دگران هیواد دتیارو دلرې کولو جوگه شي او د
لرغونې تاریخ چشمه به بیرته رابرسیره کړي او موږ ټول دقلم خاوندان،
ادیبان اوساینس پوهان په هغه لارو ان شو کومه چه ابوریحان البیرونی
لیدلی او انتخاب کړي وه .

ددغې دعاسره زه ستاسو دټولو شکر گذار او شکو ریم چه ماته مو دڅو
الفاظو دویلو موقع په لاس را کړه. دزړه له کومې شکر په

پروفیسر احمد حسن دانی

داسلام آباد پوهنتون - پاکستان

پیام نماینده هند

برای من کمال افتخار است که در پن جشن یادبود الهیرونی از طرف حکومت هند اشتراک میورزم. هند سهمگیری های الهیرونی را در ثبت کلتور و فلسفه قدیم هند در کتاب معروفش، هرگز فراموش کرد نمی تواند. این رهنی است که مردم هند - هرگز آنرا تلافی کرده نمیتوانند. بنابراین مراقب قدر دانی مردم و حکومت هند را به حکومت افغانستان و پوهنتون کابل از رهگذر تدویر این مراسم و یادبود حیات و آثار این دانشمند بزرگ که هند یان در برابرش محبت و احترام قایلند تقدیم می دارم.

پروفیسر مقبول احمد استاد پوهنتون علیگر هند

دالبیرونی د جشن د علمی غونډو

د وروستی رپورت متن

دالبیرونی د نمانځنۍ د علمی غونډو چه دغبرگولۍ د میاشتی د ۱۱ نیټې نه تر ۳۱ پوري وشوي وروستی رپورت.

الف - د علامه ابوریحان البیرونی د زیریدنی د رسمی کالیزی په مناسبت چه د افغانستان په تاریخي بهار غزنی کی او سیده او همدغته پر شنبو د افغانستان د جمهوري حکومت د اطلاعاتو او کښور د وزارت له خوا په کابل پوهنتون کی جرگه چه دغبرگولۍ په ۲۶ نیټه چه د جون د ۱۶ نیټې سره سمون خوری شروع او د ۱۳۵۲ کال دغبرگولۍ میاشتی په ۳۱ نیټه چه د ۱۹۷۳ کال د جون د ۲۱ نیټې سره سمون خوري پای ته ورسیده .

ج - د علمی بحث لوړی غونډه دغبرگولۍ په ۲۷ نیټه دیکشنې په ورځ په نه نیمو بجو د کابل پوهنتون د کتابخانی په تالار کی پرانیستل شوه وروسته له هغې چه پوهاند عبدالحی حبیبی دغونډه د رئیس او د افغانستان د هیأت غړی داکتر سید بهاوالدین مجروح او دهند د جمهوریت نه داکتر سید

مقبول احمد دغونډې د ننځپاڼو په حیث وټاکل شول علمی ویناوې او بحث شروع شو.

د پدغو غونډو کې د افغانستان له خوا دغو پوهانو د زمانې په ترتیب په خبرو کې برخه واخیسته.

- ۱- استاد خلیل الله خلیلی (د البیروني له نظره د انسان اخلاقي مقام .)
- ۲- پوهاند عبدالحی حبیبی (البیروني خوارزمي دي که خراساني؟)
- ۳- داکتر محمدانس (د البیروني ریاضیات اونجوم .)
- ۴- ښاغلی عبدالروف بینوا (د البیروني دوخت اجتماعي شرایط .)
- ۵- ښاغلی محمد اسمعیل مبلغ (د البیروني فلسفې څیره .)
- ۶- استاد غلام جیلانی جلای (د البیروني د حال شرح)
- ۷- ښاغلی غلام غوث خیبري (د البیروني دهند د پوهانو په نظر کې .)
- ۸- پوهندوي سرور همایون (البیروني اود هرات خیشخانه .)
- ۹- پوهاند صدیق الله رشتین (د البیروني ژبپوهنه .)
- ۱۰- د یونسکو د نماینده ښاغلی (اردیل) په گډون د نورو هغو هیوادونو نمایندگان چه د کنفرانس په غونډه کې حاضر و او په وروستی غونډه کې یې دوستانه پیغامونه ولوستل او یا هغه هیوادونه چه پیغامونه یې رالیرلی د الفبا په ترتیب دا دي :

- ۱- له شوروی اتحادنه پروفیسر بوگولایوف .
- ۲- د المان فدرالي جمهوریت نه داکتر سنای .
- ۳- د امریکا له متحده ایالاتو نه داکتر کلنن .
- ۴- له ایران نه داکتر مهدی محقق او داکتر سید جعفر شهیدی .
- ۵- له ایټالیا نه د پروفیسر توچی له خوا پیغام .
- ۶- له پښتونستان نه مولوی ظاهر شاه . پاچاگلی او ظهیر الدین رضایي
- ۷- له پاکستان نه پروفیسر احمد حسن دانی .

- ۸- له پو لنډ نه پروفیسر یژ بو فسکی .
 - ۹- له عراق نه ډاکټر حسین علی محفوظ .
 - ۱۰- له فرانسې نه استاد ډ بور کوی او پروفیسر ژیل .
 - ۱۱- له هند نه پروفیسر مقبول احمد .
- هـ د نورو هیوادو نمایندگان چه په علمی بحثونو اودوینا گانو په کولو کې یې برخه اخستې ده دوینا گانو دوخت له مخې نه په دی توگه دی :
- ۱- په شوروی اتحاد کې د ابو ریحان بیرونی د علمی آثارو تحقیق اوچا پول د شوروی اتحاد پر وفسر بو گلیو پوف له خوا .
 - ۲- د البیرونی په آثارو کې د خوارزم د کتابخانې د سیخل کیدلو داستان د ایران د ډاکټر سید جعفر شهیدی له خوا .
 - ۳- الجما هر نوی کتاب د بیرونی د عقاید و افکارو او علمی روشونو هینداره د عراق د ډاکټر محفوظ له خوا .
 - ۴- درازی د کتا بو نو په فهرست کې د ابو ریحان رساله د ایران د ډاکټر مهدی محقق له خوا .
 - ۵- له هند نه پروفیسر مقبول احمد په جغرافیائی غیر نو کې د البیرونی برخه اود البیرونی نه وروسته د پوهنو د معیار د را ټیټیدو سببونه .
 - ۶- په پاکستان نه پروفیسر احمد حسن دانی البیرونی اود لاهور ښار .
 - ۷- له پو لنډ نه پروفیسر یژ بو فسکی ، د البیرونی نجومی کارونه .
- ز- دغو پوهانو په خپلو علمی اودقیقو ویناوو کې د علامه ابوریحان د ژوند په بیلو اړخونو آثارو و افکارو چه داسلامی تمدن د تاریخ د ستر مفاخر وڅخه دي رڼاوی و اچولی علمی او با ارزښته معلومات یې وړاندې کړل اودراتلو نکی وخت د پاره یی د بیرونی د څیړنو په برخه کې زیات اسکانات منځ ته راوړل .

ح - د غزنی په بنا ر کسي چه د بیرونی د علمی افکارو د روزنی او هم
 یی پر بستون دئی مجلل مراسم ولمانځل شول چه دهغو پر ترڅ کی دالبیرونی
 له لوحی نه د پر دی لری کولو سره د البیرونی په نوم رات او دالبیرونی
 د خطی نسخو کتابخانه پرانیستل شوه دخارجی میلمنوا و د افغانی پو هانو
 او هم د غزنی د پو هانو له خوا او د دغه ستر پوه په هدیره باندی د گلو
 د گیدی داینبودلو په وخت کی ددغی ټولنی په مبارکی او تائید ویناوی وشوی .
 د وینا او خبرو په ترڅ کی دغه لاندی سپا رښتنی او وپیشنهادونه
 وشول

۱- د ټولو وینا وشن د ی د ویو نکی پخپله ژبه په یوه مجموعہ کی
 چاپ او خپور شی .

۲- د پو لتخنیک په ادیتوریم باندی دی د البیرونی نوم کیښودل شی
 او پوه مدرسه او واک دی هم د البیرونی په نامه یاد شی ترڅو چه
 د بشری تفکر ددغه ستر پو هاند د بشری تفکر خاطر ی چه ددغی محکمی
 د محلاندي تیری زمانی یوه برخه ده د مدرسو د زده کوونکو او خلکو په
 ذهنونو کی ژوندی پاتی شی .

۳- د کابل پو هنتون او د افغانستان اکادمی د تاریخ او ادب ټولنه
 دی د البیرونی د غیر نو دسر کز په نوم یو مرکز جوړ کړی چه په
 هغو کی د بیرونی خطی او چاپی آثار او هغه مقالی چه په ییلو ییلو ژبو
 باندی د ده په باب لیکل شویدی را ټولی شی .

تر څو هغه کسان چه غواړی دده په باب غیږنی وکړی په آسانی سره
 وکړی شی منابع او ماخذونه لاسته راوړی .

په دغه مرکز کی باید هغه کتابونه او مقالی چه د ابو ریحان په
 باب په اروپائی ژبو لیکل شوی دی ترجمه شی او هم هغه کتابونه او مقالی

چه په افغانستان کې لېکل شوی په نورو ژبو دی تر جمه شی او په دغه
باره کې دی د یو نسکو د سوسی نه مرسته وغوښتل شی .

همدغه راز په دغه مرکز کې دی د ابو ریحان د علمی بیلو بیلو
اړخو نو په باب ساده کتابونه ولیکل شي چه محصلین او څیړونکي وکړي
شي له هغو نه په اسانۍ سره گټه واخلي او دغه مرکز باید د ابو ریحان
په باب په نړۍ کې د ټولو علمی فعالیتونو نو څخه خبروی چه د کارونو
د تکرار مخنیوی وشي .

۴- په راتلونکي وخت کې د اسکان په صورت کې دی د پوهنې د
وزارت له خوا په غزني کې د البیروني په نامه یو کالج (پوهنځی) جوړ شي
۵- افغانی سر بوط مقامات باید د غزني د موزیم د پراختیا او ترتیب
په باب پاملرنه وکړي .

۶- د البیروني هدیره دی ددی هیوا د دود دستور سره سم په تاریخي
ډول جوړه او وساتنه شي .

۷- په کابل پوهنتون کې دي د علومو د تاریخ کرسي جوړه
شي او استادان او باهران دي د پخوانیو پوهانو د علمی افکارو په تحلیل
کړ وکړي او همدی پخوانی علمی بنسټونه د نوو علمی بنسټونو
سره اړول کړي شي .

۸- د یو نسکو مسټو لو مقاماتو څخه د البیروني د علمی آثارو د ترجمې
تحقیق او چاپ په باره کې د بین المللي جرگه کې د جوړولو د امکاناتو
غوښتنه وشي .

د افغانستان پوهان د البیروني نمانځلو ته چه په نورو هیوادو کې
شویدی یا کیږي د زړه په کوټی هر کلي وایی او په دغه باره کې د هر راز
مرستو د پاره چمتو والی څرگندوی .

راپور نهائی جلسات علمی جشن البیرونی که از تاریخ ۲۶ الی ۳۱ جوزا دایر گردید

بمنا سبت هزارمین سالگرد تولد علامه ابوریحان البیرونی متوطن و سنوفی غزنی شهر تاریخی افغانستان محفلی از طرف وزارت اطلاعات و کلتور حکومت جمهوری افغانستان در پوهنتون کابل برگزار شد که بتاریخ ۲۶ جوزا مطابق ۱۶ جون آغاز و بتاریخ ۳۱ جوزا ۱۳۵۲ مطابق ۲۱ جون ۱۹۷۳ خاتمه یافت. نخستین جلسه سیاحتات علمی بروزیکشنبه ۲۷ جوزا ساعت ۹ و نیم قبل از ظهر در تالار کتابخانه پوهنتون کابل افتتاح شد. بعد از یکه پوهاند عبدالحی حبیبی بحیث رئیس جلسات و داکتر سید بهاوالدین مجروح عضو هیئات افغانستان و داکتر سید مقبول احمد نماینده جمهوریت هند بحیث منشی های مجلس انتخاب شدند بپایه ها و سیاحت علمی آغاز یافت. درین جلسات از طرف افغانستان دانشمندانیکه در سخن رانی سهم گرفته اند به ترتیب زمانی قرار ذیل اند:

- ۱- استاد خلیل الله خلیلی «مقام اخلاقی انسان در نظر البیرونی»
- ۲- پوهاند عبدالحی حبیبی «آیا البیرونی خوارزمی است یا خراسانی؟»
- ۳- داکتر محمد انس «ریاضیات و نجوم البیرونی»

۴ - بناغلی عبدالروف بینوا «شرایط اجتماعی عصر البیرونی»

۵ - بناغلی محمد اسمعیل مبلغ «سیمای فلسفی البیرونی»

۶ - استاد غلام جیلانی جلالی «شرح حال البیرونی»

۷ - بناغلی غلام غوث خیبری «البیرونی به نظر دانشمندان هند»

۸ - پوهندوی سرور همایون «البیرونی و خیشخانه هرات»

۹ - پوهاند صدیق الله رشتین «دالبیرونی ژب پوهنه»

علاوه بر نماینده یونسکو بناغلی (اردیل) :

نمایندگان سایر کشورهای که در جلسات کنفرانس حضور داشتند و پیام های دوستانه در جلسه اختتامیه قرائت کردند با کشورهای که پیام فرستاده اند به ترتیب الفبا قرار ذیل است :

۱ - اتحاد جماهیر شوروی «پروفسر بوگلیو بوغ»

۲ - «جمهوریت فدرالی آلمان» «داکتر سنای»

۳ - ایالات متحده آمریکا «داکتر کانتن»

۴ - ایران «داکتر مهدی محقق» و «داکتر سید جعفر شهیدی»

۵ - ایتالیا - پیام از طرف پروفسر توجی .

۶ - پښتونستان مولوی ظاهر شاه .

۷ - پاکستان پروفسر احمد حسن دانی .

۸ - پولند پروفسر یژ بوفسکی .

۹ - عراق داکتر حسین علی محفوظ .

۱۰ - فرانسه استاد بورکوی و پروفسر ژین .

۱۱ - هند پروفسر مقبول احمد .

نمایندگان کشورهای دیگر که در مباحث علمی و ایراد بیانیه ها سهم گرفتند به ترتیب زمانی قرار ذیل اند :

۱- پروفیسر بوگلیو بوف از اتحاد شوروی «طبع و تحقیق آثار علمی
ابوریحان بیرونی در اتحاد شوروی»

۲- داکتر سید جعفر شهیدی از ایران «داستان سوختن کتابخانه خوارزم
در آثار البیرونی»

۳- داکتر محفوظ از عراق «کتاب الجواهر آئینه عقاید و افکار و روش علمی بیرونی
مهدی ممدی محقق از ایران «رساله ابوریحان در فهرست کتابهای رازی».

۵- پروفیسر مقبول احمد از هند «سهم البیرونی در مطالعات جغرافیائی
و عوامل انحطاط علوم بعد از بیرونی»

۶- پروفیسر احمد حسن دانی از پاکستان «البیرونی و شهر لاهور»

۷- پروفیسر یژ بوفسکی از پولند «کارهای نجومی البیرونی»

ز- این دانشمندان طی سخن رانی های علمی دقیق بر جوانب مختلف زندگی
آثار و افکار علامه ابوریحان که یکی از بزرگترین تاریخ تمدن اسلامی
بشمار میرود روشنی افکندند. معلومات علمی ارزنده ارائه کردند و امکانات
بیشتری در ساحت مطالعات بیرونی شناسی برای آینده بوجود آوردند.

ح- در شهر غزنی که پرورشگاه اندیشه و هم آرا بگاه بیرونی هست
مراسم مجلی برگزار گردید که طی آن با برداشتن پرده از لوجه البیرونی
جاده بنام البیرونی و کتابخانه نسخ خطی البیرونی افتتاح گردید. ضمن گل
گذاری بر سر فدآن دانشمند بزرگ از طرف همکاران خارجی و دانشمندان
افغانی و هم دانشمندان غزنی بیانیہ های در تبریک و تائید این محفل آبراد
گردید.

ط- طی بیانات و مباحث، توصیه ها و پیشنهاد های ذیل بعمل آمد:

۱- متن تمام بیانات بهمان زبان گوینده در مجموعه طبع و نشر شود.

۲- ادیتوریم پولیتخنیک بنام البیرونی نامیده شود و هم مد رسه و جاده

نیز بنام البیرونی ناسیده شود تا خاطره آن دانشمند بزرگ تاریخ تفکر بشری که جزء گذشته درخشان این سرزمین است در اذهان شاگردان مدارس و مردم عوام زنده بماند .

۳- پوهنتون کابل و انجمن تاریخ و ادب افغانستان اکادمی باید مرکزی بنام مرکز مطالعات البیرونی تأسیس کند که در آن آثار چاپی و خطی بیرونی و مقالاتی که بربانهای مختلف درباره او نوشته شده جمع آوری شود تا کسانی که میخواهند درباره او تحقیق کنند به آسانی بتوانند منابع و مأخذ دسترس یابند .
درین مرکز باید کتابها و مقالاتی که بزبان های اروپائی درباره ابوریحان نوشته شده ترجمه شود و نیز کتابها و مقالاتی که در افغانستان نوشته شده بربانهای دیگر ترجمه شود و درین باره کمک مؤسسه یونسکو مطالبه شود .
همچنین درین مرکز کتابهای ساده درباره جنبه های مختلف علم ابوریحان نوشته شود تا بحصلین و محققین بتوانند به آسانی از آنها استفاده کنند و این مرکز باید از همه فعالیتهای علمی در دنیا درباره ابوریحان آگاهی داشته باشد تا از کارهای مکرر جلوگیری شود .

۴- در آینده و در صورت امکان وزارت معارف یک کالج (پوهنځی) در غزنی بنام البیرونی تأسیس کند .

۵- مقامات مربوط افغانی به ترتیب و توسعه موزیم غزنی توجه فرمایند .
۶- سازمان البیرونی به سبک تاریخی رسوم این کشور تعمیر و نگهداری شود .
۷- کورس تاریخ علوم در پوهنتون کابل تأسیس گردد و استادان متخصصین به تجلیل افکار علمی دانشمندان گذشته بپردازند و نیز بیانی علمی گذشته را با بیانی علمی جدید تطبیق دهند .

۸- از مقامات مسئول یونسکو اسکانات تأسیس کمیته بین المللی طبع و تحقیق و ترجمه آثار علمی البیرونی مطالبه شود .

۹- دانشمندان افغانستان از تجلیل ابوریحان بیرونی که در ممالک دیگر انجام شده و یا انجام میشود صمیمانه حسن استقبال میکنند و آمادگی خود را برای هرگونه همکاری اظهار میدارند .

196

- 7 -

In this concise summary I have presented the most famous astronomical works of Al-Beruni. I did not discuss here Beruni's ideas on the heliocentric system, because this was extensively described in the paper given by prof. Anas.

But those heliocentric ideas of Al-Beruni are of special interest for me. I am an astronomer from Poland. In this year we are celebrating the quincentenary of the birth of our greatest astronomer - Nicolaus Copernicus. Copernicus elaborated the heliocentric system, and this is the system, about which your countryman Beruni wrote in his papers five centuries earlier. This fact that Beruni and Copernicus held the belief of the same idea - the idea of heliocentrism - joins our two countries, joins Poland and Afghanistan.

Doc. dr Tadeusz Jarzembowski

Astronomical Institute of the Wrocław
University

One of the unsolved questions of that epoch was the problem why it is daylight before the sunrise and why it is not dark immediately after the sunset - in other words - why we observe the phenomenon of dawn and dusk ?

The scientists of the ancient times were not able to explain this phenomenon, and sometimes a completely wrong idea was put forward - namely that the daylight comes independently of the sunlight.

Beruni was the first that suggested the correct explanation of the phenomena of dawn and dusk. He turned the attention to the role of the atmosphere surrounding our Earth. He wrote that the dispersion of light on the particles in the air can account for this phenomena . His idea has been fully confirmed - this phenomenon is caused by the dispersion of light on the molecules of the Earth atmosphere.

The gifted intellect of Al-Beruni turned also the attention on the correct accounting of another phenomenon: the light of the Moon during its eclipse. The fact that the Moon, after entering into the shadow of the Earth, is seen and has faint red color was completely understandable. Beruni suggested that this could be caused by the change of the direction of sun light in the Earth atmosphere.

Also this Beruni's idea has been fully confirmed.

+ + +

Beruni devoted many years to this investigation. His famous measurements were made in Ghazni. The results have been given in his Qanun Mas'udi; we find there the value

$$\xi = 23^{\circ} 34'$$

Beruni compared his result with the measurements of his predecessors, and he was able to state that the value of this angle is decreasing by $52''$ per century.

How accurate were the measurements of Al-Beruni?

The value ξ , according to the contemporary data, can be represented by the following formula

$$\xi = 23^{\circ} 27' - 0,47''(t - 1900),$$

where t denotes the year.

Beruni's measurements were made about the year 1020. If we put for t the value 1020, we conclude that in the year 1020 the inclination of the equator to the ecliptic should amount

$$\begin{aligned} \xi &= 23^{\circ} 27' - 0,47''(1020 - 1900) \\ &= 23^{\circ} 27' + 0,47'' \cdot 880 \\ &= 23^{\circ} 27' + 7' \\ &= 23^{\circ} 34'. \end{aligned}$$

And just this angle $= 23^{\circ} 34'$ - Beruni has obtained from his measurements. So, the accuracy of his measurements was excellent !

The dawn and the dusk. The light of the Moon during eclipse

When talking about the astronomical works of Al-Beruni, we must also mention about his ideas on the explanation of some phenomena.

of these points should be measured in advance.

Let us denote the geographical latitude of the first point by φ_1 , the latitude of the second point by φ_2 . The geographical longitudes of these two points we denote correspondingly by λ_1 and λ_2 . Let the distance between these points be d . When drawing the meridians, it is easy to show that one obtains here a spherical triangle with the sides: $90^\circ - \varphi_1$, $90^\circ - \varphi_2$, d , and with one angle $(\lambda_2 - \lambda_1)$. In order to obtain the value $\lambda_2 - \lambda_1$ one must solve this spherical triangle.

In connection with this problem Al-Beruni did one of his most famous discoveries - he created the SPHERICAL TRIGONOMETRY. For the solution of the discussed triangle Beruni got the formula

$$\cos d = \sin \varphi_1 \sin \varphi_2 + \cos \varphi_1 \cos \varphi_2 \cos(\lambda_2 - \lambda_1).$$

From this formula the required difference in geographical longitudes $\lambda_2 - \lambda_1$ can be obtained.

The formulae of spherical trigonometry, invented by Beruni, represent in present-day times the fundamental mathematical basis in spherical astronomy and in geodetical astronomy.

The inclination of the ecliptic to the equator

The angle of inclination of the ecliptic to the equator equals the angle between the axis of rotation of the Earth and the axis perpendicular to the plane of revolution of the Earth around the Sun. The knowledge of this angle is of big importance in astronomy.

The value of this angle can be obtained from the measurements of the position of the Sun in summer (June 22) and in winter (December 22).

Al-Beruni introduced several methods of the determination of latitude. One of these methods is based on the observations of a circumpolar star in its lower and upper culminations.

Let the height of the star in lower culmination be denoted by h_1 , and in upper culmination correspondingly by h_2 . Then the geographical latitude φ is expressed by the formula

$$\varphi = \frac{h_1 + h_2}{2}.$$

Al-Beruni has measured the geographical latitudes φ for over 600 places. The mean error of his measurements - when comparing with presently known values - is of the order of $0,5^\circ$, and this corresponds to about 55 km on the surface of the Earth.

The methods of the determination of geographical latitude, introduced by Beruni, are of importance up to present time. Some of these methods are used till now in geodetical astronomy.

The determination of geographical longitude

The determination of geographical longitude presents much more difficult problem than the determination of latitude. (The latitude is measured from the Earth's equator which is a natural plane, while there is no naturally distinguished meridian from which one could measure the longitude). In the epoch of Al-Beruni it was only possible to measure the differences in geographical longitude, and not the absolute values.

Al-Beruni created a new method of the determination of longitude. His method was based on the measurements of the distance between the investigated points on the Earth surface; the geographical latitudes

one obtains the value of the Earth radius

$$R = \frac{h \cos \alpha}{1 - \cos \alpha}$$

Al-Beruni made his investigation from a mountain in India. He measured the value α as well as the altitude of the mountain h . For the circumference of the Earth ($2\pi R$) he got the value of 20400 Arabic miles. If we count the Arabic miles over presently used units, we get for the circumference of the Earth - obtained by Beruni the value

$$2\pi R = 40180 \text{ km}.$$

This value is in excellent agreement with the contemporary data (the mean value of the Earth circumference is 40010 km).

The result obtained by Beruni was a prominent achievement of astronomy in his epoch.

Al-Beruni was the last astronomer of the Middle Ages that has determined the Earth's radius. After him the investigations in this domain were stopped till the XVI century.

So, the value of the radius of the Earth, that was obtained by Beruni, was the best for over five centuries.

The determination of the geographical latitude

The elementary definition of the geographical latitude is the following: it is the distance from the Earth equator to a given point on the surface of the Earth - measured in angular units. The value of the geographical latitude can be obtained from the measurements of positions of stars.

Dear Afghan Friends,

In the first place I would like to thank you for your invitation and for this warm reception. I am very happy to have the opportunity to attend the ceremonies devoted to the Millenium of Birth of the famous Afghan scholar Al-Beruni.

The astronomical and mathematical works that are the fruits of his genius are known to astronomers of all the world.

In my report I would like to present the astronomical contributions of Al-Beruni, and their importance for modern astronomy.

The measurement of the radius of the Earth

Al-Beruni held the belief that the Earth is of spherical shape. He wrote: " If the Earth were not round, the winter and the summer days should not differ".

The famous astronomer of Ghazni has elaborated a completely original method of the determination of the radius of the Earth. The main idea of his method was to measure the lowering of the horizon from the top of a mountain. In other words - the difference between the mathematical and observed horizon had to be determined.

Let the measured difference be denoted by α , the height of the mountain by h , and the radius of the Earth by R . From the evident relation

$$\cos \alpha = \frac{R}{R + h}$$

Reports on

Al-Beruni

Afghanistan's great scholar
on his millinieuum at the Kabul Seminar

Published by the Ministry of
Information and Culture,
Republic of Afghanistan

Kabul—1973

دولتی مطبعه